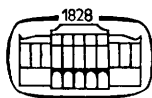

MAGYAR NYELVŐR

TARTALMÁBÓL

- Süle Jenő:* Nyelvművelés karhatalommal?
Dániel Ágnes: Hogyan terjed az ismeret?
Nyirkos István: A rím nyelvi szerepéről
Mayer Klára: Összehasonlító frazeológiai vizsgálatok
Tompa József: És mégis mozog a föld
Lőrincze Lajos: Hogyan vitázunk, hogyan vitázzunk?
Kerkovits Andrea: Nyelvkoszorúnk szél-kaszabolta levelei
Tomory Julianna: Az Éj monológjának mondatszerkezeti-stilisztikai elemzése
Éder Zoltán: A magyar mint idegen nyelv diszeiplináris helye
Hegedűs Rita: Nyelvtan és nyelvtanítás viszonya Bél Mátyás Sprachmeisterében
Papp Ferenc: Magyar nyelvoktatás és az iskolai számítógépek
Bödey József: Delján bolgár trónkövetelő emléke magyar falunevekben
K. Palló Margit: Gyerek — Piszok — Süket

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

108. ÉVFOLYAM 1984. JANUÁR - MÁRCIUS 1. SZÁM

MAGYAR NYELVŐR

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA ANYANYELVI BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

SZERKESZTETTÉK: SZARVAS GÁBOR (1872—1895), SIMONYI ZSIGMOND
(1896—1919), BALASSA JÓZSEF (1920—1940), BEKE ÖDÖN (1946—1953)

FELELŐS SZERKESZTŐ: LŐRINCZE LAJOS

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

BÁNRETI ZOLTÁN, BENKŐ LÁSZLÓ, FÁBIÁN PÁL, GRÉTSY LÁSZLÓ,
KEMÉNY GÁBOR, KOVALOVSKY MIKLÓS, RÁCZ ENDRE

SZERKESZTŐ: SZENDE ALADÁR

A szerkesztőség címe:

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete
1014 Budapest I., Szentháromság u. 2. Levélcím: 1250 Budapest, Pf. 19.

TARTALOMJEGYZÉK

Nyelvművelés

<i>Süle Jenő</i> : Nyelvművelés karhatalommal?	1
<i>Dániel Ágnes</i> : Hogyan terjed az ismeret?	8
<i>Nyirkos István</i> : A rím nyelvi szerepéről	17
<i>Mayer Klára</i> : Összehasonlító frazeológiai vizsgálatok	23

Vita

<i>Tompa József</i> : És mégis mozog a föld	31
<i>Lőrincze Lajos</i> : Hogyan vitázunk, hogyan vitázzunk?	35

Íróink nyelve

<i>Kerkovits Andrea</i> : Nyelvkoszorúnk szől-kaszabolta levelei	49
<i>Tomory Julianna</i> : Az Éj monológjának mondatszerkezeti-stilisztikai elemzése ...	56

Nyelv és iskola

<i>Éder Zoltán</i> : A magyar mint idegen nyelv diszciplináris helye	63
<i>Hegedűs Rita</i> : Nyelvtan és nyelvtanítás viszonya Bél Mátyás Sprachmeisterében	75
<i>Papp Ferenc</i> : Magyar nyelvoktatás és az iskolai számítógépek	83

Szó- és szólásmagyarázatok

<i>Bernáth Béla</i> : Köti az ebet a karóhoz — megrágta az eb a szíját — Elveti a sulykot	90
<i>Bödey József</i> : Delján bolgár trónkövetelő emléke magyar falunevekben	93
<i>K. Palló Margit</i> : Gyermek — Pizok — Süket	96
<i>Paolo Agostini</i> : Bunyó	97
<i>Kiss Lajos</i> : Mátra — Hernád	98

(1 9 5 7)

Imre Samu

(1 9 5 7 - 1 9 9 9)

MAGYAR NYELVŐR

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ANYANYELVI
BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

FELELŐS SZERKESZTŐ
LŐRINCZE LAJOS

CVIII. KÖTET

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST
1984

A MAGYAR NYELVŐR MUNKATÁRSAI 1984-BEN

Ábrahám Imre
 Ada-Winter Péter
 Agostini, Paolo
 Antal László
 Bakos Ferenc
 Békési Imre
 Benedek Nándor
 Berényi Pálné
 Bernáth Béla
 Bödey József
 Büky Béla
 Büky László
 Dániel Ágnes
 Derzsi Ottó
 Eder Zoltán
 Elekfi László
 Eltető László
 Ézsiás Erzsébet
 Fábián Pál
 Fabó Kinga
 Fehértői Katalin
 Földes Csaba
 Füredi Mihály
 Galgóczy László
 Gósy Mária
 Graf Rezső

Hajdú Mihály
 Hegedűs Rita
 Honffy Pál
 Horpács Illés
 Horváth Károly
 Jólesz László
 Juhász Dezső
 Kakuk Mátyás
 Kálmán Péter
 Kápolnai Iván
 Kerkovits Andrea
 Kiss Jenő
 Kiss Lajos
 É. Kiss Sándor
 Király Lajos
 Klaudy Kinga
 F. Kovács Ferenc
 Kovalovszky Miklós
 Lőrincze Lajos
 Martinkó András
 Mayer Klára
 Mező András
 Mészáros István
 Molnár Péter
 Novotny Júlia

Nyirkos István
 Olasz Gábor
 Ördög Ferenc
 K. Palló Margit
 Papp Ferenc
 Páris György
 Pethő Gábor Pál
 Pléh Csaba
 Róka Jolán
 Ruzsiczky Éva
 Seregy Lajos
 Süle Jenő
 Szabó József
 Szabó Zoltán
 Szemerkenyi Ágnes
 Szende Aladár
 Szili Katalin
 Takács Lajos
 Tolcsvai Nagy Gábor
 Tomory Julianna
 Tompa József
 Török Gábor
 Török Turul
 Voigt Vilmos
 Zsolnai László

A Magyar Nyelvőr 1984. évi, 108. évfolyamának tartalomjegyzéke, szó- és tárgymutatója

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Ábrahám Imre: A Győrszentmárton > Pannonhalma helynévváltoztatás valódi indítékairól</i>	493
<i>Ada-Winter Péter: A számítógépek iskolai alkalmazásának nyelvi gondjai</i>	450
<i>Agostini, Paolo: Bunyó</i>	97
<i>Antal László: A Saussure-filológia utóbbi negyedszázadának történetéből III.</i>	195
<i>Bakos Ferenc: Ország László</i>	241
<i>Békési Imre: Egy magyarázó konstrukciótípus Németh László esszéiben</i>	463
<i>Benedek Nándor: Nékány adat a mai magyar nyelv szókincsének szerkezeti elemzéséhez</i>	472
<i>Berényi Pálné: Közgazdaság és szaknyelvi kommunikáció</i>	338
<i>Bernáth Béla: Köti az ebet a karóhoz — megrágja az eb a szíjat — Elveti a sulykot Csütörtököt mond, csettet vet</i>	90
<i>Bödey József: Delján bolgár trónkövetelő emléke magyar falunevekben</i>	489
<i>Büky Béla: Balázs János (szerk.): Areális nyelvészeti tanulmányok (Ismertetés)</i>	93
<i>Büky László: „... az a művészet, ami él van tűnve ...”</i>	498
<i>A lélek főnév Füst Milán és Karinthy Frigyes költői nyelvében</i>	174
<i>Dániel Ágnes: Hogyan terjed az ismeret?</i>	289
<i>Derzsi Ottó: A Budapesti Anyanyelvvédők Klubja rövid krónikája</i>	8
<i>Éder Zoltán: A magyar mint idegen nyelv diszciplináris helye</i>	248
<i>Elekfi László: Hamarosan elkészül a magyar ragozási szótár</i>	63
<i>Éltető László: A számítógépek iskolai alkalmazásának nyelvi gondjai</i>	349
<i>Ézsias Erzsébet: A groteszk Szép Ernő drámáiban</i>	451
<i>Fábián Pál: A magyar helyesírás szabályainak 11. kiadásáról</i>	423
<i>A Magyar Nyelvőr köszönti Keresztúry Dezsőt</i>	385
<i>Fabó Kinga: A szófajváltás</i>	511
<i>Fehértői Katalin: Schram Ferenc: Magyarországi boszorkányperek (Ismertetés)</i>	360
<i>Földes Csaba: Mollay Károly: Német—Magyar nyelvi érintkezések a XVI. század végéig (Ismertetés)</i>	105
<i>Füredi Mihály: A számítógépek iskolai alkalmazásának nyelvi gondjai</i>	502
<i>Galgóczy László: Állandósult szókapcsolataink egy csoportjának grammatikájához</i>	454
<i>Gósy Mária: A hallás és a beszédmegértés kapcsolatáról</i>	184
<i>Graf Rezső: Édes anyanyelvünk verseny 1981-ben és 1982-ben</i>	319
<i>Hajdú Mihály: Scheiberné Bernáth Lívia: A magyarországi zsidóság személy- és családnévei (Ismertetés)</i>	250
<i>Hegedűs Rita: Nyelvtan és nyelvtanítás viszonya Bél Mátyás Sprachmeisterében</i>	379
<i>Honffy Pál: A tankönyvek nyelvezetének néhány sajátos követelménye</i>	75
<i>Horpácsi Illés: Vegyít</i>	312
<i>Horváth Károly: Csinom Palkó</i>	228
<i>Jólesz László: Csinom Palkó</i>	128
<i>Juhász Dezső: A magyar tájnevekről</i>	384
<i>Kakuk Mátyás: Bészéző helynevek a Tiszazugban</i>	232
<i>Kálmán Péter: Igeneveink használatáról</i>	269
<i>Kápolnai Iván: Külföldi helységek hagyományos neve úti- és más könyveinkben</i>	153
<i>Kerkovits Andrea: Nyelvkoszorúnk szél-kaszabolta levelei</i>	383
<i>Kiss Jenő: Hol tart a finn dialektológia?</i>	49
<i>Kiss Lajos: Mátra—Hernád</i>	178
<i>Vas megye földrajzi nevei (Ismertetés)</i>	98
	102

Fenőkövel kapcsolatos földrajzi nevek	236
É. Kiss Sándor: Sőre — Egy szerény adalék a szélhámos-sághoz	374
<i>Király Lajos:</i> Az anyanyelvi nevelés sajátosságai nyelvjárási és regionális köznyelvi környezetben	162
<i>Klaudy Kinga:</i> Hogyan alkalmazható az aktuális tagolás elmélete a fordítás oktatásában?	325
<i>F. Kovács Ferenc:</i> Weöres Sándor gyermekverseinek szerepe az óvodai nyelvművelésben	430
Mondókatanítás — torzítással	171
<i>Kovalovszky Miklós:</i> Nagy J. Béla emléke	246
<i>Lőrincze Lajos:</i> Hogyan vitázunk, hogyan vitázzunk?	35, 273, 407
<i>Martinkó András:</i> Hogyan állít a magyar nemzet „országokat”?	370
Berzsenyi „elszört” csontjai	372
<i>Mayer Klára:</i> Összehasonlító frazeológiai vizsgálatok	23
<i>Mező András:</i> Hivatalos helységneveink gondjai	257
<i>Mészáros István:</i> Liceumi magyarnyelvtanítás a reformkorban	442
<i>Molnár Péter:</i> A számítógépek iskolai alkalmazásának nyelvi gondjai	458
<i>Novotny Júlia:</i> Nyelvművelő cikkek sajtószemléje	108
<i>Nyírkos István:</i> A rím nyelvi szerepéről	17
<i>Olaszy Gábor:</i> A X. nemzetközi fonetikai kongresszus 1982-ben	254
<i>Ördög Ferenc:</i> Pais Dezső és a névtudomány	243
<i>K. Palló Margit:</i> Gyermek — Pizok — Süket	96
<i>Papp Ferenc:</i> Magyar nyelvoktatás és az iskolai számítógépek	83
<i>Páris György:</i> A számítógépek iskolai alkalmazásának nyelvi gondjai	458
<i>Pethő Gábor Pál:</i> A számítógépek iskolai alkalmazásának nyelvi gonjhajai	460
<i>Pléh Csaba:</i> Néhány szemantikai és pragmatikai tényező az anafora értelmezésében a magyarban	208
<i>Ruzsiczky Éva:</i> Benkő Loránd: Kazinczy Ferenc és kora a magyar nyelvtudomány történetében (Ismertetés)	495
<i>Róka Jolán:</i> Impresszionista stílusjegyek Ignótusnak Bródy Sándor című irodalmi kritikájában	146
<i>Seregy Lajos:</i> A számítógépek iskolai alkalmazásának nyelvi gonjhajai	333
<i>Süle Jenő:</i> Nyelvművelés karhatalommal?	1
<i>Szabó József:</i> Kiss Jenő: Fejezetek a mihályi nyelvjárás mondatтанából (Ismertetés)	505
<i>Szabó Zoltán:</i> A stílusrégtegződés vizsgálatáról	219
Talbot J. Taylor: Linguistic Theory and Structural Stilistics (Ismertetés) ...	378
<i>Szemerikényi Ágnes — Voigt Vilmos:</i> A „hatos” a magyar közmondásokban	470
<i>Szende Aladár:</i> A számítógépek iskolai alkalmazásának nyelvi gondjai	460
Köszöntjük a kilencvenéves Péchy Blankát	511
<i>Szili Katalin:</i> Nyelvünk a külföldieknek frt nyelvkönyvekben	305
<i>Takács Lajos:</i> „Szeghatár” és társai	230
<i>Tolcsvai Nagy Gábor:</i> Gondolatok az új felső tagozatos nyelvtankönyvekről	436
<i>Tomory Julianna:</i> Az Éj monológjának mondat szerkezeti-stilisztikai elemzése ...	56
<i>Tompa József:</i> És mégis mozog a föld	31
Szintaxisunk kitagadott gyermekei?	137
<i>Török Gábor:</i> Ne tereljük mellékvágányra	127
Szókészleti angolosságok szakfordításokban	129
<i>Török Turul:</i> A számítógépek iskolai alkalmazásának nyelvi gondjai	461
<i>Voigt Vilmos — Szemerikényi Ágnes:</i> A „hatos” a magyar közmondásokban	470
<i>Zsolnai László:</i> A linguistica oeconomica a közgazdaságtudomány szemszögéből ...	345
Nyelvművelés 1—30; 129—145; 257—272; 385—406	
Vita 31—48; 273—288; 407—429	
Íróink nyelve 49—62; 146—152; 289—304	
Nyelv és iskola 63—89; 153—173; 305—332; 430—449	
Nyelvjárásaink 174—183	
Szaknyelveink 333—348; 450—462	
A nyelvtudomány műhelyéből 184—227; 349—369; 463—494	
Szó- és szólásmagyarázatok 90—101; 228—240; 370—384	
Szemle 102—126; 495—510	
A Nyelvőr postája 127—128	
A Nyelvőr hírei 241—256; 511—512	

SZÓMUTATÓ

Ez a Mutató nem tartalmazza a következő cikkek valamennyi szavát: Galgóczy cikkéből (185) a szitokszavakat; Juhász cikkéből (232) a tájneveket; Kiss Lajos cikkéből (236), Mező cikkéből (257), Kakuk cikkéből (269) a földrajzi neveket; Ézsiás cikkéből (423) a Szép Ernőre jellemző szavakat; a 451. lapon kezdődő cikkből a számfűzőgéppel kapcsolatos szavakat.

A

affekció 133
összetétel 356
altételmondat 464
anafora 208
anyatelepülés 263
assembler 451
átélő 208
átokformula 184
azonosítószám 334

B

bebalzsamozódik 469
befogadás 221
beszédaudiométer 321
beszédcselekvés 339
beszédmegértési készség 322
beszédműmondat 194
betűszó 334
blatt 424
Borzók (ag. név) 174
brachilogizmus 471
bunyó 97
bunyu (barack a fejére) 98

C

COBOL nyelv 453

Cs

Csinom Palkó 128
csoproszagyma 175
csütörtököt mond 489

D

Delján (szn.) 93
díszk 335
durmol 98
dühpirja-törölte 51

E

köti az *ebet* a karóhoz —
 megrágtá az *eb* a szíjat
 90
életes (vers) 430
életlány 473

ellentmondásosság 6
előképző 351
elszört (csontok) 372
eltechnizálódik 460
elveti a súlykot 91
élvezetvállás 467
erratikus 132

F

fait social 199—206
fajtság 3
ferde párhuzam 351
fóbia 129
folyó határ 231
fonémagyakoriság 321
fordíthatóság 23
fordítóprogram 455
forrásolvasó 503
fonevesülés 360
foneviigenevesülés 360
franglais 130
franka, frankó 98
frankóvilla 'szabad ég' 98
frazeologizmus 23
Füst(bement) Milán 420

G

generátorfüggvény 334
gica 'eszköz, amellyel a
 viaszt viszik rá a hímes-
 tojásra' 175
gondolkodáslélektan 18
groteszk 423

Gy

gyermek 96
Gyórszentmárton →
Pannonhalma 493

H

hallásképeség 320
hardver 335, 450
határozószavasul 368
héggyé (héggyibé) 'fölé, rá'
héggyett 'fölött, -on' 508
helyzettipológia 221
Hernád 100

hobbinyelv 461
homálygó (szem) 420
horzsolódik 463
hunglish 131
hűssé 'hűvös időben'

I

idioszinkratikus 133
igeség 362
igesejtulajdonság 362
igésülés 360
informatika 450
interface 451
intra metas 'település' 262
iramit 50
iróság 49
ivadék 372

J

játékorientált 451
játékprogram 337
jel 437

K

kalda 98
kapcsolatteremtés 8
kapu 'kapuáramkör' 335
Kapuvára, Kapuvárott
 509
karaktersorozat 453
katymaringós 176
kételytelen 466
kialkot 176
komprimáltság 463
konzisztens 132
kőharapó 50
köpések-mosta 51
kulcsszókészlet 450
kultiváció 135

L

lakókörzet 258
latinítás 461
létvers 52
 „logiczál” 413
LOGO nyelv 461
lökött 410

M

magnó 176
majoritás 'művelet' 334
makrostruktúra 220
maládos 'beteg' 98
mangol 131
Mátra 98
mellékhatar 231
mia 'ezer' 98
modulo 334
multiprocesszoros 462

N

nádkúp 50
negatíváció 464
neofirthianus nyelvsci-
 ciológia 221
nominalizáció 327

Ny

nyargaló határ 232
nyelvjárássziget 179
nyerges 377

O

oldal-hatar 231
oldal-as határ 232
operacionális 133
optoelektronika 15
országokat állít 370

Ö

öndefiníció 453
önelvűség 461

P

papagájszerep 12
patrocíniumi 262
peler, peller 'böllér' 98
Persely 'öröklét' 468
piszok 97
prénations 204
presztízsjegy 181
privacy 452
programcsomag 459
programnyelv 336, 450
proverbiumszerűség 471

R

regiszter 221, ~ *kutatás*, ~
nyelvész 221, 222
reláció(jel) 334, 339
részágazás 411
rudas 376, 377

S

sáfránhagyma 176
sarok határ 231
sornyomtató 455
sőre, sőrés 374–376
sporhelt 175
stílustipológia 219
stílusváltózat 225
süket 97

Sz

számítógépprogram 453
szavasítás 364
szavasulás 365
szeg- vagy szeglethatar 230
szélhámos 376

szél-kaszabolta 49, 52
szemantizálódás 470
szinuszos (hang) 319
szociolektus 181
szófaj/jelölő 369, ~ *jelző*
 364, ~ *váltás* 360
szoftver 335, 450
szó/lotyó 420, ~ *mágia*
 430, ~ *osztály* 362
szótárforogató 503
szövegdimenzió 222
szövegfaajtaelmélet 222
szövegkoherencia 327
szulladt 420
szüle-hívó 51

T

taghatar 355
tagménikus elmélet 221
tájba ~ tájbo 'körül' 509
Tojáshímző (rag. név) 174
toldalékolhatóság 353
torzó 130
történetiség 364
„tötözik” 410
tustinta 175

V

vajon 414
vakhatar 231
váratlanság 427
variánsköteg 181
városkörnyék 257
városnyelvjárás 180
vegyít 228
vezérszempon 359
villog 'veszekedik' 271

TÁRGYMUTATÓ

- adaptáció (pl. tanyasi) 484
 agglutináció 483
 agglutináló jelleg 311
 aktuális tagolás (fordítóknak) 325
 algoritmus 83
 alliteráció 22
 anaforaértelmezés 208
 angolosságok 129
 anyanyelvi nevelés 162
 Anyanyelvvédők Klubja Budapesten 248
 Areális nyelvészeti tanulmányok (szerk. Balázs János) Bp. 1983. 498
 aszimmetria 213
 asszociáció 20
 asszonancia 19
 a tergo program 388
 azonosítás 19

 befejezettség érzékeltetése 311
 Benkő Loránd: Kazinczy Ferenc és kora a magyar nyelvtudomány történetében. Bp. 1982., 495
 beszédcsелеkvés 359
 beszédlelektani 359
 beszédmegértés 319
 beszédteelmélet 220
 beszélő nevek 425
 betegségnevet tartalmazó kifejezések 184
 Bitnicz Lajos 442
 bokrosítás 400
 boszorkányperek 105

 Csinom Palkó 384

 dunai nyelvészövetség 499
 Durkheim 203

 egybeírás—különírás 389
 érintett szereplő a mondatban 209
 esetrendszer 359

 Faludi Ferenc 445
 felelősség a nyelvért 49
 finn dialektológia 178
 fókusz a mondatban 208
 formák és funkciók kapcsolódása 312
 fordítástechnika 330
 földrajzi név / Vas megye ~ nevei 102
 frazeológiai csoportok 25

 Gabelentz 198
 gondolatközlés / a ~ csapdái 8
 grammatika / átokformák ~-ja 185
 groteszk (Szép Ernő drámaiban) 423
 gyermekirodalom 430

 hallásmechanizmus 319
 hang/erősség 319, ~frekvencia 321, ~intenzitás 321, ~magasság 319
 helyesbítéskérés 127
 helyesírás / a ~ szabályozása 1, ~unk szabályainak új kiadása 385

 helynév / kutatás 183, ~törvény 257
 helynevek / összevonása 265, hagyományos külföldi ~ 383
 helységnév 257
 hímes tojás készítése 174
 homonimák zavara 413

 idegen szerkesztésmód, szókincs 336
 igenevek használata 153
 implicit, explicit mód 65
 impresszionista stílusjegyek 146
 infrastruktúra 331
 interakció 339—344
 interferencia 500
 ismeretterjesztés csapdái 8

 kapcsolat/fő~, al~ 463
 kétnyelvűség 63, 504
 kettős struktúra 19
 kettős alany, ~ tárgy 137
 kicsinyítő—becéző képző 478
 Kiss Jenő: A mihályi nyelvjárás mondattanából 505
 kódolás, dekódolás 9, 10
 Koerner 196
 komikum/ helyzet~, jellem~ 424
 kongresszus/ nemzetközi fonetikai ~ 254
 konstrukcióftpus Németh Lászlónál 463
 közgazdasági kommunikáció 347

 langue — parole 202
 lélek Füst Milán és Karinthy Frigyes költeményeiben 289—304

 magyar/ a ~ mint idegen nyelv 63
 magyarországi latinság, németek 504
 mnemotechnika 456
 Mollay Károly: Német—magyar nyelv érintkezések a XVI. sz. végéig 502
 mondatgenerálás 362
 mondatössze 465
 mondókatanítás 171—173
 munkafüzet 437
 mustrás tojások 174

 Nagy J. Béla emléke 246
 -nok, -nök formáns képző 478
 numeróztatás 471

 nyelv/ idegen ~ 76, cél~, forrás~ 60, ~környezet 67, szak~ 345
 nyelvi rejtvény 414
 nyelvjárás a nevelésben 165
 nyelvjáráskutatás 505
 nyelvkönyvek 305
 nyelvművelés 164, 171, 448
 nyelvművelő cikkek sajtószemléje 108
 nyelvtan és nyelvtanítás kezdetei 75—83
 nyelvtankönyv 436
 nyelvtanulás/ formális, informális 65
 onomasztika 503

Pais Dezső és a névtudomány 243
 paradigmarendszer 349
 paroiológia ~ parömiológia 470
 páros jelleg 21
 percepció bázis 319

ragozási szótár 349
 Rájnics József 445
 reformkori líceum 442
 relevanciamegkötés 217
 rendszertani fogalomalkotás 3
 rím/ szerepe 17, kezdő-, belső-, vég- 17
 ritmus 23

Sághy Ferenc és kora 495
 Scheiberné Bernáth Lívia: A magyarországi
 zsidóság személy- és családnevei 379
 stílus 219

szaknyelvi kommunikáció 338
 számítógép az iskolában 83–89, 333
 a számítógép nyelve 450
 személyiségformálás 449
 szerkezet/ felszíni ~, mély ~ 208
 szimmetria 209
 szitkokat tartalmazó kifejezések 184
 szó/ élő, idejétmúlt, új szavak 400
 szóbeliség visszaszorulása 324
 szófajelmélet 360
 szókincsünk szerkezeti elemzése 477
 szórend/ objektív, szubjektív ~ 326
 szövegmutató szótár 477
 szövegegység 467
 szubsztrátumvonatkötés 500
 szuffixumok 312

-t, -tt igenév állítmányi használatban 31 – 35

táji hangszínárnyalat 170
 Talbot J. Taylor: Linguistic Theory and
 Structural Stilistics 378
 tankönyveink problémái 313–319
 téma–réma 314, 326
 theme-proper és rheme-proper 326
 tervtanulmány 1
 tételmondat 470
 tipológia/ cotextuális ~ 220, szöveg ~ 220
 Tiszaamarti Antal 420
 topic 211
 topic – focus 326
 topic – comment 214
 töltő nyelv 273
 univerzálé/ nyelvi ~ 360–361

-va/-ve + van 31–35
 -va/-ve és -t/-tt vitáról 35, 273, 407
 való, levő használata jelzői értékű határozó
 után 160
 változatképződés 471
 verbális kommunikáció igénye 339
 verselemzés 50, 56
 verseny/ Édes anyanyelvünk ~ 1981-ben
 és 1982-ben
 Viharsarok 269
 viták az új helyesírási szabályzatról 387
 viszonyfajta 467
 visszaütülés 328

Weöres Sándor gyermekversei 430

zárt é 163, 165–167, 356

Összeállította: P. Balázs János

MAGYAR NYELVŐR

108. ÉVFOLYAM * 1984. JANUÁR—MÁRCIUS * 1. SZÁM

Nyelvművelés karhatalommal?

(Egy hozzászólás ürügyén)

I. A sajtóból, írásbeli és szóbeli közlésekből már jó ideje ismeretes, hogy napirendre került helyesírásunk újabb szabályozása. Az idegesebb természetű olvasó sokszor már „allergiás” lesz az *újabb* jelző hallatára, nem minden ok nélkül, hiszen az utóbbi időben az élet minden területén egyre sűrűbben találkozunk vele, és ami sok esetben valóban nyugtalanító, az *újabb* egyre inkább ’rosszabbat’ jelent.

Témánk esetében szerencsére nem ez a helyzet. Nyelvünk fejlődése, nyelvszokásaink alakulása egyike a legkonzervatívabb jelenségeknek. Jóformán századoknak kell elmúlnia ahhoz, hogy jelentős, feltűnő változásokat észlelhessünk, olyan méretű változás pedig, mint pl. a nyelvújítás, majdnem a fehér holló ritkaságával vetekszik. Ami közelebbről helyesírásunkat illeti, elfogadható általánosítással egy emberöltő (25—35 év) nagyságú időtartamban jelölhetjük meg azt a korszakot, amely alatt nyelvfejlődésünk folyamán annyi tapasztalati anyag gyülemlik fel, hogy már elkerülhetetlennek látszik érvényben levő helyesírásunk felülvizsgálata.

Két legutóbbi akadémiai helyesírási szabályzatunk kiadása között (1922. és 1954.) nagyjából annyi idő telt el, amennyi 1954-től napjainkig, s ha ehhez hozzávesszük korunk tudományos-műszaki kultúrájának robbanásszerű fejlődését, akkor valóban megérettnek mondhatjuk az időt egy újabb szabályozásra. Ennek a munkának vagyunk tanúi, többen részesei is jelenleg, a munka természetrajzához pedig hadd emeljek ki csak két jellemvonást: a k o l l e k t i v i t á s t és a d e m o k r a t i z m u s t. Az előbbit nem kell bővebben magyaráznom, az utóbbit igen, mivel a Helyesírási Bizottságnak egy eddigelé nem vagy kevéssé alkalmazott munkamódszeréről van szó. A bizottság ugyanis azt a gyakorlatot vezette be, hogy a szabályzat egy-egy elkülönült témakörének átvizsgálását a jelen követelményei szerint egy-egy, lehetőleg külső munkatársra bízva tervtanulmány formájában, az elkészült tanulmányt a bizottság megvitatja, majd a szabályzat tervezett szövegét javaslat formájában nyomtatásban közléseszi ismertetés, főleg észrevételek, hozzászólások megtétele céljából. Ezek figyelembevételével dönt a bizottság a végleges szövegről.

A külön- és egybeírás kérdésköre valóban talán legvitatottabb, legingoványosabb területe helyesírásunknak, nem csoda tehát, hogy nem akadt rá külső vállalkozó, így a bizottság társelnöke, Fábián Pál maga volt kénytelen vállalni a hálásnak és könnyűnek egyáltalán nem mondható feladatot; ahogy ő maga is megállapította, „a téma annyira ágas-bogas, a vélemények annyira szétágazók, hogy egy terjedelmes bölcsészdoktori értekezés is kikerekedne belőle”.

A Helyesírási Bizottság számára készített előterjesztését „A különírás és egybeírás” címen A Magyar Nyelvőrben is közzétette az 1980-as évfolyamának 2. számában azzal a kéréssel, hogy az olvasók is járuljanak hozzá véleményeikkel a végleges szabályzati szöveg kialakításához. Jókora késéssel a Nyelvőr múlt évi április–júniusi 2. számában olvashattunk egy hozzászólást Török Gábor tollából.

Az alábbiakban Török Gábor cikkéhez óhajtok néhány megjegyzést tenni. Foglalkozásom szerint (nyelvi-lexikográfiai szerkesztő, Akadémiai Kiadó, lexikonosztály) olyan munkaterületen dolgozom, ahol helyesírási, nyelvhelyességi kérdésekben a tisztánlátás nemcsak elengedhetetlen elvi követelmény, hanem igen gyakorlati feladat is, hiszen naponta szinte hihetetlen tömegével találkozunk a talányos nyelvi problémáknak, melyek megoldásában igyekszünk a legkényesebb igényeknek is megfelelni, mégpedig abban a tudatban, hogy — könyvkiadásról lévén szó — megoldásainknak maradandó nyoma lesz kiadványainkban.

Mindenekelőtt elengedhetetlennek érzem néhány elvi kérdés tisztázását már most az elején is, majd később helyenként a részletes tárgyalás során.

Különírásról és egybeírásról lévén szó, igen tanulságos lehet egy kis nyelvi összehasonlítás. Ha azt vizsgáljuk, hogy az egyes nyelvek milyen mértékben egybeírók, illetve különírók, akkor két ellentétes pólust állíthatunk fel. A túlzottan különíró nyelvek jellegzetes képviselőjeként az angol nyelv áll az egyik póluson, a túlzottan egybeíró másik póluson a német, esetleg a kevésbé ismertek közül pl. az ugyancsak erősen összerakó szanszkrit. A mi nyelvünk valahol középtájon helyezkedik el, legalábbis ha szókincsünket statisztikus szemlélettel vizsgáljuk. Az angol nyelv szintaktikai kötetlenségét sokan hajlamosak a maga egészében előnyös tulajdonságnak felfogni; ha a született angolok, továbbá a grammatika könnyebb megtanulhatósága szempontjából nézzük a kérdést, talán igaz is. Kényesebb, bonyolultabb fogalmak értelmezésekor azonban már gyakran nehézségek támadnak, és ezt nemcsak a fordítók, különösen a műfordítók érzik, hanem maguk az angolok is. Ezért nem meglepő egyeseknek az a megfigyelése, hogy az angol nyelvhasználatban újabban erősödő tendencia figyelhető meg az egybeírás irányában.

A különírás és egybeírás nem alkalmi jellegű jellemvonása nyelvünknek, ezért ennek megítélésében nem elég csak azt szemlélnünk, hogy mondjuk egy grafikus ábrázolásban hol helyezkedünk el más nyelvekkel összehasonlítva. Ennél sokkal fontosabb az, hogy szókapcsolataink írásának ezen gyakorlata igen fontos értelemmeghatározó, értelemmegkülönböztető funkciót tölt be, vagyis nemcsak szintaktikai, hanem igen jelentős szemantikai mozzanatai is vannak. Sőt ezen túlmenően — ha tekintetbe vesszük, hogy a szembetűnő jelentésváltozáson kívül milyen finom jelentésárnyalatok kifejezésére is alkalmas — még stilisztikai eszközként is értékelnünk kell.

Mindebből arra következtethetünk, hogy szókapcsolataink írásmódja is erősen függvénye annak, mennyire szoros a kapcsolat az egyes alkotóelemek között. És bár az összetett szavak alkotásának nyelvtani törvényszerűségei jól felismerhetők és magyarázhatók, a jelentésbeli változás és ingadozás folytán különírás és egybeírás között nem mindig vonható éles határ, arról nem is beszélve, hogy a különböző nyelvtani konstrukciós változások során (ragozás, továbbképzés, toldalékolás) a kétféle írásforma ingadozik, sőt egymásba is átmelegy.

Nyelvünknek az egybeírásban, mégpedig a sokszor bizarrnak látszó egybeírásban hallatlanul finom árnyaló- és gazdag jelentéstartalmat kifejező képessége realizálódik. Néha az összetételek igen bonyolult gondolati s egyben grammatikai kapcsolatot fejeznek ki. Figyeljünk csak az alábbi példákra: *halálsápadt, karóra, kérészélet, borvirág*; az újabb keletkezésű fogalmaink közül: *csomagterv, hangulatvilágítás*; a magfizikában: *alagút-effektus*; a paleozoológiában: *katasztrófaelmélet*; a csillagászatban: *feketelyuk*; az orvostudományban *békareakció* (a terhességvizsgálatban); stb.

De ne szaladjunk ennyire előre, inkább vegyünk szemügyre néhány fontosabb, alapvető mozzanatot. A külön- és egybeírás szabályait helyesírási szabályzatunk megfelelő passzusa tartalmazza, az előfordulható egyes eseteket pontról pontra ismerteti, magyarázza. Nekünk most nem feladatunk, hogy ezeket sorra vegyük és valamiféle póthelyesírási összeállításba fogjunk, ehelyett néhány olyan jelentős tényre kell rámutatnunk, amelyek igen tanulságosak, és főleg mert jelenlegi vitánk is ezek körül forog.

Vágjunk mindjárt az elevenébe: ha valaki azt kérdezné tőlem, hogy a nyelvfejlődési tendenciát melyik irányba mutatónak látom inkább, a külön- vagy az egybeírás felé-e, akkor a leghatározottabban azt felelem: a z e g y b e í r á s i r á n y á b a. Hogy ez mennyire indokolt, továbbá, hogy korlátozható-e vagy sem, erről még lesz szó. Egyelőre maradjunk a ténynél, ellenben vizsgáljuk meg, milyen okok, tényezők váltják ki szókapcsolataink gyorsuló ütemű egybetapadását. Legelső és legfontosabb a már említett j e l e n t é s v á l t o z á s, a j e l e n t é s á t v i t e l. Ez nem függhet a tetszésünkötől vagy nem-tetszésünkötől, egyszerűen tudomásul kell vennünk, hogy sok esetben komoly értelmezési, megérthetési nehézséget, enyhébb esetben értelmi zavart okozna, ha ez az írásmódban is nem jutna kifejezésre. Igen fontos továbbá és a gyakorlatban talán legtöbbször érvényesülő ok az egybeírásra a f a j t a s á g, a t í p u s, a k a t e g o r i z á l ó d á s nyilvánvalóvá tételére irányuló törekvés az íráskép kialakításában. Az e körbe tartozó jelenségek természetesen inkább a szaknyelvi gyakorlatban mutatkoznak elsősorban: ipar, kereskedelem, mezőgazdaság, technológia, egyes szaktudományok.

Gazdag lelőhelyei az egybetapadásnak továbbá azok a szaktudományok, amelyekben a r e n d s z e r t a n i f o g a l o m a l k o t á s n a k, a fajtajelleg kidomborításának érzékeltetésére nyílik tág lehetőség (*keresztesvirágúak, izeltlábrúak, hengeresférgék, tépőfog, fedőszárny, vízibolha, kékvércse, zöldmoszat, szárazanyag, hidegalakítás, hallószerv, látóideg, sugárterápia, járókötés* stb.).

Íde sorolhatunk ezenkívül olyan kifejezéseket, amelyek valamilyen s z a b v á n y j e l l e g ű fogalomkörbe tartoznak: találmányok, szabadalmak elnevezései, márka-, illetve fantázianevek, reklámszavak, filmcímek stb. Tapasztalat szerint ezek igen hajlamosak az egyébként indokolatlan és szükségtelen egybeírásra. Végül, de nem utolsósorban nem hagyhatjuk figyelmen kívül a szóhasználat, az öntörvényű n y e l v i h a g y o m á n y evidenciáját sem, hiszen ezen alapszik helyesírásunk egyik legéletesebb és éppen ezért szilárdan érvényesülő alapelve, a h a g y o m á n y o s í r á s m ó d; többek között ennek a teljes elhanyagolására hajlamos Török Gábor is. Anyanyelvünknek igen hatékony a h a g y o m á n y ő r z ő e r e j e, nehezen tudok elképzelni olyan helyesírót, aki ennek valóságát végül is ne volna kénytelen elfogadni. Egyébként ne feledjük el megemlíteni, hogy a hagyományos írásmód fogalomkörébe sorolható az a n y a g n e v e k k e l, a s z í n e k k e l kapcsolatos kifejezéseink többsége, sok esetben talán még számneveink is.

Mielőtt tovább gombolyítanánk gondolatmenetünk fonalát, lássunk néhány példát eddig említett elveink jobb megvilágítására. Induljunk ki egy egyszerű minőségjelzős (anyagnévi) szókapcsolatból: *szalma fedél—szalmatető—szalmazsák—szalmaözvegy*. Példánk első, még különírt formája jól mutatja a kapcsolat lazaságát, ideiglenes, egyedi, alkalmi jellegét. Ha viszont tüzetesebben megfigyeljük az egybetapadt szóalakok sorát, igen szemléletesen nyomon követhető az egybeírás jelentésbeli kohéziójának fokozatos, szinte grafikusan ábrázolható erősödése. A *szalmatető* jelentése még szó szerinti: 'szalmából készült tető', ám szembetűnő az állandósultság ténye, s ami már fontosabb, némi ipari beütéssel megjelenik a fajtaság, a kategorizálódás kifejeződése. A *szalmazsák*-ban a fajtaság mellett már némi jelentésváltozást is látunk: a zsák nem szalma, ellenben szalmával töltött zsákról, egyfajta ágszerkezetről van szó. Az utolsó variánsban a jelentésátvitel teljes, méghozzá igen erőteljes, frappáns formában. A *szalmaözvegy* annyira megcsontosodott, önállósodott, elkülönült közekeletű fogalmat jelöl, hogy kurtított formájában is kifejező: *szalma vagyok* (a *gyorsvonal* mintájára: megjött az esti *gyors*).

Előttünk áll egy problémátlanul látszó másik jelzős szókapcsolat: *tiszta szoba*. Mi van ebben különös? Kitakarított, tisztán tartott helyiségről van szó, ennyi az egész. Valóban, de csak azok számára, akik nem járatosak a néprajzban, és így nem találkoztak a *tisztaszoba* fogalmával. A régi paraszti építkezésben a jobb módú családok lakóházának egyik helyiségét nevezték így, jelentéstartalmában nem is a *tisztaság* volt a döntő, hanem az, hogy nem laktak, vagyis vendégvárásra tartották készenlétben. Ma vendégszobának neveznénk, az eredeti megnevezés a mindennapi nyelvhasználatban elavultnak, sőt kihaltak tekinthető, ám a néprajztudomány ismeri, egyöntetűen egybeírja, tehát merő tudománytalanság volna harcolni az utólagos szétválasztásáért.

Az egybeírási tendencia — tetszik, nem tetszik — bizony napjainkig igen erősen él. Tanulságos példa erre egyik újabb szókinszbeli képződményünk, a *csúszópénz*. Ez a fogalom számunkra jelen esetben nem morális jelentéstartalmánál fogva érdekes, hiszen egy kis jóindulattal akár *célprémium*-nak is értelmezhetnénk, hanem azért, mert azon kivételes példák közé tartozik, amelyek már születésük pillanatától fogva egybeírt formában jelentek meg. Nincs adatom arra, hogy valaha is *csúszó pénz* alakban élt volna, még ha el is lehet rajta csúszni. Hasonló a helyzet az atomfizikának egy ma már általánosan használt fogalmával, a *hasadóanyag*-gal. Igaz, hogy ez a kifejezés eredetileg valóban különírva volt járatos, de megfigyeléseim szerint igen hamar egybetapadt, jó példajaként a korai jelentésbeszűkülésnek, mert noha természetesen a ruhaszövet is lehet *hasadó anyag*, különösen ha hitványabb, de a különírt szerkezetben kifejezésre jut a fogalom egyediségének ténye, alkalmi volta.

Sorolni lehetne szinte a végtetekig a hasonló eseteket, hirtelenében még megemlítem a fizikában jelenleg még ingadozó *szilárd test* — *szilárdtest* fogalmat (döntően már az egybeírás érvényesül), továbbá a hétköznapi *szabad idő* — *szabadidő* váltakozó írásformákat (feltűnően itt is az utóbbi javára, vö. ÉrtSz.). De más feladatunk is van még. Az eddig elmondottak alapján ugyan bizvást hihetjük, hogy Török Gábor megállapításainak, ellenvetéseinek jó része máris summásan megdőlt vagy legalábbis megfelelő megvilágításba került. Egyes főbb pontokkal azonban külön is foglalkoznunk kell.

Igen tanulságos és fontos a kifogásolt *emberszámba* vesz egybeírt forma. Itt a *-számba* utótag szószerkezeti viszonya a döntő. Ebben az esetben nem határozószóról, nem is névutóról van szó, hanem *határozóragról*:

emberszámba, ritkaságszámba, kitüntetésszámba, legényszámba, jutalomszámba stb. Érdekes a jelentésbeli funkciója. Ha tüzetesebben megfigyeljük az egyes példákat, kisebb-nagyobb mértékű *d e m i n u t í v*, azaz csökkentő, mérséklő hatása érvényesül. *Legényszámba* vesz: még nem éppen legény, talán még inkább csak gyerek, de elfogadható, elcsúszik akár legénynek is. *Jutalomszámba* vesz: egy kis jóakarattal jutalomnak is tekinthetjük. Egyértelműen így használták íróink Jókaitól vagy talán korábbról kezdve Mikszáthon, Salamon Ferencen át napjainkig. Hasonló a helyzet a *hétszám, mázsaszám*, illetve teljesebb formában *hétszámra, mázsaszámra* esetében is, de a kicsinyítő jelleg nélkül. A különírás itt még szóba se jöhet.

Másik fontos pont az *a n y a g n e v e k* írása, használatosabb szókincsünk igen tekintélyes tartománya. A helyesírási előterjesztésben érzésem szerint a kelleténél kissé szűkszavúbb elintézészt kapott ez a nagyon lényeges kérdéskör. Szokásomtól és természetemtől eltérően most egy kicsit Arany János álláspontjára helyezkedem: Nincsen az igazság sem egy, sem más részen... Tüzetes vizsgálatot ugyan nem végeztem, de talán nem járunk messze az igazságtól, ha kimondjuk: anyagneveink írásában az eredeti alapelv a *k ü l ö n í r á s*. Petőfi ismert költeményében még „*izzó vas trónon* égeték meg” Dózsa Györgyöt, régi írásokban találjuk például a *vas béklyó* formát. Bármily furcsa is, a nyelv szokás — különösen az iparosodás előretörésével — azt eredményezte (Török Gábor szerint talán eléggé el nem ítélt módon), hogy anyagnévi jelzős szerkezeteink túlnyomó többségét ma már egybeírjuk: *agyagkorsó aranygyűrű, ezüstóra, kőbalt, rézdrót, vasszék* stb. Ennek magyarázatául a rövidség (anyagneveink között igen sok az egy szótagos!), egyszerűség, gyakoriság, az ipari, kereskedelmi szóhasználat térhódítása és sok egyéb, fentebb már ismertetett tényező alakító hatására szoktunk hivatkozni.

Úgy gondolom mégis, hogy nem mondhatjuk ki az egybeírás kizárólagos elvét még akkor sem, ha egyszerű (azaz nem összetett) szavas szerkezetekről van szó. Ilyenkor viszont a különírás indoklására a hosszadalmasság, szokatlanság, a ritkaság, nehézkesség, idegenség, merőben újdonság stb. motiváló szerepe jut szóhoz. Én tehát továbbra se írnám egybe az *aluminium edény*, a *platina tégl* kifejezéseken kívül (nem pedig túl!) több mást sem: *alabástrom szelence, beton foglalat, bitumen burkolat, csokoládé bakancs, azbeszt zsinór, kátrány bevonat, germánium dióda, ópium cigaretta, tropikál öltöny, porcelán szigetelő, porcelán tál, porcelán pipa* (e két utóbbit a képzőművészeti szaknyelv következetesen különírja!), stb. stb.

Végképp nem tudom viszont szívembe zárni Török Gábornak az egykori jutasi őrmesterek szellemében fogant javaslatát sem („vagy mindent így, vagy mindent úgy; fő, hogy »elváloglag« legyen!”): írjunk mindent külön, természetesen visszamenőleg is: *bőr kabát, kő fal, réz üst* és egyebek. Ezek szerint hozzáfoghatnánk akár dalaink átírásához is:

Fa villa, fa kanál, fa tányér,
Meghalok a, meghalok a babámér.

Az anyagnévi helyesírás vonatkozó szabályának záró részét viszont így fogalmaznám meg: Az anyagnévi jelzős szerkezeteket minden olyan esetben különírjuk, amikor a tagok bármelyike összetett szó: (a közölt példák jók).

Fennakad Török Gábor a melléknévi névutós szerkezetek írásmódján is. Szerencsére kevés ezeknek a száma, ha mindegyik kivételes vagy akár ellent-

mondásos lenne is, játszva megjegyezhető az egész állomány. Közülük a *föld alatti* — *földalatti* változat a legismertebb. Él a különírt alapforma: *föld alatti* munkahely, valójában ez a ritkább, gyakoribb az egybetapadt alak kétféle szótani és jelentéstani elkülönüléssel; az egyik főnevesedett rövidüléssel *földalatti* (a föld alatti vasútból), a másik jelentésátvitelrel jelzői funkcióban megmaradva *földalatti mozgalom*. Ez utóbbi változatban a jelentésátvitel mellett igen jelentős ellentmondásosság is kifejeződik, ezt félreértés nélkül szerintem csak az egybeírt forma oldja fel. Ugyanis a titkos mozgalmakat tapasztalat szerint többször szervezik manzárdszobában, mint a föld alatt. A főneves variáns mintájára keletkeztek a *földnélküli*, *munkánélküli* stb. alakok, az utóbbinál se moshatjuk el a *munka nélküli jövedelem* és a *munkánélküli-segély* közötti különbséget.

Hasonló a helyzet a melléknévi igeneves vagy az egyszerű melléknéves előtagú kifejezésekkel is. Ilyen képződmény rengeteg alakult ki a nyelvhasználat folyamán az előzőekben bőven ismertetett határozmányok alapján. A *mozgóposta* egy szolgáltatásfajta, akkor is *mozgó*, ha áll az állomáson; a *mozgójárőr* szolgálati beosztás, státusz, akkor is az, ha történetesen alszik; az *éjjeliedényt* nappal is lehet használni, az *asztalosmester* széket is csinál, a *bádogosmunka* nem bádogból készült munkát is jelent. Ezeket az alakzatokat nem a túlbuzgó nyelvészek ötlötték ki, a hosszú használat ötvözte egybe, badarság lenne a szétválasztásukért kardot rántani.

Hogy nyelvünkben milyen erőteljes a törekvés az egybeírásra, ezt többek között néhány idegen szó meghonosodásának módjával is igazolhatjuk: *páternošter* (pater noster), *gumiarábikum* (gummi arabicum), *aszúr* (à jour), *otkolon* (eau de Cologne), *meakulpázik* (mea culpa), *színekúra* (sine cura) stb. Itt van az alkalom viszont tett ígéretünk beváltására, vagyis annak leszögezésére, hogy a határtalan, mindent elárasztó egybeírási tendencia igenis káros, ám korlátozható, befolyásolható. Az egészségtelen folyamat már a húszas-harmincas években észrevehető volt, ezért szabályzatunk 1954-es kiadásának készítői néhány indokolatlanul egybeírt formát céltudatosan igen helyesen különválasztottak. Ez a feladat most is fennáll, a helyesírás szabályozói érzik is ezt, maga Fábián Pál is többször utal erre a szóban forgó előterjesztésében és másutt is.

Elmarasztalásban részesül a többszörös összetételek szabályozása is, közelebről a szótagszámlálásra alapított gyakorlat. Az ilyen merev, mechanisztikus szabályok valóban ellenkeznek helyesírási, nyelvművelői szemléletünkkel, szerencsére ezen kívül csak egyet alkalmazunk még a kétezernél nagyobb számok szavakkal való írásában. A cél mindkét területen tulajdonképpen egy: valahol bármi módon is határt kellett szabni, meggátolni az elviselhetetlenül hosszadalmas összetételek keletkezését. Meg kell jegyeznem, hogy én a magam gyakorlatában bizonyos rugalmasságot követek (nem ártana erre utalni a szabályzatban is!), ugyanis előfordulhat, hogy egyes összetételeket valamely különleges szempontból és helyzetekben hat szótagon alul is kötőjelezünk (pl. *alagút-effektus*, *alvás-zavar*), máskor meg nem olyan főbenjáró vétség, ha egy kicsit túllépjük (pl. *állatorvostudomány*). Nyelvművelőink közül Kovalovszky Miklós és Grétsy László emelnek szót leginkább az általuk szellemesen „szószörnnyetegeknek” nevezett összetételek alkotása ellen. Török Gábor a kötőjelezést legszívesebben az íróra bízna. Arany János vagy Kosztolányi és Babits korában ennek lehetett volna némi esélye, de ma? Váltunk inkább témát!

2. Mostanában egyre többen felhánytorgatják, hogy helyesírásunk túl van szabályozva, igen sok és bonyolult a szabály, rengeteg a kivétel, s ezért nehezen tanítható, megtanulhatatlan. Török Gábor jó néhány példát mutat be helyesírási ismereteink hihetetlenül alacsony voltára. Felhozott példái kétségbe ejtőek, orcapirulás nélkül nem lehet szemlélni őket. Csak egy a hiba: nem a helyesírási szabályok taníthatatlansága mellett bizonyítanak, hanem az iskolai oktatás ellen szólnak. Hadd toldjam meg most én is Török Gábor listáját néhány ténnyel. Iskolás fiam egy alkalommal hazahozott egy magyar dolgozatot, csak három hiba volt benne, de mind a hármat a tanár ejtette, a jót kijavította rosszra! Tudunk olyan esetről, hogy felsőoktatási intézmény magyar tanszékén az egyik oktató „suk-sük” nyelven beszél. Évekkel ezelőtt történt, nagy sajtóbotrány is lett belőle, hogy az egyik irodalmi tankönyvben a Toldi estéje *ly*-nal volt írva, a könyv számos kiadást megért, de a jó öreg Toldi továbbra is folyamatosan adta „estélyeit”. Tudok olyan tanárról, aki „vaktyúkmód-szerrel” tanítja az egyenleteket, s ez a tanerő időközben fölfelé „bukott” — főiskolára!

Bárczi Géza egyik írásában keserűen állapította meg, hogy „iskoláink sokat szenvednek a sok reformtól”. Anyanyelvi oktatásunkban az erőltetett, egyoldalú kitaláltató szóképtanítás csapást mért az alapvető grammatikai ismeretek megszerzésére, ehhez hasonlóan a szélsőségesen a halmazok fogalmára épített oktatási módszer a matematikában nem számolni-számítani tudásra tanít meg, hanem rejtvények megfejtésére. Mintha az iskola nem is az alapvető elemi ismeretek elsajátíttatására törekednék, hanem a Füles számára akarna nevelni buzgó olvasókat. Pedig az élet nem találós kérdések megfejtését várja fiainktól, hanem feladatok megoldását!

A helyesírási szabályzat nem tankönyv, nem arra készül, hogy szőröstől-bőröstől bemagoljuk vagy bemagoltassuk, nem az a feladata, hogy mindenre ráhúzzható, szinte már-már automatikusan működő sémákat dolgozzon ki, hanem hogy egy adott nyelvi állapot tükrözésével, a folyamatos nyelvi hagyományokból kiindulva olyan alapelveket és szabályokat fogalmazzon meg, amelyek alapjai lehetnek egy egészséges és színvonalas helyesírási kultúra kialakulásának. A lehetőség határáig teremtsen egységet és következetességet, okosan megválasztott példáival neveljen készséget az analógias gondolkodásra, vagyis hogy a nem szabályozott esetekben magunk is meg tudjuk találni a helyes megoldást.

Helyesírási szabályaink mindamellettt megtanulhatók, meg is taníthatók, és el is kell sajátítani belőlük valamennyit mindenkinek, mégpedig a maga képzettségének, műveltségének megfelelő szinten, továbbá igényeinek, szükségleteinek egyéni mértékéhez igazodva. Ez a mérték sok esetben lehet csak egy szerény „iskolai minimum”, lehet aztán ennél sokkal magasabb aszerint, hogy ki milyen szinten áll a társadalmi munkamegosztásban. Sajnos napjainkban a bajok egyre inkább a minimumoknál kezdődnek. Ezen múlik minden, és nem azon, hogy történetesen ki hogyan írja a *platinatégely*-t vagy a *csihi-puhi*-t. A közlekedési szabályokat is meg kell tanulni, de ha mégis nem tudunk közlekedni, ne fogjuk azt az útjelző táblára!

3. Manapság gyakorta találkozunk olyan követelésekkel, hogy — megint csak a megtanulhatatlanságra hivatkozva — nagymértékben egyszerűsítsük a helyesírást, töröljük el a *j* és *ly* közötti különbséget, sőt szélsőséggént szüntessük meg a magánhangzók hosszúságának jelölését, mint ahogy pár éve egy az Élet

és Irodalomban megjelent cikkben olvashattuk az írógépek betűparkjával kapcsolatos vita során. A helyesírásban messzemenően egységesítsünk, következőképpen a kivételek számát a minimálisra csökkentjük. Az ilyen követelésekkel előállók úgy gondolják, hogy a helyesírás szabályozása, sőt szélesebb értelemben az egész nyelvművelés afféle rendészeti feladat, erőszakos rendcsináló tevékenység. Török Gábor is hajlamos arra, hogy valami zord nyelvi diktatúrát vezessünk be, parancsuralmi rendszert, adminisztratív szigorral véghezvitt uniformizálást. Karhatalmi önkénnyel dobjuk el egyes elveinket, vonjunk össze vagy szüntessünk meg szabályokat, hiszen azok úgylis csak a bosszantásunkra készültek.

Éppen ezért hozzászólásának nem annyira az egyes konkrét megállapításai váltják ki ellenérzésemet, hiszen bennük itt-ott megcsillan olyan elem is, amely ha elfogadásra nem is, de továbbgondolásra alkalmas, hanem írásának egész hangvétele, felpaprikázott indulata, ingerültsége, mely alkalmas arra, hogy egész helyesírási rendszerünk hitelének aláásása irányában törjön utat. Mintha az összeomlás küszöbén állna helyesírásunk ügye, mert azt alighanem csupa sarlatán, botcsinálta nyelvész intézi. Nem kételkedem abban, hogy higgadtabb körülmények közepette ennél többre, jobbra tellett volna Török Gábortól. Most azonban rossz látási viszonyok között határozatlan céltáblára célzott, puskája viszont ezúttal alaposan félrehordott. Kitémadása azért így se maradt haszon nélkül, valamire jó volt, legalábbis arra, hogy alkalmat adott idevágó gondolataink átfogóbb kifejtésére.

Süle Jenő

Hogyan terjed az ismeret?

(A gondolatközlés és kapcsolatteremtés csapdái)

1. A tudományos és technikai forradalom korában magától értetődik, hogy népszerű műfajjá vált az ismeretterjesztő szöveg. Célja, hogy valamilyen, az adott szűkebb szakterület elméleti, illetve gyakorlati művelői körében már ismert kutatás és/vagy kísérlet eredményeit, módszereit közvetítse a szakterület iránt érdeklődő, de nem szakmabeli címzett részére.¹ Szerzője azért alkotja meg, hogy feltételezhető címzettjének tudását bővítse vele; mégsem arra törekszik, hogy olvasója a mondanivalót elsajátítsa, csupán arra, hogy értelmi-megismerő tevékenységét az összefüggések megértetésére mozgósítsa.

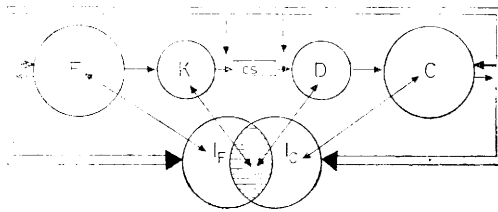
Különbözik a szaktudományos és az oktató célú (didaktikus) szövegektől, amelyek szerkesztésmódját a (szabatos) meghatározások, a részletező induktív vagy deduktív eljárások jellemzik. Írójuk rendszerint a lazább logikai kapcsolódásokkal is kifejezhető térbeli vagy időbeli leíráshoz folyamodik. Csakhogy ez még egymagában nem biztosítja azt, hogy a szövegezés kialakítsa és folyamatosan fenntartsa a feladó (a szerző) és a címzett (a feltételezett olvasó) közti interperszonális kapcsolatot.

¹ A téma időszerűségét mutatja, hogy egy francia nyelvészeti folyóirat, a *Langue française* 1982. februári (53.) számát teljes egészében a tudományos ismeretterjesztés tárgykörének szentelte. Az ismeretterjesztő szöveg meghatározásakor a folyóirat egyik cikkírója elemzésére támaszkodtam (Authier, J.: *La mise en scène de la communication dans des discours de vulgarisation scientifique*, 34. o.).

A feladónak ugyanis nincs tudomása arról — és a műfaj sajátosságából következően nem is lehet pontos tudomása róla, hogy címzettjei milyen mélységben ismerik az adott szakterület fogalom- és kifejezésvilágát. És mert a szerző az ebből a hiányból származó kommunikációs zavarokkal ritkán számol, erőfeszítése általában abban merül ki, hogy magát a leírást tegye követhetővé, függetlenül attól, hogy a címzett tudja-e vagy nem, mire vonatkoznak a nyelvi kifejezés folyamán használt szók, szócsoporthok. Márpedig az értelemre ható gondolatközlés sikerességének szükséges (bár nem elégséges) feltétele, hogy a címzett meg tudja ragadni a közlésbe beillesztett fogalmak, fogalmi összefüggések tartalmát. (Nincs tudomásom arról, írt-e valaha olvasó olyan levelet, amelyben feltárja, hogy valamilyen ismeretterjesztő cikket nem értett meg, vagy csak hézagosan sikerült mondanivalóját megragadnia.)

Az érzelmekre, a hangulatra (is) ható szövegek befogadását támogatják az üzenet által felidézett képzetek. Személyközi kapcsolat akkor is kialakulhat, amikor csöndöt mond az értelmi megismerés. Nem értjük, de megértjük, mit fejez ki Arany János a Szent-Iván-éji álom II. felvonásának II. színében, amikor ezt írja: Philoméla dalabáj / Zengje lágyan: lullabáj, / Lulla, lulla, lullabáj, / Semmi bí / Semmi báj / Asszonyunkra itt ne szállj, / Jó'szakát, lullabáj. De mit ért az olvasó Wolfgang Paulinak ebből a mondatából: „A szimmetria osztódása és redukciója; íme az anyag lényege!” — ha nem tudja, mire vonatkoznak most és itt a *szimmetria*, az *osztódás*, a *redukció* és az *anyag* szók? (Heisenberg: A rész és az egész. Budapest, 1975, 301).

2. Az 1. ábrán a feladó és a címzett között létesülő sikeres kapcsolat kialakulásának és folyamatos fenntartásának sematikus rajza látható.²

1. ábra

A bal szélső kör a feladót jelöli (F); a jobb szélső a címzett(ek)et (C). A közlési szándék csak akkor válik üzenetté, ha a feladó mondanivalóját jelekké alakítja, azaz ha kódolja. Ezt a mozzanatot jelöli a balról második kör (K). A kódolt üzenet a címzethez valamilyen, a továbbításra alkalmas hang- és / vagy fényjeleket rögzítő csatornában keresztül jut el. Ezt szemlélteti a CS-jelű két párhuzamos egyenes. A címzett az üzenetet akkor tudja értelmezni, tudattartalommal át alakítani, ha a kódolt jelekhez hozzá tud rendelni (mind előre- mind visszaható érvénnyel) értelmi-megismerő tartalmakat és/vagy érzelmi-hangulati értékeket.

A nyelvileg megformált üzenet dekódolása (D) nem pusztán azt jelenti, hogy a címzett az egymást követő szavakhoz bizonyos állandó tartalmú és értékű jelentéseket rendel hozzá. A címzett akkor kerül kapcsolatba a feladóval, ha a nyelvi megjelenítés

² A sematikus rajz megszerkesztéséhez segítségül vettem a kommunikációs folyamatot modelláló többféle ábrázolást is, különösen Hennig, J.—Huth, L.: Kommunikation als Problem der Linguistik (Göttingen, 1975.) c. könyvének a 86. és 111. oldalon található rajzát.

esetlegességeit áthidalva, alakilag és szerkezetileg, illetve tartalmilag-hangulatilag egymáshoz tartozó, de nem szükségszerűen egymást követő nyelvi vagy nem nyelvi tájékoztatásokat rendel hozzá az üzenet rendszerre szerveződött jeleihez. A gondolatközlés és kapcsolatteremtés akkor lesz sikeres, ha a hozzárendelés akadálytalan.

A sikeres nyelvi kommunikáció előfeltétele, hogy a közlés valamennyi résztvevőjének meglegyen egyrészt az üzenet nyelvi szövedékére vonatkozó (minimálisan) szükséges nyelvi (nyelv- és jelentéstani) ismerete és tapasztalata, másrészt a nyelven kívüli ismereteknek és tapasztalatoknak az a (minimálisan) szükséges együttese, amely az üzenet dekódolásához az adott esetben szükséges. (Csak a mindenkor közlési helyzet alapos ismeretében lehet meghatározni, mennyi is az éppen szükséges minimum; még akkor is csak hozzávetőlegesen, vagy csak egyetlen adott feladó – címzett viszonylatában.)

Az ábra alsó sorában elhelyezett If és Ic jelű kör a feladó, illetve a címzett nyelvi és nyelven kívüli ismereteinek és tapasztalatainak együttesét szemlélteti. Sikeresnek akkor ígérkezik a gondolatközlés és kapcsolatteremtés, ha a feladó az üzenet kódolása folyamán a tudattartalmaknak abból az együtteséből merít, amelyeknek a címzett is birtokában van. A közös tudattartalmaknak ezt az együttesét az ábrán a két (If, illetve Ic jelű) kör metszéspontjai közötti bevonalkázott rész szemlélteti.

A kommunikáció sikerességéhez az is hozzátartozik, hogy a címzettet valami ösztönözze az üzenet befogadására. Mivel a kérdés nem tartozik szorosan tárgyunkhoz, nem is szemléltettem a motiváció befolyását, hatását.

Hiába motivált azonban a címzett, ha az üzenet értelmezését sorozatosan megzavarják az olyan szövegszélvények, amelyeket nem képes egyértelműen meghatározott tudattartalmakra vonatkoztatni; ha bizonytalan közléstartalmú kifejezésre csak más, szintén bizonytalan közléstartalmú kifejezések segítségével ismer rá.

A közlési folyamat külső körülményeit nyelven kívüli valóságviszonyok is meghatározzák (például a való világ tükröződése a közlési folyamat résztvevőinek tudatában az adott helyen és az adott időpontban; a résztvevők pszichés állapota stb. stb.). Ezek közvetlenül vagy közvetve befolyásolják mind a közlés szándékát és módját, mind fogadtatását.

Az ábrán a külső körülményeket kettős egyenessel jelöltem. A nyílak hegye azt jelzi, hogy befolyásuk (hatásuk) hol jelentkezik (vagy jelentkezhet) a közlés folyamán. Külön jelöltem a közlési folyamatnak azokat a külső körülményeit, amelyeket *zörej*-nek nevezünk. Zörejnek minősül minden szabálytalan rezgések által keltett hangjelenség, amely a szó fizikai értelmében zavarhatja meg az üzenet érzékelését (vételét); de annak minősül minden olyan, a közlési folyamattal közvetlenül összefüggő jelenség is, amely megnehezít(het)i vagy megkönnyít(het)i a kapcsolat kialakulását, fenntartását. Az ábrán a zörejt a feladó és a címzett közötti képzeletbeli útvonalra merőleges nyílak jelölik.

3. Mind a műfaj sajátosságából, mind a címzett szükségszerűen viszonylagos meghatározatlanságából adódik az ismeretterjesztő szövegek szerkesztésének minden nehézsége. Mert a feladó és a címzett közötti kapcsolatteremtés nemcsak azon fordul meg, mennyire ura a feladó annak a tárgykörnek, amelyet be akar mutatni, és nemcsak azon, mennyire fontos vagy érdekes a kifejtendő tárgy. Azon is, mennyire tudja a feladó a közlés befogadásához szükséges fogalmakat és fogalmi kapcsolatokat olyképpen kiválogatni, hogy mondanivalójába csak azokat foglalja bele, amelyek a megértés szempontjából valóban nélkülözhetetlenek, de a megértés szempontjából szükséges valamennyi összefüggést valóban foglalja is bele mondanivalójába. Végül feltétele a kapcsolat kialakulásának és állandósulásának, hogy a feladó újonnan bevezetett fogalmak, fogalmi kapcsolatok (összefüggések) kifejezésekor csak

olyan nyelvi elemeket használjon, amelyek a címzett által el s a j á t í t o t t t u d a t t a r t a l m a k r a vonatkoznak, amelyek közé értendők — természetesen — az üzenetnek egy korábbi szakaszában megmagyarázott (kifejtett) fogalmak, összefüggések is.

Az elmondottak szemléltetésére néhány — inkább elrettentő, mint követendő — példát mutatok be.

4. A História — a Magyar Történelmi Társulat folyóirata — 1983. évi 1. számában jelent meg Csapodiné Gárdonyi Klárának a korvinákról írott cikke (14–5). A szerző szakterületének elismert képviselője: szerkesztésében jelent meg a korvinákat bemutató gyönyörűen illusztrált kiadvány is.

A feltételezett címzett azonban nem történész, hanem olyan meghatározatlan képzettségű, szakértelmű olvasó, akit a történelem érdekel, aki lépést szeretne tartani a történelemtudománnyal, társ- és segédtudományaival. A szövegösszefüggésből hamarosan kiszűrheti, igaz, a tudatosság alacsony szintjén, hogy a cikkben olvasható többes szám 1. személyű toldalékok a szak tudósokra utalnak, bennefoglalólag és/vagy kizárólagosan a feladóra.

Például: „Írástörténeti kutatás alapján bukkantunk [...] egy korvinára”; „Ezen a helyen nincs lehetőségünk [...], de befejezésül megemlítjük, hogy [...]”.

A címzett akkor is jól tudja értelmezni, hogy a leírás a b e n n f e n t e s e k p e r s p e k t í v á j á t láttatja meg vele, amikor a szerző az egyes szám 3. személyvel jelöli meg azt a forrást, amelyből a kutatások újabb eredményei származnak, vagy amikor a forrásokra nem utaló végkövetkeztetéseket ad elő.

Például: „Az újabb irodalom természetesen nemcsak [...] oszlat el, de [...] állapít meg.” Vagy, nem metaforikus előadásmódban: „Teljesen tévesnek bizonyult azonban [...]” és „Ezzel szemben az igazság az, hogy [...]”. Bennefoglalólag: a szakemberek mai tudása szerint. . .

A szubjektum azonosíthatóságát egyedül a cím nyelvi megformálása zavarja meg, gyanítom, a szerkesztő figyelemfelkeltő szándékának jóvoltából. A cím ugyanis így szól: Amit a korvinákról rosszul tudunk. Ez a többes szám 1. személyű toldalék, itt és egyedül itt, a kívülálló címzettre vonatkozik. Fokozza a kétértelműséget, hogy az igei állítmány jelen idejű. Múlt idejű alakja: „Amit a korvinákról rosszul tudtunk” — nem bontotta volna meg a szemlélet egységét (vö: „[...] abból az ismertetésből szerezünk tudomást, melyet [...]”).

5. A gondolatközlő és kapcsolatteremtő folyamatot sokszor az zavarja meg, hogy a feladó nem elégszik meg a leírással, hanem nyíltan vagy burkoltan polemizál a szakterület valamely képviselőjével, a szakterületen felmerült valamilyen nézettel. Mivel nem foglal(hat)ja bele mondanivalójába mindazokat a fogalmakat és összefüggéseket, amelyek a megértéshez, a vita eldöntéséhez nélkülözhetetlenek, megfosztja a címzettet az önálló vélemény kialakításának lehetőségétől. Más szóval: manipulálja.³ Ez az eljárás nemcsak azért illetlen, mert megzavarja a feladó és címzettje

³ A manipulatív szövegnek gazdag szakirodalma van. Összeállítása nem tartozik ennek a dolgozatnak a közvetlen tárgyához. Az ismeretterjesztő szövegek szempontjából vö. Grunig, B.-N.: Différences et ajustements. In: Langue française 1982/53. 7–21.

közi kapcsolatot, hanem azért is, mert lényegében torzítja el az ismeretterjesztés funkcióját. Ugyanis vagy megerősíti a címzettben hozzánemértése tudatát, vagy — és ez a rosszabbik eset — azt a téves képzetet kelti benne, hogy véleménye van olyasvalamiről, amit összefüggéseiben nem ismer, aminek csupán egyes részleteit értelmezte. Az efféle „hamis” szövegek eszköztárába tartoznak a tisztázatlan közléstartalmú szakszók, szakkifejezések, amelyek ilyenkor eredeti rendeltetésük visszájára fordulnak. Nem a szabatos és gyors érthetőséget biztosítják, hanem annak a látszatát keltik, hogy a közlés résztvevői egyformán beavatottak. (Lehet persze, hogy a címzett örül annak, hogy bennfentesnek tekintik, és nem veszi észre, miszerint papagájszerepre kárhoztatták, ha talán nem is szántsándékkal.)

Az ismeretterjesztő szöveg látszatát keltő, ám valójában meghatározhatatlan műfajú — mert nem szaktudományos, de nem is népszerűsítő — írásmű szerkezetének, nyelvi megjelenítésének szemléltetésére néhány példát mutatok be Fejős Zoltán és Niedermüller Péter: Témák és irányzatok a városok antropológiai-néprajzi kutatásában című cikkéből (Valóság, 1983/2. 48–59). Hamis szöveg, mert mást tartalmaz, mint amíg ígér, és másnak szól, mint aki olvassa. A feltételezhető címzett ugyanis — a Valóság olvasója — némi egyszerűsítéssel a legszélesebb értelemben vett társadalom- (ember-)tudományok iránt érdeklődő, bármilyen szakterületen tevékenykedő értelmiségi olvasó. A szerzők nem feltételezhetik róla, hogy közelebből ismeri a jelenkori antropológiai-néprajzi kutatásokat. De a cím is azt sugallja, hogy a kívülálló érdeklődő megismeri azokat a témákat és irányzatokat, amelyek ma az antropológia és a néprajz (vagy a néprajz?) kutatóit foglalkoztatják, jellemzik. Ebben a várákőzésában erősíti meg a tárgymegjelölő 1. bekezdés is.

„Tanulmányunkban a várcs, pontosabban az eltérő történeti fejlődés megszabta különböző várostípusok antropológiai (részben néprajzi) megközelítése során felhalmozódott *főbb eredmények számbavételére törekszünk*, anélkül azonban, hogy vállalnánk — akár csak megközelítőleg is — a mennyiségi vagy minőségi teljesség igényét. Célunk, hogy *rámutassunk* a városi élet társadalmi-kulturális vetületének azon fontosabb *vonásaira*, amelyekre elsősorban az antropológia hívta fel a figyelmet.” (Az eredetiben nincs kiemelés.)

Az egységes szövegszerkesztés azt kívánna meg, hogy a következtetéseket, az összefoglalást tartalmazó záróbekezdések ehhez a tudománytörténeti jellegű leíráshoz (számbavételhez) illeszkedjenek. Csakhogy az utolsó előtti bekezdésben a szerzők más perspektívából közelítik meg tárgyukat. Kategórikusan fogalmazott feladatokat jelölnek meg.

„Ha tekintetbe vesszük a korábban kifejtett gondolatokat a város-antropológia fejlődésével kapcsolatban, akkor *világossá válik*, hogy a kutatásoknak [...] éppen a kulturális szerveződés szintjére *kell kiterjedniük*. [...] Ugyanakkor a társadalmi-kulturális integráció a várostípusok különbségeinek kontextusában *értelmezhető csak*, s ezért minél több esettanulmányra van szükségünk” (58). (Az eredetiben nincs kiemelés.)

Kifogásolhatjuk, hogy az olvasó — háttérismeret híján — aligha vélekedhetik másképpen, mint a szerzők. Világossá azonban az válik, hogy a látszólagos és a valóságos célmeghatározás nem esik egybe. A bújtatott polémia a feladó még a látszat kedvéért sem enyhíti olyan közbevetésekkel, mint „véleményünk szerint”, „az a meggyőződésünk hogy” stb. stb. Az ellentmondást kizáró fogalmazásnak, amely még valamilyen kritikai értékelő leírás esetében is éles, ellentmond viszont a szöveg hajlékonyan megírt zárómondata.

„Az antropológiai-néprajzi városkutatás néhány kérdésének bemutatásával talán *sikerült rámutatnunk*, hogy a kérdések megoldásában *termékeny lehet* a városantropológia szemlélete is. (Az eredetiben nincs kiemelés.)

A két szerző beleesett a maga készítette csapdába, amikor összemosta a szakember és kívülálló címzett hozzáértését; amikor nem értelmezte a szöveg kulcsfogalmait, az (európai) *néprajz*-ot és az (elsősorban angolszász nyelvterületen kifejlődött) kulturális- és szociálanropológiát. A két szakszó először a dolgozat 2. mondatában fordul elő. A mondatához tartozó jegyzetből pedig azt tudja meg a címzett, hogy a tanulmány keretei „nem teszik lehetővé a néprajz és antropológia mint diszciplínák közti különbségek részletezését”, a szerzők azonban a két fogalmat „az eltérő tudományfejlődés, az eltérő kérdésfelvetések, a különböző módszerek okán nem egymás szinonimájaként használják.” Egy későbbi jegyzetből azt is megtudhatja a címzett, hogy a feladó a kultúra fogalmát „antropológiai értelemben”, „nem az intézményesített művelődési lehetőségekre utaló értelemben” használja. A szakszók közléstartalmának ilyen bizonytalansága mellett olvasó legyen a talpán az a laikus, aki állítani meri, hogy a városantropológia fejlődésével kapcsolatban kifejtett gondolatok világossá tették számára, hogy a kutatásoknak éppen a kulturális szerveződés szintjére kell kiterjedniük (vö. 58. o. 5–8. sor).

A szakszók használatával, illetve használatuk megkerülésével függ össze az ismeretterjesztő írásművek alkotóinak egy másik megtévesztő — és igen elterjedt — szokása, pontosabban modorossága. Különböző értelmi és hangulati jelzések kifejezésére használnak idézőjelet, anélkül azonban, hogy az olvasót figyelmeztetnék — bármilyen közvetlen vagy közvetett eljárással, jelöléssel — : megváltozott az idézőjel jel értéke. Így kerülnek idézőjel közé meg nem magyarázott szakkifejezések, mintha az idézőjel funkciója az volna, hogy bevezesse és lezárja a szakember szavait. De ugyancsak idézőjel közé kerülnek köznyelvi szavak vagy kifejezések is. Ilyenkor az írásjel bizonyára a szó képes jelentését, sajátos érzelmi töltését hivatott felidézni (ezért tettem magam is idézőjel közé a *hibás szöveg* szócsoporthoz melléknévi jelzőjét). A baj csak az, hogy a feladó ugyanolyan jelzéssel látja el azokat a szavakat, amelyeket csak meghatározásukkal, értelmezésükkel vagy sztenderdizált jelölésükkel lehetne helyettesíteni, mint azokat, amelyeket a mondanivaló sérelme nélkül lehetne helyettesíteni egy vagy több más szóval vagy kifejezéssel.

Nézzük meg közelebbről a Valóság-beli cikk egy részletét, amely jól szemlélteti, hogy ez az eljárás milyen zavarokat okozhat.

„A városantropológia későbbi fejlődését lényegileg érintette a Louis Wirth által kidolgozott városmodell, amely a chicagói iskola (s néhány más városkritikai elmélet) által taglalt városi dezintegrációs folyamatok elméletileg feldolgozott leírásának tekinthető. Az elmélet roppant nagy hatása nem kis részben abból következik, hogy éppen a „h a g y o m á n y o s” antropológiai kutatások [. . .] a tradicionális törzsi, paraszti társadalmak integrált, organizált jellegét hangsúlyozva erősen „m e g t á m o g a t t á k” a városi életben a társadalmi-kulturális felbomlást látó felfogást. A „v á r o s i t á r s a d a l o m” és a „n é p i t á r s a d a l o m” (urban society — folk society) dichotómiájának elmélete [. . .] idealizáltan tiszta típusokat tételezett. Ebből következően az antropológiai kutatások tetemes hányada kísérletet tett az ellentétpár formális attribútumainak „e g y e t e m e s í t é s é r e” [...]” (49. o. 6–18. sor). (A szövegben másféle kiemelés van.)

Figyelman kívül fogjuk hagyni a szövegezés többféle zavarát, és csak azt keressük, mi az öt idézőjel közé tett szó, illetve szócsoporthatárak azáltal, hogy az idézőjel közé került.

— A *hagyományos* jelző esetében — gondolom — ezt jelenti: 'az úgynevezett hagyományos, a hagyományosnak tekinthető antropológiai kutatások [...]';

— a *megtámogatták* igei állítmány esetében a bizalmas színezetet jelöli;

— a *városi társadalom és népi társadalom* idézőjelének ismét más a funkciója: szakkifejezést zár közre és az utána következő két angol szakszó tanúsága szerint arra figyelmeztet, hogy tükörfordítással van dolgunk (közléstartalmát persze ettől a kívülálló címzett nem fogja könnyebben értelmezni);

— az *egyetemesítés* főnév talán szintén tükörfordítása az angol *universalization* főnévnek, csak hogy ez az utalás most hiányzik, mintha az idézőjel azt akarná kifejezni, hogy valamilyen különleges tartalmú vagy hangulatú szóval van dolgunk.

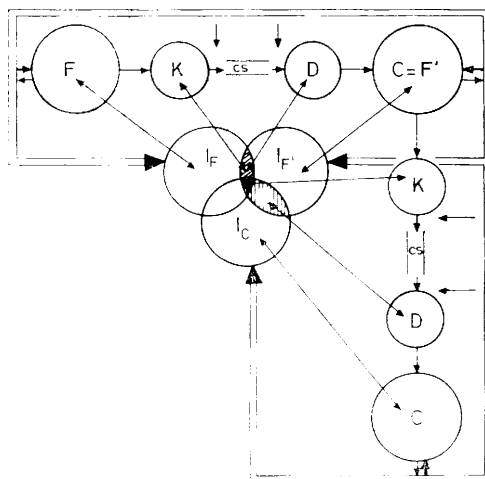
Egy szó mint száz: az öt azonos jel négy különböző jelzés kifejezésére szolgál, ami bőven elég ahhoz, hogy a jámbor olvasót megzavarja.

6. A gondolatközlés és kapcsolatteremtés zavarait¹⁸ a bemutatott szövegekben az e g y s é g e s s z e m l é l t e t h i á n y a okozta, elsősorban a közlésben résztvevő beszédpartnerek kölcsönös viszonyának elbizonytalanodása, a címzett feltételezhető ismeretei és tapasztalatai összetételének szem elől tévesztése.

De az előző oldalakon bemutatott melléfogásokhoz képest több és részben másféle kommunikációs rövidzárlat keletkezik abban a jól ismert esetben, amikor a feladó nem művelője annak a szakterületnek, amelyről írása szól. Igaz, hogy rendszerint olyan ember, aki a szóban forgó tudományterület alapismereteit elsajátította, esetleg jól ismeri egyik vagy másik szakágát. Nem él azonban benne annak a szakterületnek a mindennapjában, amelyről a kívülálló címzettet tájékoztatni kívánja. Mások szövegéből válogatja ki — a megértett összefüggések mélysége és terjedelme mértékében — azt az ismeretanyagot, amelyről feltételezi, hogy érdekli a számításba vehető olvasót. Az ilyenféle ismeretterjesztő írások általában az olvasók szélesebb — és ezért alig-alig meghatározható összetételű — körének szóló kiadványokban jelennek meg. A mögöttük meghúzódó közlési folyamatot a 2. ábra sematikus rajza szemlélteti.

A szakcikk feladójának (F) címzettje egyben az ismeretterjesztő írás feladója: a közvetítő szerzőt a $C = F'$ jelű kör szemlélteti. A közlési lánc végén álló (a jobb oldali alsó körben ábrázolt) címzett akkor tudja a közvetített üzenetet akadálytalanul dekódolni, ha a közvetítő feladó a mondanivaló nyelvi formába öntéséhez csak olyan ismeretekre és tapasztalatokra vonatkozó szavakat válogat össze és rendez sorba, amelyek tudattartalmai mind neki magának, mind címzettjének. Az ismereteknek ezt a tartományát az I_F , az $I_{F'}$, és az I_C jelű körök metszéspontjai között látható fekete szelvény jelképezi.

A sikeres kommunikációt célul kitűző szerző szövegszerkesztési lehetőségeit szigorúan behatárolja a meghosszabított közlési lánc valamennyi szereplőjének közös ismeret- és tapasztalatgyűjtése. Terjedelme valóban meghatározhatatlan. Ez a műfaj legnagyobb nehézsége. A közvetítő feladó nem vehet át az eredeti szövegből olyan szakaszokat, amelyeket maga sem értett meg pontosan. Megtörténhet ugyanis, hogy az eredeti részlet — még szó szerint

2. ábra

átmásolva is — az új kontextusba ágyazva mást közöl, mint a maga helyén. Nem használhat bizonytalan, meghatározatlan közléstartalmú szakszókat sem, bár tudja, hogy van olvasó, aki azért vesz kézbe ismeretterjesztő cikket, különösen a divatosnak tartott témákról szóló írásokat, hogy felszedjen egy-egy ilyen tetszetősnek ítélt terminus technicust. Furcsa paradoxon: a nem szakmabelit vonzza az idegenszerűség, az érthetlenség hangulata. Mintha a szakszónak, különösen az idegen hangzásúnak, mágikus ereje volna; mintha használóját felruházná a beavatottság tekintélyével.

Többször is szó esett arról, hogy a címzett ismereteinek és tapasztalatainak terjedelme, mélysége előre szinte kiszámíthatatlan. Annyit azonban az ismeretterjesztő cikk közvetítő feladója mégis sejthet, hogy egy társadalmi-politikai hetilap feltételezett olvasójának több gyakorlati tudása van például gazdasági, környezetvédelmi vagy orvos-egészségügyi kérdésekről, mint a modern természettudomány egyes sajátos és szűk szakterületeiről. Ezt elvárhatjuk a Magyarország című (társadalmi és politikai hetilap) 1983/6. számának 23. oldalán található optoelektronikai tárgyú cikk szerzőjétől is. A hetilap olvasójáról fel lehet és kell tételeznünk, hogy — mint az új ismeretekre fogékony embereket általában — őt is érdeklik a mindennapi tevékenységétől távolabb eső témák, az olyan természettudományos és technikai újdonságok, amelyek egyre inkább hozzátartoznak napjaink általános műveltségéhez. Ebbe a műveltségbe az optoelektronikai kutatások részletkérdései azonban aligha tartoznak bele.

A cikk szerzője maga sem optoelektronikai szakember. Elárulja írásának szerkesztésmódja, amely magán hordja a közvetítő ismeretterjesztő szövegalkotásnak jól felismerhető jegyeit. Nem tényeket állapít meg, hanem azt közli a címzettel, miszerint *X* szakember *Y* szaklapban ezt meg ezt mondta, állapította meg, hozta a szakma művelőinek tudomására. Az ismeretközvetítő tekintélyekre hivatkozik. Nem törődik azzal, vajon olvasója hallotta-e valaha *X* tudós nevét, elismeri-e *Y* szaklap nemzetközi rangját.

Ezt a jellegzetes magatartást figyelhetjük meg az említett cikkben is: „A fényérzékeny CCD a ráeső fényt valahogy úgy méri, mint egy szabályos vödörrendszer az esőt egy adott területen – írják *K. és M. Blouke fizikusok a Scientific American* egyik utóbbi számában. (Az eredetiben nincs kiemelés).

A tudományos tekintélyre hivatkozás és a népszerűsítő törekvések állandó keveredése főleg akkor zavarja meg a közlési folyamatot, ha a hivatkozás az ismereteknek és tapasztalatoknak olyan együttesére utal, amelyet nem mondhat magáénak a címzett, de talán a közvetítő szerző sem. Ez utóbbi esetben nem ismeretterjesztéssel van dolgunk, hanem az ismeretek elnevezésének terjesztésével, valamiféle tudományos-technikai nominalizmussal. (Mint ahogy a kívülálló a korábban vizsgált, a városok antropológiai néprajzi kutatásával foglalkozó cikkből, ha a tárgyról korábbi ismeretei nem voltak, nem szerzett újabb ismereteket, hanem csak újabb ismeretek elnevezését tanulhatta meg.)

Előző szövegünkben is foglalkoztunk a közlési folyamatnak azokkal a zavaraiival, amelyeket az eltérő funkcióban használt idézőjel okozott. Az utolsóként említett cikkben is változó jelértéke van az idézőjelnek.

a) Gúnyos felhangot ad, érzelmileg-hangulatilag színezi:

„A távcsövek szolgáltatatta adatokat [...] a múlt század végéig jobbára szabad szemmel értékelték”. (Az eredetiben nincs kiemelés.)

b) Szóállomány-váltásról tájékoztat, mert szakszók közé, és szakszók helyettesítésére, köznyelvi elemeket kever a mondatba:

„[...] a hagyományos képeken néhány fényesebb objektum között elterülő „pusztaságot” a CCD csillagokkal „rakja ki”. (Az eredetiben nincs kiemelés.)

c) Szakszót emel ki, ám következetlenül:

„A laboratóriumi „deszkamodellen” egy fényképezőgépből származó optika mögött néhány négyzetcentiméter felületű szilíciumlapka tűnik fel, olyan, mint amilyen bármilyen integrált áramkört chipből kisorsolhatók”. (Az eredetiben nincs kiemelés.)

A deszkamodell (valamilyen szerkezetnek csupán működési elveit, nem kivitelezésének módját bemutató modell) ugyanolyan szakszó, mint a chip, amely maga is egy szilíciumlapka (s ezért a chipből nem szedhető ki semmi, legkevésbé önmaga).

Ha a teljesen járatlan olvasó az így felszedett szavakat bele akarná szőni a maga mondanivalójába, beszélgetőtársait ugyanolyan értékű közléssel örvendeztetné meg, mint az a gyermek, aki Vámos Miklós egyik írása szerint (Élet és Irodalom, 1983. február 18.) a szocializmust a téli kalodába berohanó emberek győzelméből eredezteti.

7. A „jó s jól” nem volna pedig boszorkányság. Nagy titka, hogy a szöveg alkotója tisztában legyen az üzenet tárgyának, kifejező eszközállományának és címzettje társadalmilag-kulturálisan meghatározott helyzetének kölcsönös viszonyával. Ha bármelyikről megfélemez, a címzett nem válhat a gondolatközlés és kapcsolatteremtés folyamatának aktív résztvevőjévé.

Ennek a kölcsönös viszonynak a felismerése, a hozzá való alkalmazkodás nemcsak az ismeretterjesztés, hanem bármilyen más kognitív szándékú közlés sikerességének előfeltétele. Ezért talán nem volna haszontalan, ha már a nyelvi

képzés, a kifejezőképesség kialakítása folyamán megtanulná a beszélő és író gyermek vagy felnőtt, hogy mind a szóbeli, mind az írásbeli megnyilatkozás célja nem más, mint a gondolatoknak a nyelv segítségével létrejövő kifejezése azzal a céllal, hogy másokkal értelmi és/vagy érzelmi kapcsolatot létesítsen.

Dániel Ágnes

A rím nyelvi szerepéről

A rím kialakulásáról, fejlődéséről és funkciójáról sokan, igen sokféle véleményt fogalmaztak meg a nemzetközi és a magyar szakirodalomban is — amint erre Péczely László (Tartalom és versforma. Bp., 1965. 5—12, 163—168. stb.), s különösen László Zsigmond rámutatott (A rím varázsa. Bp., 1972.). Hogy most mégis a rímről, a rím nyelvi szerepéről óhajtok szólni, annak az az oka, hogy az eddigi kutatások nem, vagy nem eléggé világosan különítették el egymástól a rím eredeti: nyelvi funkcióját, s a továbbfejlődés következményeképpen kialakult másodlagos: poétikai funkciót.

Mielőtt a rím elsődleges szerepéről szólnék, három dolgot kell előrebocsátanom. Az egyik, hogy a vers formai elemei közül természetesen nem akarom túlhangsúlyozni a rím jelentőségét a műalkotásban, mert — amint erre már László is rámutatott — „a vers organikus egység” (i. m. 9—10). Ebből a szerves egységből ez alkalommal pusztán azért emelem ki a rímet, hogy megkísérlejem megragadni születésének azt a konkrét mozzanatát, amely a számos kitűnő tanulmány mellett is talán kissé homályban maradt. — A másik, hogy a rím körébe sorolom a kezdő rímet (alliterációt), a belső rímet és a vég rímet is, azaz a rím minden fajtáját, mivel létrejöttüknek — szerintem — alapvetően azonos forrásai, okai vannak, amelyekről a későbbiekben részletesebben fogok szólni. — Harmadrészt — a terjedelem korlátozottsága miatt — lehetetlen áttekintennem még a rímelméletek egyes típusait is, ezért mindössze általános utalások formájában leszek kénytelen megemlíteni a felvetett gondolatok leglényegesebb elemeit.

A kutatók nagy része ma már egyetért abban, hogy a rím nem csupán formai játék, a fül számára kellemes zene (vö. Péczely, i. m. 168). S azt is tudjuk, hogy „bárminemű törekvés arra, hogy olyan poétikai konvenciókat, amilyen a metrum, az alliteráció vagy a rím, a hangzás szintjére szűkítsünk le, merő spekulatív okoskodás mindennemű gyakorlati jogosultság nélkül” (I. R. Jakobson: Linguistics and Poetics. Style in Language. Edited by Th. A. Sebeok. New York, 1960. 367). Lotman lényeges gondolatot fogalmaz meg, amikor azt írja, hogy „a rím zenei hangzása nemcsak a szó fonetikájának, hanem jelentésének a függvénye” (Szöveg — modell — típus. Bp., 1973. 135). S helyesen mutatott rá már 1965-ben Péczely, hogy a rím gyökerei a hangzás szintjénél mélyebbre nyúlnak a vers világában (i. m. 168). A hangzásbeli, esztétikai funkciója mellett a rím szerepe — az eddigi kutatások fényében — az alábbiakban mutatkozik meg: 1. egy-egy ritmikai határt jelöl, mely egyben összekapcsolás is; 2. a gondolatkiemelés; 3. szerkezeti elem a vers felépítésében: azaz szerepe van a sor gondolati (érzelmi, hangulati) és mondattani lezárásában, a sorok és a bennük foglalt gon-

dolatok egybetartozásának jelölésében, s emlékezetbe vésésében (l. Péczely, i. m. 168 – 81; Turos: NyÍrK. 23 (1981): 36 – 7).

Ez utóbbi, harmadik funkcióból következik, hogy „a rímbe minél értékesebb szóanyagot kell juttatni” (Péczely, i. m. 169). Fontosságának megfelelően hangoztatta továbbá Péczely a rímbe kerülő szónak a szöveggörnyezetében elfoglalt minőségi súlyosságát is, amikor azt írja, hogy „e súlyt a rímelő szó nem mindig egyedül hordozza, hanem gyakran a közvetlen előtte levő, s értelmileg és mondattanilag hozzá legközelebb álló bővítményével együtt” (i. m. 172). Összefoglalóan azt állapítja meg, hogy „a rím nem külső dísz, hanem a mondanivaló szerves kifejezője s egyúttal a valóság teljességének tükrözésére törekvő költői sűrítés hathatós eszköze” (i. m. 176).

Péczely jelentős érdemeket szerzett abban, hogy nem elégedett meg a rím külső ismérveinek leírásával, akusztikai minőségének pusztá megállapításával, hanem nagy nyomatékkal hangsúlyozta a rím fontosságát a gondolati tartalom hordozásában. Hadd térjünk ki mégis Gáldi újszerű elgondolására (Ismerjük meg a versformákat. Bp., 1961. 121 – 2), amely a rím��avak sajátos funkcióját világítja meg. Ő ugyan nem a rím keletkezésének ősi gyökereiről, kialakulásának kezdeti szakaszáról beszél, de a rímek funkciójának így is olyan közös jellemzőjét villantotta fel, amely nemcsak a végrímnek – Gáldi ugyanis itt csak erről szól –, hanem a magyar rímnek, de talán a rímnek általában véve is igen lényeges jellemzője, s a rím eredeti funkciójára is következtethetünk belőle. Azt írja, hogy „a rím. . . olyan összecsengés, amely bizonyos ritmikai szakaszoknak – rendszerint soroknak – nemcsak a végét jelzi, hanem kisebb-nagyobb egységekben (rímpár stb.) való ö s s z e f o g l a l á s á t is” (121). S Arany Összel című verse négy sorának elemzése során rámutat, hogy „az olvasó tudatában – nem utolsósorban az összecsengések hatására – valósággal vizuális képzettársítás támad egyrészt a *domb* és *lomb*, másrészt a *sziget* és *liget* fogalom közt, s egyszersmind valamelyes összképzet is keletkezik, hiszen ezek az egymásba kulcsolódó rímek együttesen is sugalmazzák egy *dombos* és *lombos*, kisebb-nagyobb *ligetekkel* benőtt, derűs görög *sziget* érzékletes képét. Maga a vers is, de még inkább annak legzengőbb része, a rím, valóban varázslat: a ritmikai egységet lezáró összecsengés egészen új fénybe vonja az összecsengést alkotó szók „száraz”, tehát merőben elvont, logikai értelmét” (i. m. 121). A rím kialakulásával kapcsolatban csak annyit jegyez meg, hogy az a párhuzamos szerkezetek következménye. A gondolatrítmustól független rímet nem tudunk. . . népköltészetünk ősi állapotának tulajdonítani – folytatja –, aminthogy nincs ilyen önálló rím a többi finnugor nép régi költészetében sem (i. m. 133).

Az imént idézettekhez nem is lehet különösebb hozzátennivalónk, mivel azok tényeken, m a i t é n y e k e n alapuló fontos megállapítások. De ha a rím kialakulását, születésének mikéntjét akarjuk megragadni, akkor tulajdonképpen a rím mai funkcióinak alapvető vonásait kell figyelembe vennünk. Őnmagában azonban ez még nem magyaráz meg mindent, mint ahogy az sem, hogy a rím a párhuzamos szerkezetek következménye (l. Gáldi: i. m. 133). Ez utóbbi esetben azt is tisztáznunk kell, hogy ebben a kettősségben, a párhuzamos szerkezetekben – akár változatlan, akár variált megismétlésről van szó – hogyan és milyen nyelvi formában öltött testet a gondolat, a tartalom. Ennek megfejtéséhez visznek bennünket közelebb a gondolkodáslélektan újabb eredményei, s különösen Wallonnak, a nemzetközi szaktudományban érdemeinél talán indokolatlanul kevésbé méltatott kutatásai (vö. A gondolko-

dás eredete. In: Henri Wallon: Válogatott tanulmányok. Bp., 1971. 156 – 259). Kutatásaiból ez alkalommal csak azokat a gondolatokat idézzük, amelyek nézetünk szerint összekapcsolhatók a rím eredetének kérdéskörével.

Wallon többek között rámutatott, hogy „a gyermek gondolkodása a kezdet kezdetén nem teljesen szervezetlen . . . A valóságban a gondolkodás csak azoknak a struktúráknak útján létezik, melyeket belevisz a dolgokba. Az indulásnál nagyon elemi struktúráról van szó. Kezdetben csupán párosított elemek létezését lehet megállapítani. A gondolkodás eleme ez a kettős struktúra, és nem az ezt alkotó elemek egyike vagy másika. A kettősség folytatja – megelőzte az egységet. A kettős vagy a pár régebbi, mint az elkülönített elem” (i. m. 170 – 71). Ezek a kettes csoportok vagy párok – Wallon szerint (i. m. 171) – nemcsak a gyermeknek sajátjai, hanem a felnőttek is, akik a nagyobb könnyebbség, erő- és időmegtakarítás céljából folyamodnak ezekhez a struktúrákhoz. Nem kevésbé fontos továbbá az, amikor kifejti, hogy „a történetek elgondolásának az érdekében tett első erőfeszítésében a gyermek olyan értelmi molekulákat hoz felszínre, melyet a felnőtt könnyen tekint bizarrnak, összefüggéstelennek. – Nincsen pontoszerű gondolkodás, hanem kezdetől fogva kettősség vagy megkettőződés van. Az átmenet két olyan tag vagy elem között jöhet létre, melyeket kezdetben nem kellett elkülöníteni. Ez az egyszerű kettősség: két tag egységet alkot, az egyik megkívánja a másikat . . . A pár a végső fok, amelyen túl nem létezhet formulázható gondolat” (175). „A pár első formája írja . . . az azonosítás. Az *A est A* egyesítés a legüresebb, a legsemlegesebb, de egyben a legabszolútabb formula” (218). Megállapítja továbbá, hogy „szó sincs . . . arról, mintha minden esetben a dolgok közti hasonlóság lenne a pár kialakulásához vezető motívum” (219). S nem kevésbé érdekes a nyelvi „játék” s a rím kialakulása szempontjából sem, amikor azt fejtegeti, hogy „igen gyakran a kifejezés kerül fölébe a valóságnak, ami sokszor figyelhető meg a gyermeknél még kialakulatlan, a játékos gyakorlás szintjén működő funkció esetében. Nemcsak a kifejezésnek van már önértéke, hanem az is megtörténik, hogy érzékszervi-mozgásos megjelenése fölébe kerül a jelentést hordozó értéknek. Ez az eset – írja – olyankor válik megszokottá, mikor a szó és a lényegszemlélet közti kapcsolatok meglazulnak, mikor az értelmi funkció károsodást szenved, vagy még közel van kezdeteihez (uo. 219). Az asszonanciák megsokszorozódnak a fogalmi összefüggések rovására (i. m. 220). De Wallon arra is figyelmeztet, hogy a pár két tagját az asszonancia mellett jelentésük is egybefűzheti. A pár ilyenkor hangsúlyosabban határozott. Ilyenfajta hangsúlyozott meghatározáshoz folyamodnak a költészetben és az ékesszólásban, amikor a beszéd érzékszervi-mozgásos elemeiben plasztikus támaszt keresnek a gondolkodás számára (220). Bár nagyon tanulságos lenne tovább követnünk Wallon fejtegetéseit például a párok sorokká bővüléséről, mivel ez több nyelvi kérdést is felvet, irányítsuk figyelmünket mégis a rím kialakulása szempontjából lényegesebb párok jellegére, minőségére.

Wallon alapján Mérei és V. Binét hasonló kérdéseket tárgyalnak (Gyermeklelektan. Bp., 1978⁴ 161 – 7), amikor kifejtik, hogy a hét-nyolc éves gyermek gondolkodása sajátos struktúrában pereg: párosával összetapadt tartalmak követik egymást. A páros szerkezetek – írják – eredetüket tekintve tapasztalás-töredékek. S ezek a páros szerkezetek a gondolkodás molekulái (l. Wallon, i. h.). Rámutatnak továbbá, hogy a párt alkotó tagok különféle módon tapadhatnak össze: a) hangzási hasonlóságon alapuló „molekulák”, például *durázs* –

garázs, alma — szalma, kitűz — kiűz, tatár — határ stb.; b) gyakran a tartalom ellentétessége fűzi össze a pár elemeit, például hideg — meleg, fekete — fehér, születés — halál; c) s esetleg szemléleti hasonlóság, mint füst — felhő, hegy — torony stb.; d) s talán a leggyakoribb — fűzik hozzá — a pár két eleme közötti élmény- vagy fantázia-kapcsolat” (162–63). S hogy mindez nemcsak a gyerek gondolkodására jellemző, arra Wallon is (i. h.) és Mérei—V. Binét is figyelmeztetnek, amikor kifejtik, hogy: „tudjuk, a felnőtt gondolkodásában is szép számmal akadnak tartósan összekapcsolódó tartalmak” (163). Ha a felnőttekkel olyan lélektani kísérletet végeznek, hogy egy hívószóra mondják ki az első, eszükbe jutó szót, akkor a fehér szóhoz a feketé-t, az asztal-hoz a széket, a fűhöz a zöld-et fogják társítani. S ezek a szópárok — hangsúlyozzák — a felnőtteknél is ellentétességük, hasonlóságuk vagy élménykapcsolatuk révén fűződnek egybe (uo.). Tulajdonképpen hasonló gondolat vezette Gáldit is, amikor a tudatban meginduló valóságos vizuális képzettársításra utal a már említett domb — lomb, sziget — liget fogalmak kapcsán, s „valamelyes összképzet” keletkezésére utal, illetve a rím kialakulását a párhuzamos szerkezetek, a kettős jellegű szerkezetek következményének tartja (l. fent).

A fogalmak tehát a tudatban asszociálódnak páros szerkezetekké, amint arra Wallon, s nyomán Mérei—V. Binét rámutatott, illetve más oldalról, a rímzavak képzettársításának említésével tulajdonképpen Gáldi is célzott. A szavak egymással való kapcsolódásai azonban a tőlük vázolt lehetőségeknél jóval kiterjedtebbek lehetnek, egy egész viszonyhálózat-rendszert alkothatnak. Arra már Saussure utal, hogy a nyelvbeli viszonyoknak két fajtája van: 1. a s z i n t a g m a t i k u s és 2. a z a s s z o c i á t í v viszonyok. Az előbbiek esetében a szavak a beszédösszefüggésben lépnek egymással kapcsolatba (ezzel a rím kialakulása szempontjából nem látszik különösebben indokoltnak foglalkoznunk), az utóbbiak esetében azonban a szavak viszonyokat szőnek a beszédösszefüggésen kívül, a nyelvtudatban élő szavakkal is. Az asszociatív kapcsolatnak szintén két fő fajtája különíthető el. L e x i k á l i s a s s z o c i á c i ó n a k nevezzük azokat, amelyek a tagok törészeinek azonosságán vagy hasonlóságán alapulnak (pl. kő, kőnek, kőből, kőre stb.), g r a m m a t i k a i a s s z o c i á c i ó n a k pedig azokat, amelyek a járulékelemek egyezésein alapulnak (pl. kőnek, embernek, képek stb.). Saussure azonban arra is figyelmeztet, hogy az asszociáció alapja lehet kizárólag a jelölt hasonlósága is, vagy — megfordítva — egyszerűen a hangkép közös volta. Főnnállhat tehát mind a jelentés, mind az alak azonossága, másrészt pedig csak az alaké vagy a jelentésé (Bevezetés az általános nyelvészetbe. Bp., 1967. 159). Ezek figyelembevételével a tudatban végbement képzettársítások rendszerét — a teljesség igénye nélkül — a következőképpen próbáljuk leírni:

I. A l e x i k á l i s asszociációk: 1. h a n g t a n i l a g m o t i v á l t képzettársítások: a) a z a z o n o s h a n g a l a k alapján: vár (fn) — vár (ige), már — már (> már-már), olykor — olykor (> olykor-olykor), néha — néha (> néha-néha) stb.; b) a h a s o n l ó h a n g a l a k alapján: darázs — garázs, telke — lelke, tesz — vesz, ront — bont, világ — virág stb.; c) e l l e n t é t e s (vagy részben ellentétes) j e l l e g ű h a n g a l a k alapján: kever — kavár, család — cseléd, teker — takar, emez — amaz, ez — az stb., de ide sorolhatnók azokat az ikerszavakat is, amelyeknek egyik tagja a másikkal szemben hangtöbbletet hordoz, mint például írul-pírul, izeg-mozog stb. 2. A j e l e n t é s t a n i l a g m o t i v á l t képzettársítások: a) a z a z o n o s j e l e n t é s alapján: halálnak halálával, világnak világa, nőtön-nő, réges-rég, kutya — eb

stb. b) a hasonló jelentés (vagy hasonló fogalmi körbe tartozás) alapján: *vihar* — *zivatar*, *csendes* — *halk*, illetőleg *ajtó* — *ablak*, *asztal* — *szék*, *fű* — *zöld*, *hír* — *név* stb. c) ellentétes (vagy annak érzett) jelentés alapján: *jön* — *megy*, *boldog* — *szomorú*, *elől* — *hátsúl*, *jó* — *rossz* stb.

II. A grammatikai asszociációk: 1. morfológiailag motivált képzettársítások: a) az azonos képzésű alakok: *írás*, *járás*; *kérés*, *menés*; *szállás*, *röpdös* stb. b) a hasonló képzésű alakok: *Jancsi*, *Jani*, *Janó*, *Jankó* stb. c) az ellentétes képzésű (jelezésű) alakok: *hasznos* — *haszontalan*, *rendes* — *rendetlen*, *boldog* — *boldogtalan*, ill. *ház* — *házak* stb. 2. szintaktikailag motivált képzettársítások: a) azonos grammatikai formák alapján: *követ*, *házat*, *embert* stb., *háznak*, *ablaknak*, *sárnak* stb.; b) hasonló grammatikai funkciójú formák: *engem* — *engemet*, *bennünket* — *minket*, *rá* — *arra*, *róla* — *arról* stb. c) ellentétes (vagy annak érzett) formák: *házba* — *házból*, *szájról* — *szájra*, *eszi* — *megeszi* (folyamatos — befejezett cselekvés) stb., ill. *nem* ... (,) *hanem* ... stb.

Az asszociációk imént vázolt rendszere alapján két dolog eléggé meggyőzőnek tűnik. Az egyik az, hogy a rímek kialakulásában nem annyira a grammatikai, mint inkább a lexikális képzettársításoknak lehetett szerepe, másrészt hogy — különösen a hangtanilag és jelentés tanilag motivált — asszociatív tagok sora nem végtelen, hanem páros jellegű, azaz nem *asztal* — *szék* — *rekamié*, *elől* — *hátsúl* — *oldalt*, *darázs* — *garázs* — *parázs* társulások, hanem általában csak *asztal* — *szék* vagy esetleg *asztal* — *rekamié* vagy *szék* — *rekamié*, *elől* — *hátsúl* stb. kettős formák, páros szerkezetek alakulnak ki. Mire következtethetünk mindezekből? Talán nem tűnik túlságosan merésznek az a következtetés, hogy a rímek ősi formái (az alliterációk vagy a viszonylag újabb keletűnek tartott végrím stb.) minden bizonnyal a tőlünk már korábban említett páros szerkezetekkel tarthatnak kapcsolatot. A páros szerkezetek ugyanis a gondolkodás molekulái. A kifejezendő élmény (gondolat, érzélem, hangulat) a pár elemeihez tapad. S ha elfogadjuk Wallon dialektikus szemléletéből fakadó azon nézetét, hogy nincsen pontszerű gondolkodás, hanem kezdettől fogva kettősség vagy megkettőződés van, akkor azt mondhatjuk, hogy a párok — s nem ezek egyike vagy másika — a gondolat realizálásának eszközei, s a közlemény, a közlendő lényegi mondanivalóját hordozzák. A párok között szoros összetartozás, egység van: legelembb formájában hangtani és/vagy jelentés tani alapon. Ezek a párok, illetve a realizálásban szerepet játszó szavak az élmény hatására születő gondolat (érzélem, hangulat), sőt a kifejezés összetartására szolgálhattak. Amint erre összefoglaló jellegű munkájában Pentti Leino is rámutatott (I. Strukturaalinen alkusointu suomessa [= A strukturális alliteráció a finnben]. Helsinki, 1970. 21; s ezen kívül vö. még Masing: Sprachliche Musik in Goethes Lyrik. Strassburg, 1910. 47; Koemets: Sisu ja vormi ühtsus eesti regivärsilise rahvalaulu parallelismis. Tallinn, 1955. 163; Heusler: Stabreim. Reallexikon der Germanischen Altertumskunde IV. Strassburg, 1918–19. 238; uő: Die altgermanische Dichtung. Handbuch der Literaturwissenschaft. Berlin, 1923. 33; Stryjewski: Reimform und Reimfunktion. Berlin, 1940. 23 stb.), a kisebb (ősbibb, rövidebb) közlés egységek összetartására feltehetően elsősorban az alliteráció, a nagyobb, terjedelmesebb és bonyolultabb mondanivaló egybefogására pedig a vég- vagy — tegyük hozzá — a középrimes formák válhattak alkalmassá. Erre a strukturáló szerepre — nézetünk szerint helyesen — mutatott rá az egyik neves finn kutató:

Lauri Hakulinen, amikor azt írta, hogy „vannak olyan kifejezések, amelyekben éppen az alliteráció az egyetlen összetartó erő; ... éppen ezek azok az esetek (*tavalla tai toisella, valinnan varaa* stb.), amelyekben a szókezdő hangoknak pusztán egybeesése irányította a szinonimák kiválasztását, vagy más, az egyidejűleg kínálkozó szavak közül való választást [...], s amelyek jól mutatják az alliteráció önálló szerepét a szólások létrejöttében általában is. Az alliteráció — írja — nem csupán a közmondásainkra és más régi népköltészetünkre jellemző stílussajátság: ezt a finnben egyenesen a nyelvt teremtető tényezők közé lehet sorolni” (Suomen kielen rakenne ja kehitys [= A finn nyelv szerkezete és története]. Helsinki - Keuruu, 1968³. 400). Úgy véljük, hogy Hakulinennek az alliterációval kapcsolatban megfogalmazott véleményét kiterjeszthetjük a vég- és középrímek formákra is, hiszen ezek nemegyszer az alliterációval együtt, a mellett szerepelnek például szólásainkban, közmondásainkban is (l. Ki korán kel, aranyat lel; Aki mer, az nyer stb.).

A rim egyéb funkciói a gondolat (hangulat, érzelem) realizálásában játszott elsődleges szerepéből bonthatók ki.

Az alliteráció a gondolat megformálására, materializációjára az azonos szókezdő hangok vagy szótagok okozta társulással létrejött páros szerkezetek révén vált alkalmassá (pl. *virágnak virága, réges-régen, éjten-éjjel*; Ómagyar Mária-siralom: *keseruen kynzathul uos scegegkel werethul* stb.). Ugyanakkor alkalmassá vált a ritmus kiemelésére (a sor ritmusa pusztán az alliteráció alapján határozzák meg eléggé általánosan), a fűzők összekötésére, egésszé teljesítésére, bizonyos szótagok kiemelésére (a magyarban a közlés szempontjából fontos első, hangsúlyos szótag, a franciában az utolsó előtti stb.), s a sor jelentéscsúcsainak kialakítására (vö. Pentti Leino, i.m. 21).

Az alliteráció azonban nemigen lehetett alkalmas a terjedelmesebb közlésegyeségek összefűzésére. Ezt a feladatot a b e l s ő r í m, de még inkább a v é g r í m vállalhatta magára. A párt alkotó két elem (pl. *híres — neves, lombos — dombos, liget — sziget* stb.) grammatikai tagolásával, az ősi, rövidebb közlésegyeség grammatikai kiterjesztésével a pár elemei a párhuzamos szerkezetek, a párhuzamos sorok bármelyik helyén megjelenhettek, de a helyzeti energia kiaknázása végett a nyelv ezeket egyre inkább az értelmi lezárást is jelentő sorvégek felé sodorta.

A feltehető egykori páros szerkezetekre emlékeztető formákat ma is találunk a magyarban és a rokon nyelvekben: l. m. *híres-neves*, vö. osztj. mui *neming* ord nemem nemila) mui *siing* ord siem siültlä? 'minő neves fejedelemhősnek nevezi az én nevemet, | minő híres fejedelemhősnek híreszteli az én híremet? (Zsirai M.: Osztják [chanti] hőseinek. Bp., 1951. 8); m. *kézzel-lábbal*, csupa kéz-láb, vö. osztj. mung joga *karlem* jäseng jätt tungmatteu muil atom | jogä *kärrlem* kureu jätt tungmäten muil atom 'a mi megmerevedett kezünk ízületét kiegyenesítenünk talán rossz lenne, | megmerevedett lábunk ízületét kiegyenesítenünk talán rossz lenne? (uo. 36 - 7); m. *szem-száj*-(nak ingere), vö. osztj. mänäm leti *seming* ulep kuss tuitlimal | mänem vuelti *ungling* ulep kuss milimal 'Engemet fölfaló szemes „ugatót” még ha hozott volna is, | engemet megevő szájas „ugatót” még ha adott volna is' (uo. 42 - 3); m. *zegzug(os)*, vö. osztj. schitlnä *sungung* kät *sungelnä* ämesmal kemnä | *lohung* kät *logolnä* ämesmal kemnä 'Erre aztán a szögletes ház szögletébe amint leült, | a zugos ház zugában amint leült' (uo. 48 - 9); m. *éjten-éjjel*, vö. osztj. atl ke att sägat schidi jogottal '[...hada] éje éjten át érkezik im' (uo. 58); m. *hat-hét*, vö. vog. äln sîrkip *çat* äui *çatî* pünsöstä, | äln sîrkip *sätit* äui *sätî*

pünséstä (Munkácsi: VNKGy. I. Bp., 1892–1902. 78) 'Ezüstsarkú hat ajtót hattá nyitotta ki, | ezüstsarkú hetedik ajtót hétté nyitotta ki'; m. *sefű-sefa, fűnek-fának, fűtől-fától* stb., vog. *jīwā ɣarā ɣarā jāñkélman ti mine'it, pumä ɣarā ɣarā jāñkélman ti mine'it* 'im fája ritka, ritka lápra mennek, im fűve ritka, ritka lápra mennek' (uo. 93, de vö. még 91, 95 stb.); *káz-láb* l. fent, de vö. vog. mán *kāteuw* ušlaptew, *la'ileuw* ušlaptew 'Mi kezeinket pihentetjük, lábainkat pihentetjük' (uo. 94); m. *éjjel-nappal*, vö. vog. *χūrēm ētēñ χūrēm χātēl*... 'Három éjjel, három nappal...' (uo. 114); *tél-túl*, ill. *innen-onnan*, vö. *tīl lītēn*: tarä taɣnawē, | *tūl lītēn*: tarä taɣnawē 'innen lövi: [a nyíl] keresztül halad rajta, | *onnan lövi*: [a nyíl] keresztül halad rajta' (uo. 109) stb. stb.)

Az iménti példák is szemléltetik, hogy a párok társulásának jelentéstani (l. *kéz – láb, fű – fa, zeg – zug, éjjel – nappal* stb.) vagy/és hangtani (l. *karlem – kārrem, tīl – tūl, neming – siing, seming – unglīng, χatī' – sāti'* stb.) okai vannak. A pár elemei állhatnak a mondatok elején, belsejében vagy végén. Bárhogyan is jöttek létre a mai formák, az kétségtelennek látszik, hogy ezek a kettős alakok, páros szerkezetek szoros kapcsolatban álltak egymással, s a mai alakok minden bizonnyal ősi szerkezetek megőrzései vagy azok mintájára keletkezett újabb alakok. Kezdetben is párokként társultak lélektani-logikai-grammatikai egységet, egészet alkotva. Később azonban a gondolkodás és a nyelvtani kifejező eszközök fejlődése révén a párhuzamos sorok elejére, belsejére vagy végére kerülhettek a pillanatnyi közlési szándékuknak megfelelően, s mintegy a kifejezett gondolat (érzelem, hangulat) nyelvi keretüil szolgáltak. Ritmusalkotó, ritmust meghatározó szerepük, hangzásbeli expresszivitásuk stb. miatt alkalmassá váltak arra, hogy poétikai funkciót is betöltsenek. Ez a szerepük egyre inkább megszilárdult az összefoglaló, értelemlezáró és hangzásbeli expresszivitásuk jellegénél fogva is, s alkalmassá váltak a gondolat (érzelem, hangulat, élmény) költői megformálására is.

Nyirkos István

Összehasonlító frazeológiai vizsgálódások

Az alábbiakban ismertetésre kerülő összehasonlító frazeológiai vizsgálódásokat Kosztolányi Dezső „Édes Anna” (1926.) c. regényének német (Irene Kolbe, Bp., Corvina Verlag, 1963.) és orosz (Oleg Rosszijánov, Moszkva, Hudozslesztvennaja lityeratura, 1972.) fordítása alapján végeztem. Munkámban abból a közismert és a fordítás, illetve fordíthatóság szempontjából különösen fontos megállapításból indultam ki, hogy két vagy több nyelv frazeológiai készletének összehasonlításakor három nagyobb réteget lehet megkülönböztetni;

1. azok a frazeológiai kifejezések (egységek), amelyek a megvizsgált nyelvek mindegyikében, vagy többségében szemantikailag és a kifejezés szempontjából egybeesnek, vagyis a funkció és a forma szempontjából egyenértékűek;

2. azok a frazeológiai szókapcsolatok, amelyek az összehasonlítandó nyelvek mindegyikében vagy többségében megvannak ugyan, de csak a jelentésük megegyező, a kifejezés alapjául szolgáló nyelvi kép pedig kisebb-nagyobb hasonlóságot mutat, vagy teljesen más;

3. azok a frazeologizmusok, amelyek csak egy valamilyen nyelvben vannak meg.

Dolgozatomban azt a fő feladatot tűztem ki, hogy párhuzamba állítsam a regényben található frazeológiai egységek színe-javát orosz és német fordításbeli megfelelőikkel a fenti csoportosítás szerint a célból, hogy megállapíthassam, mennyi eltérést mutatnak az illető nyelvek mind mennyiségileg, mind minőségileg a magyarhoz viszonyítva. Továbbá szeretném azt is bemutatni, hogy az eredetiben szereplő frazeológiai kifejezéseket milyen módszerekkel fordították le az említett két nyelvre. Szigorú értelemben vett fordításkritikával, vagyis annak eldöntésével, hogy melyik fordítás a jobb és miért, nem szándékozom azonban foglalkozni, mivel a frazeológiai egységek a nyelvben objektíve létező állandó szókapcsolatok, s a fordító nem változtathat rajtuk egyéni akarata szerint. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy a szótárakban ajánlott „fordítások”-at mechanikusan beékelheti bármely szöveggörnyezetbe. Intuícióra, leleményességre feltétlenül szüksége van a jó fordítónak attól a pillanattól kezdve, amikor felismeri, hogy nem szabad szókapcsolattal van dolga, tehát a szószerinti fordításról — amint az esetek többsége mutatja — le kell mondania. Megjegyezhetjük azt is, hogy a frazeológiai kifejezések némelyikének szinonimái is lehetnek, a fordító ízlése és nyelvérzéke szerint válogathat is közöttük; természetesen a szöveggörnyezetnek szintén fontos szerepe lehet a végső döntésben. Arra is találtam elegendő példát, hogy a kétnyelvű frazeológiai szótárban megvolt valamilyen kifejezés, de az adott esetben nem lehetett hasznát venni.

Fordításelméleti munkákra támaszkodva¹ bizonyítottnak tekintetem a jó fordítás általános főbb ismérvét, amely így hangzik: a tartalom és a formai jegyek hű visszaadása a fordítás eszközéül szolgáló nyelv normáinak betartása mellett. Nem szükséges külön bizonyítani azt sem, hogy a frazeológiai egységek, különösen a nyelvi képet tartalmazó kifejezések fordítása bizonyos nehézségekkel jár, s fokozottan érvényes ez akkor, ha az adott kifejezés reáliát tartalmaz, vagy valamilyen népszokáson alapul, tehát erősen nemzeti színezetű.

Ismeretes, hogy a frazeológia szoros kapcsolatban áll a stilisztikával. E cikk keretében azonban nincs módom arra, hogy részletes stílselemzéssel foglalkozzam. Nem tévesztettem azonban szem elől, hogy a frazeológiai kapcsolatok nagy része a színesebb, hatásosabb stílus eszköze, s ha az eredeti műben az író él velük, akkor a fordításban is kívánatos valamilyen módon megőrizni őket. Ha ez semmiképp sem lehetséges, akkor sajnálattal tudomásul kell vennünk, hogy jelentős veszteség érte az eredeti szövegrészt.

Munkám során nagy hasznát vettem P. V. Tabahjan cikkének (Вопросы перевода некоторых фразеологических явлений русского языка. В кн.: Вопросы германо—романской филологии. Ростов н/Д 1968. 84—93), melyben a „Csendes Don” német nyelvű fordítását vizsgálja a frazeológia szempontjából, va amint V. M. Avraszín és L. Sz. Bendarzszevszkaja hason ó témájú dolgozatának (К характеристике адекватности перевода фразеологизмов. Некот. вопросы ром-герм. филологии. 4. 88—96 Челябинск, 1969.), melyben a szerzők E. Strittmatter „Ole Binkop” c. regényének orosz fordítását elemzik.

Amint már említettem, az Édes Anna meglehetősen gazdag frazeológiai anyagából csak egy maroknyit veszek közelebből szemügyre egyrészt hely-

¹ В. Н. Комиссаров: Пособие по переводу с английского языка на русский. М. 1960.; Комиссаров В., Рецкер Я.: Пособие по переводу. М. 1960.; А. В. Кунин: Перевод образных в англо-русском фразеологическом словаре (Метод. сб. I. ч. 43—97 М. 1969).

szűke miatt, másrészt pedig azért, mert mondandóm illusztrálásához elegendőnek bizonyult egy viszonylag kisebb adag feldolgozása. Ettől függetlenül, talán nem lesz felesleges, ha egy bővebb felsorolás keretében ízelítőt adok a mintegy százötven frazeológiai egységet tartalmazó gyűjteményem főbb típusaiból.

1. közmondások: *Új seprő jól seper* (112);² *Vak vezet világtalant* (277); *Olyan szekér után fut, amelyik nem veszi fel* (148).

2. szólások, szóláshasonlatok, metaforás kifejezések: *szedi a sátorfáját* (49); *egy malomban örölnék* (118); *kosarat ad* (134); *kereket old* (89); *kötélnek áll* (218); *számot vet* (218); *fűt-fát ígér* (226); *kopog a szeme* (56); *sok van a rovásán* (71); *nyakába veszi a várost* (76); *petrezselymet árul* (78); *kettőn áll a vásár* (78); *kenyértörésre viszi a dolgot* (100); *koldusbotra jut* (119); *kihúzza a lutrit* (198); *benne van a pácbán* (198); *fáj a feje vmiben* (77); *a maga feje után megy* (116); *szöveget üt a fejébe* (135); *fő a feje vmi miatt* (223); *a feje tetejére áll* (224); *elveszti a fejét* (262); *elvette az esztét* (226); *rosszat forgat a fejében* (282); *agyát elborítja a vér* (277); *lehullik a szeméről a hályog* (216); *szemet szúr* (271); *szemét a földre sűti* (94); *az orrára kötik* (55); *az orra alá dörzsölik* (127); *az orra előtt van* (248); *egyik fülén be, a másikon ki* (61); *rágja a fülét vkinek* (75); *elengedi a füle mellett* (123); *tátva maradt a szája* (189); *torkig van vmivel* (224); *kiönti a szívét* (48); *elket önt belé* (52); *elfacsarodik a szíve* (117); *szíven üt* (178); *lába kél* (124); *gyökeret vert a lába* (152); *kiteszi a lábát* (226); *a sarkában van* (273); *a körmére néznek* (105); *lekapja a tíz körméről* (167); *nem adja be a derekát* (122); *lusta, mint a lajhár* (60); *tiszta, mint a patyolat* (118); *goromba, mint a pokróc* (224); *sír, mint a záporosó* (197).

3. szállóige: *A kocka el van vetve* (70).

4. szakkifejezések: *szabadlábra helyez* (269); *semmisségi ok* (276); *terhelő tanú* (279).

5. udvariassági kifejezések, társalgási fordulatok: *Kezét csókolom* (51); *méltóságos uram* (50); *nagyságos asszony* (262); *Jó éjszakát* (143); *Isten vele* (143); *Isten áldja* (143); *hála istennek* (261); *Mit szólsz hozzá?* (120)

6. vezényszavak: *Föl a kezet!* (259)

7. káromkodások: *az ördög vigye el* (224); *menjen a fenébe* (224); *menjen a pokolba* (224).

8. terpeszkedő kifejezések: *esküt tesz* (281); *véget ér* (274).

I. Először azokat a frazeológiai szókapcsolatokat veszem számba, amelyek mind a három nyelvben teljes azonosságot mutatnak.

1. Miért áltatjuk hát magunkat? Aludjunk rá egyet. *Új seprő jól seper.* Az új seprő azonban jól sepert (112).

Weshalb sollte man sich etwas vormachen? Das beste war, die Angelegenheit zu überschlafen. *Neue Besen kehren gut.* Aber dieser neue Besen kehrte tatsächlich gut (73).

Зачем же зря обольщаться? Утро вечера мудренее. *Новая метла чисто метет.* Новая метла мела, однако, чисто (196).

2. Az asszony csak most riadt meg igazán, hogy előtte a teljes bizonytalansággal elküld egy cselédet. *A kocka el volt vetve* (70).

²A lapszámok az 1963-as (Szépir. Kiadó) kiadás alapján vannak feltüntetve.

Frau von Vizy erschrak jetzt erst wirklich; sie hatte ihr Dienstmädchen entlassen, und nun stand sie in völliger Ungewissheit da. *Die Würfel waren gefallen* (33).

Хозяйка же, опомнясь, вдруг сообразила, что отказывает прислуге безо всяких видов на будущее. *Но жребий был брошен* (165).

3. Isten tudja, kicsit örül is, hogy megérkeztek, s újra *a régi kerékvágásba kerül minden* (193).

Sie freute sich ein wenig darüber, da die Herrschaft wieder da war, da *wieder alles ins alte Gleis kommen würde* (151).

Она даже радовалась немножко, что они приехали, -бог весть, почему; что *всё войдёт теперь в прежнюю колею* (257).

4. Pedig beszélt vele szépen is, pirongatta, feddette, parancsolt is neki. Minden hiába. A szó *egyik fulén be, a másikon ki* (61).

Dann hatte sie getadelt, gescholten, befohlen. Aber alles war umsonst gewesen. *Zu einem Ohr hinein, zum anderen hinaus* (24).

И говорила ведь с ней-и по-хорошему, и стыдила, запрещала, выговаривала: нет, всё без толку. *В одно ухо влетело, в другое вылетело* (158).

5. Jancsi fehér volt, *tetőtől talpig* fehér, mint egy ellentengernagy (154). Jani war weiss *vom Scheitel bis zur Sohle* (115).

Янчи с головы до пят сверкал белизной (228).

Annak, hogy két vagy több nyelvben bizonyos frazeológiai kifejezéseknek megvan a tökéletes ekvivalensük, mint ismeretes, több oka is lehet: 1. közös az eredetük (Biblia, ókori mitológia, latin vagy más nyelvű művek fordításai), 2. a népek között fennálló társadalmi-politikai és kulturális kapcsolatok, 3. közös, általános emberi megfigyelések, a képalkotást illetően azonos szemléletmód.

A fordítás szempontjából ezek a kifejezések nem okoznak különösebb nehézséget.

II. A második csoportba azokat a frazeológiai egységeket soroltam be, amelyek jelentése megegyezik mind a három nyelvben, de a nyelvi kép nyelvenként különböző, vagy csak kettőben azonos. Az is előfordul, hogy valamelyik fordításban szabad szókapcsolat áll az állandó helyett.

1. De az alig vette át a tányéron a két szelet piskótát, máris visszafelé tolta. . . -- *Kosarat adott?* — csodálkozott Tatárné (134).

Aber Anna hatte den Teller mit den beiden Stücken Torte noch nicht richtig in der Hand, als sie ihn auch schon zurückschob. . . „*Sie hat dir einen Korb gegeben?*“ fragte Frau Tatár verwundert (96).

Но та, едва коснувшись бисквита, положила его обратно . . . *С носом оставила?* — ахнула советница (213).

Azt már O. Nagy Gábor megállapította (Mi fán terem? c. művében) Bp., 1965.,³ hogy a *kosarat adni* (*kapni*) kifejezés nem a német fordítása, hanem

³ A magyar szólásokra vonatkozó adatok innen származnak.

vele párhuzamosan keletkezett a magyarban, s népszokáson alapszik. Gunda Béla szólásmagyarázatában (Nyr. 100: 240) is ezt olvashatjuk: „Kunszigeten, ha nem volt kedvező a gondolkodás eredménye, a nyolcadik napon egy üres kosarat akasztottak a kapufélfára. Innen a mondás: kosarat kapott.” A házassági ajánlat visszautasítására az oroszban is van egy kifejezés, bár nem annyira közleketű, mint a magyarban: *нодасть капеты* ('befogat a hintóba'), de ennek nincs meg a második, az általánosabb jelentése, mint a magyarban és a németben, ezért használ más, analógiás kifejezést a fordító (szó szerint: *orral hagyott*).

2. *Benne volt a pácban*, nyakig. *Kihúzta a lutrit*. Micsoda ronda egy ügy, s micsoda botrány lesz tavaszra (198).

Das hatte ihm gerade noch gefehlt. Nun sass er in der Patsche (156).

Ну и влип. В самую лужу уселся (261).

Ebben az esetben annak az érdekes jelenségnek lehetünk tanúi, hogy a német és az orosz kifejezés teljesen azonos (*beleülni a tócsába*) a magyartól viszont formailag eltérnek.

3. a) Megbuktak a zsványok. Már *szedik a sátorfájukat* (49).

Sie sind gestürzt, die Räuber, sie *schnüren* schon ihr *Bündel* (12).

Отвоевались, разбойнички. Пятки *смазывают* (149).

A példában szereplő magyar szólás a hadi életből származik, az orosz analógiás kifejezés stílusértéke más, inkább az *olajra lép* zsargonizáló kifejezéshez áll közel, a német pedig kevésbé kifejező (*kötözik a batyujukat*).

Ez a szólás még egy helyen szerepel a regényben, s ott mindkét fordító szabad szókapcsolattal helyettesíti:

Még aznap *szedte sátorfáját* (202).

Noch am gleichen Tag *packte er seine Sachen* bei den Vizys... (160).

В тот же день *собрал он свои пожитки* (264).⁷

b) Ismerem ezt a fajtát... *Fűt-fát ígérek*, aztán otthagyják (226).

... ich kenne die Männer... erst *versprechen sie das Blaue vom Himmel*, und dann lassen sie, die Mädchen sitzen (184).

Знаю я таких... *Горы золотые наобещают* и бросят потом (281).

A *fű-fa* kifejezés a magyarban 'mindent' jelent, tehát csak az első látásra kevesebb, mint az orosz ('aranyhegyek') és a német ('az ég kékje, mennyország') változat. Egyébként a németben is megvan az „aranyhegyeket ígér” (*goldene Berge versprechen*) frazeológiai szókapcsolat.

4. a) *Sok volt a rovásán*, s ezt tudta (72).

Ficsor *hatte viel auf dem Kerbholz*, und er wußte es (34).

Много *накопилось* за ним *грехов*, и он знал это (165).

Ez a kifejezés, amely ugyanúgy megvan a német nyelvben is, eredetileg azt jelentette, hogy „valaki sokkal tartozik”, mivel a hitelbe vásárolt árut rováspálcikákon tartották számon. Az orosz népnél azonban ez nem volt szokásban, s mert nincs rá megfelelő analógiás kifejezés sem, a jelentéstartalmat szabad szókapcsolattal adta vissza a fordító.

b) -- És mikor jön haza?

— *Nem kötötte az orromra* (55).

„Und wann kommt sie nach Hause?“
 „Das hat sie mir nicht auf die Nase gebunden“ (17).

— Когда же она вернётся?
 — Мне не докладывалась (153).

Ennek a kifejezésnek viszont az az érdekessége, hogy a németben előbb volt meg, mint a magyarban, de igen jól megfelel a magyar nyelv képalakító szemléletének, ezért honosodhatott meg. Az oroszban nincs neki megfelelő frazeológiai kifejezés.

c) A facér nőszemélyek a fal melletti szalmaszékeken trécseltek, mint *petrezselymet áruló* kisasszonyok holmi iszonyú bálban (78).

Die stellenlosen Frauenzimmer saßen auf Strohstühlen an der Wand und klatschten wie *ältliche Mauerblümchen* auf einen schauerlichen Ball (40).

У стенки на соломенных стульях точили лясы несколько праздных особ, словно не приглашённые на танец девицы на каком-то извращённом балу (171).

A magyarban ez a szókapcsolat lehet, szabad is, amikor nem átvitt értelemben használjuk, a németben viszont csak ebben a kötött szókapcsolatban (*Mauerblümchen spielen*, azaz „a falat támogatni” — mert nem kérnek fel valakit táncra) van meg a „*Mauerblümchen*” szó. Oroszra csak körülírással, értelem szerinti módszerrel lehetett lefordítani, de szerencsére lehetőség volt egy mondaton belül némi kárpótlásra, ugyanis a „trécselni” igének az oroszban van frazeológiai megfelelője (точить лясы).

III. A harmadik csoportba azok a frazeológiai szókapcsolatok tartoznak, amelyek sem a németben, sem az oroszban nincsenek meg. Ilyenkor a fordításnak két útja van: a frazeológiai szókapcsolatot lehet egyetlen szóval vagy szabad szókapcsolattal helyettesíteni de lehetséges a tükörfordítás is.

1. Anna annyi tanácsot kapott, hogy belekábult, és mikor *számot vetett* magával, hogy hányadán is áll, legjobban szeretne volna, ha békén hagyják, vagy ők maguk határoznak akárhogy (218).

Sie bekam so viele Ratschläge, daß sie ganz verwirrt wurde. Wenn sie sich fragte, was sie nun eigentlich wolle, mußte sie zugeben, daß es ihr am liebsten war, wenn man sie in Ruhe ließ (177).

Анна столько советов получила, что когда пыталась *взрешить всё «за» и «против»*, голова у неё шла кругом.

Az orosz kifejezés inkább a *mérlegre tesz, mérlegel*-nek felel meg, ami szerintem valamely döntő lépés, elhatározás előtti cselekedetet jelöl, míg a *számot vet* bizonyos már megtörtént dolgok értékelését jelenti. Ezen kívül a magyar kifejezésnek, bár ma már nem érezhető benne a képszerűség, érdekes művelődéstörténeti háttere van s a XV. sz.-ig eredeti értelmében ('számol — kavicsok, magok segítségével') használták.

2. . . . elhatározta, hogy nem tér vissza a bankba, amint szándékozott, hanem hazamegy, és ott azonnal *lekapja a tíz körméről* Annát (167).

. . . -der Einfall kam, nicht, wie er beschlossen hatte, in die Bank, sondern nach Hause zu gehen und dort Anna zu nehmen (127).

... решил, что в банк больше не пойдёт, а вернётся домой и там немедленно овладеет Анной (238).

Erről a kifejezésről elsősorban az jut eszünkbe, hogy valakit megszidnak. Az 'erőszakkal magáévá tesz, nőt közösiségre készítet' jelentés meglehetősen távol esik tőle, O. Nagy Gábor is az utolsó helyen említi, az oroszban és a németben pedig nincs ilyen jelentésű frazeologizmus.

3. *Nyakába vette a várost* (76).

Sie klapperte die Stadt ab (39).

и она задалась целью *обойти весь город* (170).

Ez a szólás a *nyaka közé szedi a lábát* és a *futva bejárja a várost* keveredéséből keletkezett a magyarban, s ilyen formában és értelemben nem található meg sem a németben, sem az oroszban.

4. „Andere Städtchen, andere Mädchen.” *Ismerlek, szép maszk.* El ne csavard annak a lánynak a fejét (164).

„Andere Städtchen, andere Mädchen. *Ich kenne dich und deine Sorte.* Verdrehe mir nur diesen Mädchen nicht den Kopf” (124).

„Andere Städtchen, anderen Mädchen”. *Я тебя знаю, прекрасная маска!* Не морочь ты этой девушке голову (236).

A regényben többször is előfordul, hogy több frazeológiai kifejezés követi egymást, sőt mondatok láncolatát is alkothatják. Az idézett szövegrész azonban az *ismerlek, szép maszk* kedvéért került ide, ugyanis a magyarban ma is aktívan használják, az orosz és a német frazeológiai szótárakban azonban nincs feltüntetve. „Ismerlek, szép maszk” címmel (Új Tükör, 1982. 8. sz. 5) egy, a megjátszást, alakoskodást ostorozó cikkben olvastam: „Ám azt mondják, a legélethűbbnek látszó álarc éppúgy lekerül egyszer, mint a sután, ügyetlenül felrakott. Előbb-utóbb elhangzik a megsemmisítő felkiáltás: »Ismerlek, szép maszk!«”

Az orosz fordító tükörfordításként adta vissza, s az természetesen olvad bele a szövegkörnyezetbe, a német fordító pedig körülírásos módszert alkalmazott. Igen érdekes a sorsa az előző mondatot alkotó német szólásnak, amely nincs meg ugyan a magyarban, de valószínű, hogy a XX. sz. elején sokan megértették, és esetleg használták is. Az oroszban sincs meg ez a kifejezés, de Kosztolányit követve az orosz fordító az eredeti német nyelven hagyta meg.

5. *Mit fusson olyan szekér után, mely úgyse veszi föl?* (148).

Wozu hinter einem Wagen herlaufen, der einen ja doch nicht mitnimmt? (109).

К чему бежать за телегой, на какую всё равно не посадят? (224).

Ezt a közmondást mindkét fordító szóról szóra fordította le, mert egyik nyelv számára sem hat idegenül, s az olvasó is könnyen magáévá teheti.

IV. Az eddig elmondottak összegezéséként az alábbi táblázatban azt kívánom érzékeltetni, hogy a felsorolt magyar frazeologizmusoknak milyen mértékben vannak meg a német és az orosz megfelelőik, bizonyos mértékben nem tekintve azonban az elemzett mű fordításait. Más szövegben ugyanis, vagy esetleg mások fordításában sok esetben lehetne használni a frazeológiai változatokat ott, ahol az említett fordításokban szabad szókapcsolatokat találunk. Pl.:

1. az egyik tizenkilenc, a másik egy híján húsz $\cong$ es ist Jacke wie Hose $\cong$ два сапога пара; хрен редьки не слаще; одного поля ягоды

2. kereket old $\cong$ пуститься наутёк; сматывать удочки

3. két malomban örölnék $\cong$ verschiedene Sprachen sprechen = говорить на разных языках

Ezeket a példákat felkiáltójellel jelölöm.

	Német		Orosz	
	szemantikai	formai ¹	szemantikai	formai
	azonosság		azonosság	
1. új seprő jól seper	+	+	+	+
2. a kocka el van vetve	+	+	+	+
3. visszatér a régi kerékvágásba	+	+	+	+
4. az egyik fülén be, a másikon ki	+	+	+	+
5. rágya a fülét vkinek	+	+	+	+
6. szemet szűr	+	+	+	+
7. agyonüti az időt	+	+	+	+
8. kosarat ad (kap)	+	+	+	—
9. sok van a rovásán	+	+	—	—
10. nem kötök az orrára	+	+	—	—
11. meg se melegedett a helye	+	+	—	—
12. vak vezet világtalant	—	—	+	+
13. szöget üt a fejébe	—	—	+	+
14. szedi a sátorfáját	+	—	+	—
15. kereket old	+	—!	+	—!
16. egy malomban örölnék	+	—	+	—!
17. két malomban örölnék	+	—!	+	—!
18. fűt-fűt ígér	+	—	+	—
19. tótágast áll	+	—	+	—!
20. benne van a pácban	+	—	+	—
21. az egyik tizenkilenc, a másik egy híján húsz	+	—!	+	—
22. petrezselymet árul	+	—	—	—
23. kötélnek áll	+	—!	—	—
24. lekapják a tűz körméről	—	—	—	—
25. nyakába veszi a várost	—	—	—	—

¹ Formai azonosságon nem a grammatikai, szerkezeti formák egybeesését értem, ez ugyanis száz százalékosan még az ekvivalens kifejezésekben sem figyelhető meg (lásd: új seprő jól seper — a németben az alany és az állítmány többes számú, az oroszban pedig a jól helyett tisztán áll), hanem a vezérszavak azonosságát, amelyek a nyelvi kép magvát alkotják.

És mégis mozog a föld...

1953-ban kíséreltem meg először felvenni a harcot a *-t/-tt* (*-ott/-ëtt/-ött*) képzős melléknévi igenév állítmányi használatát egyetemesen elítélő, szerintem tudománytalan és nyelvszegényítő álpurizmusunk ellen (MNy. 49: 128—40). Bár akkor több vezető nyelvészünk körülbelül igazat adott nekem magánbeszélgetéseinkben, sőt e partícipium újabban terjedő más alkalmazásairól írt dolgozataimmal is egyetértett, a nyelv művelő újságcikkek ezután is megismételték a főleg Simonyi és Horváth János nevéhez fűződő rosszallást. Nagy J. Béla pedig egy másféle közleményébe szöve (MNy. 54: 166—7) csak erre intett: *a)* A példák mennyiségénél fontosabb a helyes értékelésük, hisz pl. a verses szövegek s a nem művelt nyelvi adatok alig vehetők figyelembe a helyesség megítélésében. (Ez csak részben győzött meg, de az alábbi idézetek kiválogatásában igyekszem így eljárni.) *b)* Válogatás nélkül ezután sem szabad védenünk minden ilyen állítmányt. (Ez nem is volt céлом, bár szempontjaim talán itt-ott eltérnek az övéitől.)

1981-ben újra vitába kellett szállnom ez ügyben: Anyanyelvünk védelmében cím alatt (Nyr. 105: 465—80) egy „nyelvvédőnk” három harsányan szenvedélyes, szerintem tárgyi tévedésekkel tűzdelt kirohanását bíráltam. Ezek közül csak egy jelent meg a jobbára szakmailag is képzett olvasóknak szánt Nyelvőrben (104: 16—28); kettő azonban inkább laikusok olvasta lapokban került a nyilvánosság elé, felelőssége tehát nagyobb. A szerző röviden más folyóiratokban is népszerűsítette fölfogását. — Ugyanez a szakíró nemrég A „tötö” nyelv vitája című „összefoglaló cikk”-ben reflektált az 1980-i, Nyelvőrbeli „vitaindító” közleményét követő cikkekre. A nem folyóiratunkban megjelent írásait nem is említi, saját tévesnek vagy túlzónak bizonyult megállapításairól szintén hallgat.

Mint a három évtizede közölt problémafölvető értekezés írója, szeretnék egyet-mást hozzáfűzni a vitához, ha rövidebben is, mint az utóbbi „összefoglalás”.

Az 1981-i vitacikkem óta eltelt időben többször gondolkodtam azon, hogy most is vállalom-e korábbi nézeteimet, s ha igen, jól sáfárgodtam-e az érvekkel és adatokkal, azaz valóban bizonyító erejűek és elégségesek voltak-e ezek.

Számomra a tőlem ismertetett nyelvi tények eléggé igazolják, amit állítani akartam: A befejezett cselekvésű melléknévi igenévi állítmány a szakértők szerint ősi eleme mondattanunknak, noha utóbb sokáig igen ritka lett. Fokozatos újabb elterjedése a felvilágosodáskor s a reformkorban indult meg, és mire a *-va/-ve* + *van* szerkezetnek mértéktelen irtása szintén ezt a terjedést fokozta, már letagadhatatlan és megállíthatatlan volt a *-t/-tt*-s állítmány

divata irodalmi nyelvünkben. — Nem hangsúlyoztam azonban eléggé Arany János sok előttem ismeretes példájának vonzó hatását. És azt sem, hogy e kifejezés felújítása és divatba hozása részben a nyelvújítás nagy érdemei közé tartozik, bár a már melléknévesült vagy melléknévvé valóban levő régibb *fáradt, rekedt, örült, agyalágyult* stb. típusú szók állandó predikatív használata és talán egyéb okok miatt a XIX. században e gazdagodás nemigen lett tudatos, a szerkezet nem számított harsány neologizmusnak, még a Nyelvőr első évfolyamaiba dolgozó puristáink nyelvújításellenes kirohanásaiban sincs szó róla. Pedig a melléknévi jellegű állítmányként felújított *írvák, közölvék* típusról rengeteg megjegyzés volt; persze ez a nyelvi nosztalgia ellenére lassan ismét visszaszorult előnyelvbeli ismeretlensége, keresettsége miatt. — Az iménti „egyéb okok” közt legfontosabbnak azt tartom, hogy a német *Er ist zufrieden*-nek az (Ő) *meg van elégedve* még pontosabb mása, mint az (Ő) *megelégedett*: ez utóbbit tehát nem is tekinthették tárgyilagosan idegenszerűnek. Amíg Simonyi tekintélyes szava föl nem hangzott, s Horváth János e kifejezést is ki nem pécézte.

Talán az sem tűnt ki jól régibb munkáimból, hogy e rosszálló megítélés idején az „akadémikus” szellemű írókkal, kritikusokkal szemben állók tollán akár stílusmeghatározó eszközként is használható lett. Tudjuk pl., hogy Kaffka Margit finom árnyalású, impresszionista típusú szecessziós prózájában a nominális stílushoz igen jól alkalmazkodnak ezek az állítmányok. Egyrészt mert már többé-kevésbé ismeretesek voltak, másrészt meg, mert ilyen mennyiségben még érezhető volt modernségük. Ady, Babits, Kosztolányi korai használatát nem dolgoztam föl részletesen, de Kaffkának 1914-i, Állomások című regényéből ilyeneket írtam ki magamnak egyszer: *elhagyatott, kiszolgáltatottak, összetartott, zárkózottabb, mimelt, fejlett, kitett* ('félreállított'), *szórakozott, kimerült, -tól elrendelt, zárkózott, megkönnyebbült, beosztott, gyűrött, nyílt, kikészített, lehántott, határolt, csinált, elégedett*. (Valamennyi állítmány vagy névszói-igei állítmány része.)

Úgy látom, vitapartnerom nem érti vagy nem fogadja el, amit a nyelvi fejlődés egyenetlen voltáról s az újabb kifejezési forma mennyiségi felhalmozódásának jelentőségéről e kérdésben kifejtettem. Ő csakis az egészen általános használatú eszközt tartja helyesnek; ami nem ilyen, azt nem. Ha a *-va/-ve* + létige korábban egyetemesebb használatú volt, nem ismeri el az újra terjedő melléknévi igenévi állítmány létjogát. Ezzel azonban tagadja a nyelvi változás jogosságát! Képzeljük el, hogy a határozott s a határozatlan névelőnek nyelvünkbeli jelentkezésekor valaki e változást mint anyjától tanult anyanyelvében bántó „magyartalanságot” helytelennek mondta, *ozozás*-nak, *egy-egyelés*-nek csúfolta, ellene küzdő diákcsoportokat szervezett volna: büszke lehetett volna ez nyelvvédelmére? Ha mindig csak a *p i l l a n a t n y i* többségi szokás jogát valljuk, holt nyelvvé tesszük anyanyelvünket! Az ilyen fel-fogás ellen 1932-ben Nagy J. Béla küzdött legmeggyőzőbb érveléssel (vö. Msn. 1: 29); korszakunkban pedig Lőrincze Lajos (pl. I. OK. 2: 403), de sok más munkatársa is.

Tudvalevő, hogy a *-va/-ve* képzős igenév nem különbözteti meg a folyamatos cselekvést a befejezettől, kialakult tehát lassan, egyedenként eleinte más-más tempóban a *bántottan/sértetten* és a *bántó(a)n/sértő(e)n* másodlagos határozói igenév. A *-t/-tt* képzős alak melléknéviess jellege ezzel tehát éppúgy erősödött, mint az *-ól/-ő* képzőssé. Az igenévi jellegükben gyöngülő, melléknévi jellegükben erősödő régi minták (*fáradt, rekedt, örült*) nyomán természetes

lett a többinek a fokozása is, s egyúttal a melléknevek általános képességéhez illő állítmányi alkalmazása: „X *elhagyott(abb)* volt” e régibb forma mellé: „X (jobb) *el volt hagyva*”. Látni való, hogy itt már hajlandóbbak vagyunk az állítmányi névszó jelentését is tulajdonságként értelmezni, nem állapot-határozói jelentésstruktúrában. Igen-igen sok egyes esetben továbbra is a határozói igeneves megoldással élünk: „Ne légy *megbántva*!”; máskor mindkét alak jó, de idő múltával esetleg változó statisztikai arányban: „*Meg* vagyok *elégedve*” és „*Elégedett* vagyok” (esetleg *meg* igekötővel is), s a kettő olykor némi árnyalatbeli eltérést hordoz; s előfordulhat, hogy valami egészen új jelentést már csak a másodlagos alakkal fejezünk ki: „Ez a történet *koholt*!”

Aki becsüli Németh László stílusát, találhat benne mindhárom típusra példát: valószínűleg a második és harmadik fajta időbeli szaporodása is meg-látászik majd. De ki ad jogot a nyelv vizsgálójának arra, hogy az *elégedett* használóját *tötöző-nek* csúfolja, stílusát magartalannak minősítse — pusztán, mert ezt a fejlődést nem értette meg?!

Vitabeli társam a sok lehetséges tő közül kettőt emel ki és vizsgál: az *elégedett* (*megelégedett*) és a *hivatott* szót. Aki a *-va/-ve + van* szerkezetét alkalmazza, azt megdicséri (mérhetetlen sok példában) mint gondos, szabályokhoz ragaszkodó író. De az nem érdekli, hogy az illető más példaszók esetében már a participiumi állítmányt választja. (Ez régibb írásait is jellemezte.) 1983-i cikke pl. így ír (267): „Ép nyelvérvékű embereknek sem a nyelvük, sem a tolluk nem jár rá a tötözésre, beleértve természetesen az *elégedett*-et is. Szántó Piroska is így közvetíti szabadon S. M. 1950 utáni szavait: „... *meg lesznek elégedve* (nem: *elégedettek lesznek*)”. Nos, 1982-ben még érdekelt annyira e szerkezet, hogy kiírtam magamnak a festő-író asszony Bálám számára című könyvéből néhány adatot: „[a komp] ... *zsúfolt*” (37); „*civilizáltabb az arca*” (32); „*Nem vagyunk ... edzetek*” (57); „*nem festett a haja*” (69). S természetesen írja: „*elégedetten távoznak*” (85). Ugyanitt többször is használja ezt a nyelvi formát, de nem halmozom az idézeteket. — Igaz: alább én is így idézek másoktól egy vagy több adatot az ellenpéldák nélkül, csakhogy én a másik megoldást sem rosszalom, s nem említem csúfnéven.

Igen sok megfelelő adatom közül csak egy picike töredéket idézek a legmaibb írói, újságírói, irodalomtudósi világból, összefüggéséből is kiragadva az állítmányt s rokon határozót, a keresztnéveket lehetőleg megtakarítva:

a) 1980-ból: *jól neveltek* (Iszlai: ÉS. 03. 01.: 9); *megszokottá váltak* (Szárász: uo. 06. 07.: 3); *elhallgatottak* (Illés L.: uo. 01. 12.: 2); *békemozgalom-viselt* (Boldizsár: uo. 05. 17.: 1); *ből öntött* (Hanák: uo. 08. 09.: 3); *elégedettek vagyunk* (-ilkei: uo. 07. 19.: 6); *érdekelt* (Varjas E.: uo. 06. 07.: 6); *rögzített* (Lázár: uo. 11); *elvonatkoztatott* (Szabó Gy.: uo. 12); *rafindlt*, ... *kiszámított* (Kárpáti: uo. 12); *hez méretezett* (Hubay: uo. 02. 16.: 14); *jól lakott vagyok* (Nemess: Igaz Szó 3: 206); *meghatározottak* (uó.: uo. 229); *elégedettnek tudtuk* (uó.: uo. 232); *csökkentett* (Mózes A.: uo. 147); *hivatott* (Kovács J.: uo. 243); *kikézsítettnek számít* (Fehér K.: ÉS. 07. 26.: 3); *kiépitett* (Novobáczky: MO. 05. 04.: 24); *keresettek és látogatottak lesznek* (uó.: uo.); *magára maradottnak érezte magát* (Rényi: ÉS. 07. 26.: 8); *konzolidáltabbak* (Illyésből id.: Kort. 5: 667); *megbékéltnak véltem* (úgy, uo.); *csonkult* (Kabdebó: uo. 794); *kiegyensúlyozott* (R. Székely: uo. 6: 922); *tehet „védetté”* (Király I.: uo. 8: 1177); *elavult, meghaladott* (uó.: uo.); *földhöz ragadtnak tűnt* (uó.: 1178); *adott volt* (uó.: uo. 1184); *éreztem megalázottnak magam* (Zelk: uo. 7: 1003); *jeszült volt* (uó.: uo. 1092); *vagyok meggyötört, nyüzött* (Palotai B.: uo. 1020); *levert, ingerült* (Vámos: uo. 1029); *Megbénult ... lett* (Galgóczi: uo. 1045); *tájékozottabb* (uó.: uo. 1070); *teltebbnek látszott* (uó.: uo. 1081); *stigmatizáltak, megjelöltnék érezte magát* (uó.: uo. 1091); *telítettebbek* (Vas I.: uo. 1: 88); *magát rászédettnek tekintse-e* (Sötér: uo. 3: 367); *megérkezettnek ítéltesen* (Sajó: ÚI. 6: 70); *elégedett lehet* (uó.: uo. 71); *összetett* (Tandori: uo. 91); *korlátozott* (Telegdi

Polgár: Nagyvv. 7: 1051); *extrovertált maradt* (uo. 1086); *-tól elszakadt* (uo. 1087); *szándékolt* (Iszlai: uo. 1092); *üldözötté vált* (Pomogáts: ItK. 27); *megokoltta tenni* (uó.: uo. 28); *hivatott volt* (Török J.: uo. 54); *befejezettnék . . . tekinthető* (85); *fejlett* (Poór: uo. 115); *elvesztettnék hitte* (Ruffy: MN. 05. 11.: 11); *Elégedettek* (Kovács J.: uo. 04. 11.: 5); *elmosódottabbá válik* (Pethő T.: uo. 03. 25.: 1); *jól öltözöttek* (Szombathy: uo. 06. 28.: 6); *megérdemelték* (Szerdahelyi Sz.: ŰT. 01. 13.: 34); *csinálnak érzett* (Köröspataki Kiss: uo. 03. 02.: 5); *köztudottá vált* (uó.: uo. 06. 28.: 6); *vesz tudottnak* (Lázár: uo. 03. 30.: 2); *elnyújtott* (Szántó J.: uo. 3); *„megalázott” és „megszomorított”* (Palotai E.: uo. 05. 25.: 14); *döglött volt* (Abody: uo. 03. 02.: 26); *elégedett volt* (Tolnai G.: uo. 07. 06.: 28); *koncentráltabb* (Iván: uo. 04. 20.: 3); *-ra ítelt* (P. Szabó: uo.: 3); *elhamarkodott* (Balog J.: uo. 4); *higgadtabbak, . . . elszántak* (uo. 15); *felszabadultabb* (Albert I.: FSz. 05. 31.: 4); *megkötötték* (Illés J.: uo. 5); *elégedett* (Gách: uo. 7); *hízottabbak* (Bulla: uo. 01. 26.: 4); *elégedett volt* (Fenyves: uo. 19); *feszítettebb volt* (Szász P.: uo. 23); *-höz kötött* (Somlyó Gy.: Philoktésész sebe 79); *volt rejtegetett* (uó.: uo. 100); *vagyok fejlett* (uó.: uo. 124); *meghatározott* (uó.: uo. 146); *kanonizáltak* (uó.: uo. 231); *kidolgozottabb* (uó.: uo. 433); *érzem kimerítettnék* (uó.: uo. 441).

b) 1983-ból: *kifordítottak* (Illés E.: Kort. 11: 1689); *kifosztottak* (uó.: uo. 1689); *berúszoszott* (uó.: uo.); *-vel szegett* (uó.: uo. 1697); *beարanyozott* (uó.: uo.); *megérezte, megvilágosodottá lett* (Németh G. B.: Űl. 11: 23); *élezett* (Sötér: uo. 39); *a legkidolgozottabb* (uó.: uo. 42); *kidolgozottak* (szintén); *elmosódottabbá válik* (szintén); *megélnék érzett* (Rába: uo. 65); *telítettek* (uó.: uo. 66); *-höz kötött voltukat* (Bata: uo. 66); *szerkesztett* (uó.: uo. 75); *volt . . . reményvesztett* (Sötér: Űl. 1: 7); *feszült . . . volt* (uó.: uo. 11); *elhagyatottnak érezte magát* (uó.: uo. 13); *túlzsúfoltnak találta* (uó.: uo. 16); *kényszeredett volt* (uó.: uo. 17); *Legyen megszállott* (Cs. Szabó szavai: Kort. 4: 625); *nyitottabbak* (uó.: uo. 617); *elfoglaltabb volt* (uó.: uo. 614); *-retermett* (Bodor: 530); *Elégedett volt* (Sötér: Űl. 5: 21); *ismert és . . . nagyon becsült* (Nagy P.: Nagyvv. 12: 1876); *nyitottabb* (uó.: uo. 1877); *tisztázott* (uó.: uo. 1881); *elvakult* (Jávör: A matematikát. 215); *szedettek-vedettek voltak* (uó.: uo. 74); *Megelégedett voltam* (uó.: uo. 81).

Mindenekelőtt jelzem: némelyik adatot most nem tudom az eredetiben ellenőrizni. — Ismét hangsúlyozom, hogy a megnevezett írók stb. esetleg a *-va/-ve* + létige szerkezetével is éltek, s *-t, -tt* -s állítmányt olyan szerzők is használtak ugyanez években, akiket nem cédláztam ki. S ha egy közösség rászánná a munkát, még sok finom következtetést is levonhatna a tárgyalt jelenség alakulására vonatkozólag. De amit akartam, talán sikerült igazolnom: a befejezett cselekvésű melléknévi igenév állítmányi használata általános (bár nem kizárólagos) a mai nyelvben, így nevetséges azt hinni, hogy egy-egy alak kipécézésével vagy a jelenség gúnyolásával visszafordíthatja valaki a két évszázados fejlődést. Tempora mutantur, et lingua nostra mutatur is illis. — Persze én csak nemzeti nyelvünk írott változatával foglalkoztam, de úgy látom: a közélet beszélt nyelve, ha némi fáziskülönbséggel is, követi, sőt a politikai, államigazgatási, pénzügyi stb. világban meg is előzi. Ez a három napja olvasott újságim pl. ma még az én stílusérzékemet is bántja: „Nem kellően ösztönzött [névszó] a licencvásárlás” (MN. 83. 12.: 4).

De vitabeli ellenfelem nem enged a negyvennyolcból. Népszerű nyelv-művelő folyóiratunk ma olvasott új, 4. számában ismét a laikusoknak a fejét tágtítja. De hogyan? „Hol a hiba, mi a hiba?” című közleményében megint kiszúrja az *ismert* szó állítmányi használatát, mint egyik 1980-i cikkében is tette. Az „Ismeretek különböző módokon töltött tökök” mondat első szavát így helyesbíti: „*Ismeretek* v. *vannak*.” — Ejnye, hogy ezt a reformkor nyelvészei-stilisztikusai nem tudták! Akadémiánk későbbi tiszteleti tagja, több nyelvtan stb. szerzője, Szvorényi József, 1846-ban megjelent pályadínyertes magyar stilisztikájában így mert fogalmazni: „Hogy a’ szók . . . *ismertek* . . . legyenek [nélkülözhetetlen az érthető fogalmazásban]” (Magyar ékes szókötés

169).¹ Miért volna ez majd 140 év múltán „új magyartalanság”?! Az ismeretes szó persze szintén jó állítmányként, én a *legismeretesebbek* helyett mégis bizonyosan a *legismertebbek* alakulatot ajánlanám mindenkinek! A nyelv művelés hitelét pedig nem tenném kockára ilyen álpurizmussal, mert ez tudománytalan s nyelvszegényítésre vezethet. És még valamit: ne akarjon senki ismét egy külön, csak „akadémiai hitelű” nyelvi szabálysort rákényszeríteni az ifjúságra vagy jóhiszemű felnőtt olvasóközönségünkre, ne láttassa szinte minden valamirevaló írónkat, újságírónkat stb. nyelvrontónak.

Mert a „tötö” szó s a „tötözés” elleni keresztes hadjárat kiagyalója dacára, sőt truccára „mégis mozog a föld”!

Tompá József

Hogyan vitázunk, hogyan vitázzunk?

Heves és mindenképpen tanulságos vita zajlott le folyóiratunkban a befejezett melléknévi igenév állítmányi használatáról. A vitaindító cikket Szepes Gyula írta (A „tötö” nyelv járványa. Nyr. 104: 16–28). Cikkéhez többen is hozzászóltak: I. Gallasy Magda (Közismert-e? Nyr. 105: 29–37); Kálmán Endre (Egy magyartalanság ellen — de hogyan? Nyr. 105: 37–9); Tiszamarti Antal (Kiegészítés a „tötö” nyelv történetéhez. Nyr. 105: 40); Molnár Zoltán Miklós (Adalékok a „tötö” megítéléséhez. Nyr. 105: 180–4); Tompa József (Anyanyelvünk védelmében. Nyr. 105: 165–80). Még egyszer szót kért és kapott a vitában Szepes Gyula (A „tötö” nyelv vitája. Nyr. 107: 257–71) és Tompa József (És mégis mozog a föld..., folyóiratunk jelen számában). Hozzászólt a kérdéshez folyóiratunk múlt évi (negyedik) számában Stanitz Károly (Egy magyartalanság ellen — funkcionális megközelítéssel) és Rácz Endre (A szenvedő jelentés felé?) is.

Helyet kapott a kérdés a szélesebb körű olvasótábornak szánt Édes Anyanyelvünk című folyóiratban is (Szepes Gyula: Hírlapírók: ne így! 1980. 1. sz. 2; Tompa József: Lassabban a kitagadással! 1980. 3. sz. 2; Szepes Gyula: Mit öntsünk ki? 1980. 4. sz. 4).

Mint ígértük (Nyr. 107: 271), megkíséreljük összefoglalni az eddigi tanulságokat, s ezzel folyóiratunkban — egyelőre — lezárjuk a vitát. Egyelőre, mert hiszen — mint láttuk és látni fogjuk — egy állandóan változó, átmeneti állapotban levő nyelvi jelenségről van szó, megítélése tehát sokoldalú megfigyelést, sok szempontú vizsgálatot igényel.

Az alábbiakban nincs szándékomban az egyes hozzászólásokat részletesen ismertetni, érnyeiket, hiányosságait kimutatni. Csak néhány fő kérdésre szorítkozom. Mi a szerepe, helyzete ennek a nyelvi jelenségnek

¹ Ez az akkor nagy jelentőségű szakkönyv a particiþpiumi állítmányra s ennek rokon „véghatározói” transzformjára több adatot is szolgáltat: *tömvés-tömvött* (30); *Elavultaknak*... *mondhatni* (51); *átvitteknek*... *mondhatnak* (83); *értelmezettek* (172); *elavúlt* (174); stb. S ezek újszerűségéről Szvorényi sehol sem beszél, bár a neologizmusokat többnyire külön tudatosítja s dicséri. Egy idevágó példa: a *-va/-ve + van* vagy *vagyon* szerkezetét unalmas körülírásnak nevezi a *tudvák* típushoz viszonyítva (218). — Ennél is tanulságosabb, hogy a győztes pályamű elé kötve Schedel (Toldy) ismerteti az akadémiai bírálók jelentését a beérkezett művekről. Itt Vörösmarty szövegében olvashatjuk: „példái... hibásan alkalmazottak” (IV); „szabályai mélyebben merítették, példái biztosabb ízléssel s ítéllettel választvák” (V). Schedel is így ír: „a’ gazdag anyagot nem eléggé feldolgozottak, a’ szabályokat... elvontaknak... találak” (uo.). Mindez ismét mond nekünk valamit.

nyelvhasználatunkban, azaz: mint mond a nyelvszokás, amely vitán felül a leglényegesebb tényező a nyelvi helyesség vagy helytelenség megítélésének dolgában. Aztán: Mi gátolja vagy segíti a befejezett melléknévi igenév állítmányi használatának terjedését? És a leglényegesebb kérdés: Milyen legyen nyelvművelői magatartásunk ezzel a nyelvi jelenséggel kapcsolatban; van-e szükség és lehetőség arra, hogy visszaszorítsuk vagy kiiktassuk nyelvünkéből, s ha nem, milyen tanácsot adhatunk használatára nézve? S végül talán érdemes lesz legalább utalni a vitának néhány módszerbeli tanulságára is.

A vita lényege az, hogy elítéljük vagy megengedjük a befejezett melléknévi igenév használatát az ilyen mondatokban: „nem vagyok *elégedett*”; „mindenki által *ismert*”; „a mi nemzedékünk *nyitottabb* a változásra”; „a lehetőség mindnyájunk számára *adott*”; „a tiltakozás *indokolt*”; „a vállalkozás kudarcra *ítelt*”; „a kérdés *tisztázott, megoldott*”; stb. stb. Szepesy Gyula szerint az ilyesfélék „mesterséges nyelvi variációk, vadhajtások” (Nyr. 104: 16), ilyesmit ép nyelvérzékű magyar ember nem mond, nem ír; kötelességünk hát, hogy visszaszorítsuk, kiirtsuk őket.

Tompá József véleménye viszont Szepesy Gyula cikkéről az, hogy „századunk nyelvművelése kevés ősi kifejezőmódunk újabb alkalmazásait támadta igazságtalanabbul...” (Nyr. 105: 165).

A két idézett vélemény a vita során semmit sem közeledett egymáshoz. Tekintsük át még egyszer az érveket és következtetéseket.

Az első kérdés: mit mutat a mai nyelvhasználatra, tehát az élő nyelvszokásra vonatkozó vizsgálat, megfigyelés.

I. Sz. Gy. arra a saját maga által föltett kérdésre, hogy „a magyar nyelv-közösségnek melyik rétege van leginkább megfertőzve a »tötö« nyelv ragályával”, azt feleli, hogy ezzel a jelenséggel főként a napilapokban és a folyóiratokban találkozunk. „Minden lap és minden folyóirat minden számában” (Nyr. 104: 20). Az *elégedett vagyok valakivel, valamivel* kifejezés „járványos” terjedését vizsgálva ugyancsak a hírlapírók felelősségét állapítja meg: „Éz a magyartalan kifejezés a hírlapírók, a rádió- és televíziómunkatársak bűnéből terjed, éppen azoknak a bűnéből, akiknek hivatásuk folytán a helyes nyelvhasználatra kellene szoktatniuk az embereket. Ennek pontosan az ellenkezőjét cselekszik: minden módon és eszközzel a helytelen nyelvhasználatot erőltetik rá az emberekre [...]” (Nyr. 107: 264).

Őszintén megvallva, a vita kezdetekor én némi kétkedéssel fogadtam, hogy újságjainkban, lapjainkban, a rádióban és a tévében ennyire gyakori volna a befejezett melléknévi igenév állítmányi használata. Mert hiszen a gyakorlatból ismerem azt az érthető és megbocsátható túlzást, hogy egy nyelvi hibát így kommentál az ellene fellépő: ma már mindenki így beszél, már senki se tudja a jó magyar kifejezést... De hamarosan be kellett látnom: teljesen igaza van Sz. Gy.-nak. Az általam több-kevesebb rendszerességgel olvasott napilapokban (Népszabadság, Magyar Nemzet, valamint a jugoszláviai Magyar Szó), hetilapjainkban (Élet és Irodalom, Új Tükör, Nők Lapja, Lúdas Matyi), havi folyóiratainkban (Valóság, Kritika, Kortárs, Új Írás, Tiszatáj) rendszeresen, gyakran találkozom vele, s nem nyithatom ki a rádiót, a tévét, hogy ne hallanék ilyesmit: „a piac *telített*”; „a terv *feszített*”; „*elégedett* az eredménnyel”; stb.

Az újságírók (és társaik) egyetemleges elítélése előtt érdemes azonban — legalább jelzésszerűen — néhány gondolatot felvetni.

Nem mondok vele újat, s aki ismeri a nyelvművelésnek legalább néhány évtizedét, bizonyítja, hogy igazam van: a nyelvi helytelenségekért mindig, minden korban főként az újságírókat volt szokás hibáztatni. Ők a felelősek a nyelvrontásért, ők kapnak fel és terjesztenek el minden rosszat. Valamelyes igazság van is ebben, de nem úgy, hogy az újságírók eleve nem tudnak magyarul, vagy hogy gyengébben ismerik, használják a magyar nyelvet, mint az őket kritizálók többsége. Egyszerűen arról van szó, hogy az újságíró, a rádiós és a tévés szereplő az egész közösség, az egész nép szemé láttára, füle hallatára ír és beszél, őket olvassuk, hallgatjuk nap mint nap. Ők közvetítik számunkra a legnagyobb intenzitással a mai nyelvet, tehát a nekünk szokatlant, furcsát, hibásat is tőlük olvassuk, halljuk. Aztán: az újság, a rádió, a tévé a mai életet ábrázolja, tükrözi. Természetes hát, hogy a nyelvi állapotot és a legfrissebb nyelvi változásokat, a nyelvi újdonságokat is tükrözik, mutatják. Tükrözik a meglevő nyelvi valóságot, amelyet előbb észrevesznek, mint az átlag olvasó és hallgató, előbb elfogadnak, mert jobban megérzik annak szükséges voltát.

Továbbá: amikor jogosan azt állapítjuk meg, hogy egy nyelvi forma az egész magyar sajtóban otthonossá vált, nincs olyan lap, folyóirat, amelyben elő ne fordulna, s hogy szinte minden újságíró él vele, a legjobbak is — akkor már alighanem jogosan felmerül a kérdés: valóban helyes-e a „hiba” ellen küzdeni. Folytathatnám ezt a — nyilván sok ellenvéleményt kiváltó — gondolatsort. Kiváló újságíróink — és sok van ilyen — a magyar nyelvnek is mesterei. És éppen ők ne értenének a nyelvhez? Éppen ők lennének azok, akik a nyelvrontásban elmaraszthatók? Hozzávéve még, hogy — bár újságban írnak — igen sokan közülük nem egyszerű „zsurnaliszták”, hanem írásműveikkel tekintélyt szerzett írók.

A vitaindítóban idézett újságpéldák mellől az én szerkesztői javaslatomra elmaradt a szerző neve. Lehet, hogy kár volt tapintatoskodnom, mert íróik nevével többen mondtak volna az idézetek. (Az értékelő felfogása, ízlése, indulata szerint megdöbbenőbbek vagy — elgondolkoztatóbbak.) Ilyen nevekhez kapcsolódnak a példák, mint *Héra Zoltán*, *Szeberényi Lehel*, *Faragó Jenő*, *P. Szűcs Julianna*, *Kovács Judit*, *Zsolt Róbert*, *Csurka István* stb.

Folytathatnám a névsort. Van néhány adatom Csatár Imrétől is: „... az üvegfalak lenn nyitottak” (Magyar Nemzet 1981. márc. 29.); „A bimbók teltek és hamvasan fehérek” (Magyar Nemzet 1983. ápr. 2.); „Éva elégedett, örül, hogy lakhat valahol” (uo.). Kristóf Attila „zsarutörténet”-éből valók: „... az öltöny nem azért elegáns, mert jól szabott, hanem azért, mert jól áll rajta” (Magyar Nemzet 1983. ápr. 17.); „... ahogy ez már sorkatonáknál megszokott” (uo. ápr. 30.); „A név teljesen légből kapott” (uo. máj. 29.). Lázár Istvánnak egyetlen cikkéből ezeket írtam ki: „Ez az a kérdés, amely végül is túlságosan nyitott maradt”; „Őnekik... sajátos jogosítványuk van..., amely nem rögzített, hanem hallgatólagos”; „Az oksági kapcsolat fordított”; „Az ilyen dotáció viszont, ha átmenetileg indokolt is” (Élet és Irodalom 1980. jún. 7.).

Hallama Erzsébet, aki igényes stilszta, és igazán nem mondható nyelvi dolgokban liberálisnak, ilyeneket ír: „... kissé csalódott vagyok”; „gondolkodásom siralmasan földhözragadt” (Élet és Irodalom 1983. júl. 5. 1.).

Igen szép csokor állítható össze Tamás István írásából is. Csak az Új Tükörből idézek néhányat — mutatóba. Egyik kritikájában (1983. júl. 24.) arról ír, hogy nagyon nehéz a külföldi filmstúdiókban eltöltött megterhelő nap után dönteni, hogy a sok megnézett film közül melyiket érdemes megvásárolni. „Húszféle történet, ezer figura dörömből még benne. Ámde dönteni kell, az

idő *kimért*”. Két héttel előbbi cikkében szinte sorjáznak a kifogásolt igenévi állítmányok: „A játék szellemisége tisztességes, a játéktere értelmes és *rendezett*, a cselekménye szórakoztató, filmkészítési módja szakszerű, érdekes”; „A hősök vonásai annyira *ismertek*, hogy azokhoz eredetit hozzátenni nem-igen lehetne”; „[Az ördögös fickó] szellemisége tisztességes, a játéktere értelmes és *rendezett*, a cselekménye szórakoztató, filmkészítési módja szakszerű, érdekes” (Új Tükör 1983. júl. 10. 31).

A szerkesztőség — úgy látszik — nem változtatott a kéziratban, talán a kiváló szerző iránti tiszteletből, talán azért (sem), mert kifogástalannak gondolta az idézett nyelvi jelenségeket. Az utóbbira vall, hogy a lap más szerzőinél is gyakori a befejezett melléknévi igenév, de a szerkesztőség szövegeiben is előfordul. Ezt írják például Grendel Lajosról: „Prózája szigorúan *megszerkesztett*, gondolati elemekkel *átszőtt*, minden felesleges kitérőtől és lírikus sallangtól mentes” (1983. ápr. 24. 16. 1).

És hát a főszerkesztő, Fekete Sándor sem mentes a „bűntől”. Egy példa: „Aki Petőfi és a »mindenkori hatalom« viszonyát egy a költő szerint is »vesztett dühében« fogant kutyás hasonlattal *megvilágított*nak hiszi [...]” (Új Tükör 1983. jan. 16. 23).

Idézhetném még összegyűjtött (vagy inkább csak összegyűlt) adataim sorát, de egyelőre aligha van rá szükség. Tudatosan mellőztem, mellőzöm a lapokban megjelent riportok szövegeit, amelyekben a kérdező és kérdezett egyaránt „hibázik”. Felmerülhet ugyanis a gyanú, hogy az újságíró, a riporter nem pontosan a riportalany szavait, szóhasználatát idézi, mint erre Sz. Gy. is rámutatott (Nyr. 107: 264). A Nők Lapjában olvasom például, hogy a művelődési miniszter ezt mondta Földes Annának: „*Köztudott*, hogy az elmúlt évtizedekben nagy elmozdulás történt a magyar társadalom struktúrájában” (1982. 51—52. sz. 10). Így mondta Köpeczi Béla? Talán igen, talán nem. Az azonban valószínű, hogy — jóváhagyta.

Friderikusz Sándor és Mester Ákos beszélgetésének nyelvi hitelességében azonban már ennyire sem kételkedem:

— Ez a szék még ép? Egyetlen lába sem *törött*?

— Ez a szék még ép. Bár egy kicsit *megviselt*, de tartja magát, természetesen (Új Tükör, 1983. júl. 17. 30).

(Egy kis kitérő, de talán nem felesleges. Ahogy a *törött* igenévi állítmányt leírtam, eszembe ötlött: valamikor, nagyon régen találkoztam már vele. Egy pápai diákgyerek versében. Előveszem a negyvenöt évvel ezelőtt megjelent kis kötetet; valóban benne van: „Göncölszekerem rudja *törött* s a kerekei / csak úgy nem esnek ki, / hogy a könnyeimet csillogtatom rajtuk / ...”. Az író Nagyalásnyból való parasztyerek, Szabó József, aki nemrég ment nyugdíjba a rádió irodalmi osztályáról.)

Összefoglalva a fentieket: Abban, hogy a befejezett melléknévi igenév állítmányként való használatának mekkora az intenzitása az újságírók, riporterek körében, teljes az egyetértés a vitában: *s z i n t e m i n d e n k i é l v e l e*.

2. Mi a helyzet az írókkal, a szépirodalommal?

„Szépirodalmi alkotásokban egyelőre még ritkán fordul elő. Akkor is főképpen a napilapok és a folyóiratok oldalain” — állapítja meg Sz. Gy.

(Nyr. 104: 20). Hasonlóképpen: „Tudnivaló, hogy íróink, költőink — egészen a legutóbbi időkig — sohasem használták a »tötö« nyelvet” (Uo. 19).

Az utóbbi megállapításban a „tudnivaló” értelme — legalábbis számomra — egy kissé homályos. Tudnunk kell? Tudnunk illik? Köztudomású? Mindenki tudja? A lényeg alighanem az, hogy: ami utána következik, nem szorul bizonyításra. Sz. Gy. nem is bizonyítja állítását, de ilyen állítást nem is lehet, vagy legalábbis igen nehéz bizonyítani. (Arról nem is beszélve, hogy „a legutóbbi idők”-et lehet nagyon szűken és nagyon tágan is értelmezni.) Ha nincs megfelelő, nagyon alapos írói szótár a kezünk ügyében, akkor nehezen tudjuk bizonyítani, hogy ez vagy az író sohasem használta valamelyik kifejezésünket. Szépirodalmunk egészére nézve meg még kockázatosabb ilyesmit állítani, illetőleg: nehezebb, sőt lehetetlen ezt bizonyítani. Csak a szerző filológus lelkiismeretében, tudományos hitelében bízva fogadhatjuk el, h i h e t j ü k e l az állítást. Persze kételkedni is lehet. Mint például I. Gallasy Magdolna, aki — azt olvasván, hogy Móricz Zsigmond „le nem írt volna soha egy »tötöt«-t — belelapozott az éppen keze ügyében levő Pillangóba, találmokra kinyitotta a közepe táján, s néhány lapon belül a következő ilyen formákat jegyezhetette ki: „Zsuzsika *dermedt* volt”; „[anyja] *rekedt* volt”; „Jóska *sápadt* lett”; „a ruha . . . is kilyukad, . . . ez e, lám, mán ez is elég *vásott*”, „az asszony már kezdett újra sötét lenni és *ijedt*”, „a termete . . . egy kicsit olyan *süppedt*, már most is *elkelt*, mint a tészta” (Nyr. 105: 36).

Hasonló okból és módon idéz Tompa József is Móricz Zsigmondnak Életem regénye című önéletrajzából egy sor példát a kérdéses nyelvi jelenségre (Nyr. 105: 179).

Hasonlóképpen a valóságos helyzetet feltárni, bemutatni akarás szándékával közli, közölte ugyancsak ő az írók, költők nyelvhasználatára vonatkozó, Sz. Gy. megállapításait lényegesen korrigáló adatait. Ezért bocsátom most én is közre ide vonatkozó gyűjtésem egy kis százalékát, hogy a vitatott nyelvi forma helyzetét, állapotát minél pontosabban lássuk, a további kutatáshoz minél több segítséget adjunk. Ez — úgy gondolom — közös kívánságuk a vitában résztvevőknek. Sz. Gy. is így nyilatkozik vitapartnereinek érveire, állításaira utalva:

„Vizsgáljuk meg sorban, hogy ezek a kijelentések a tényeken alapulnak-e, vagy pedig előre gyártott tézisek csupán, amelyek az anyaggyűjtésre támaszkodó kutatás fényében elhamarkodott deklarációnak bizonyulnak” (Nyr. 107: 257).

(Ismét megjegyzem: nem végeztem a múlt idejű melléknévi igenév állítmányi használatára vonatkozólag t e r v s z e r ű anyaggyűjtést. Nem vettem elő egyetlen irodalmi művet sem azzal, hogy most kirom belőlük a vitatott nyelvi formákat. Egyetlen kivétel van — bizonyos fokig: amikor Móricz Virág Tíz év című kiváló művét nemrég újból forgattam, már tudatosan figyeltem erre a jelenségre.

Ezt az esetlegességet persze adataim értékelésében is számba kell venni.)

Néhány példa a fiatalabb (vagy a viszonylag fiatalabb) korosztálytól.

Sumonyi Zoltán Pesten még nyár van című, 1983-ban megjelent verseskötetében (25) olvasom:

Ők „teccik”-elték Vé It, vagyis: „tessék
szíves lenni majd elolvasni és . . .
ha véleményyt teccene mondani. . . .”

Szóval, ők ily sután, ilyen
provinciális vocativusokkal
próbálták leplezni, hogy mily *zavartak*.

Vathy Zsuzsa: „Az épület belülről is jól *karbantartott*, tiszta. A porta csukva van, az ajtót gombnyomással nyitja a portás” (Úgy hívtak, hogy Nyúlpatikus. Kozmosz, 1983. 41).

Dobai Péter: „... tíz lány, többnyire szőkék, magasak, karcsúak, elegánsan *öltözöttek*” (Háromszögtan, 54).

Sándor Ivánnak Kődlovás című sikeres regényéből (Szépirodalmi, 1983.) több példát is kiírtam: „A férfi nem volt rosszul *öltözött*. Bekecse ugyan kopott volt, de tiszta, durva anyagból *készült*...” (45); „A statiszták a leeresztett vasfüggöny mellett vetkőztek, a huszárnadrágok közelről fakóak voltak és *szakadtak* (49); „[a haladási irány] nem szuverén választás eredménye, vagyis kívülről *sugalmazott*, és ezért, bár építő jellegű, rögtön korlátoz” (114); „Ősz bajusza *rendezett*, mély hangon, nyugalommal beszél” (126).

A valamivel idősebbek, az én korosztályom tagjai közül főként azoktól idézek példákat, akik — vidéki származásuk lévén — a közfelfogás szerint kevesebbet ittak a magyartalanság forrásaiból. S némelyikük a népi írókkal is kapcsolatban volt, azonfelül pedig mindegyik elismert, jó stílusza. Mint például Fekete Gyula.

Azt írja az Élet és Irodalomban, Szennyezett források című cikkében: „Ahogy én látom, *szennyezettek* ezek a források”; „Az iskola *kiszolgáltatott*, a tanárok megzavarodtak” (1983. febr. 18.). Másutt hasonlóan: „Gyűlölöm a kiszolgáltatottság minden fajtáját, elemi tisztesség dolga, hogy azzal a fajtával ne éljek, amikor valaki nekem, az írónak *kiszolgáltatott*” (Kortárs 1983. 1445).

Szabó Magdától sem idegen ez a forma. Megmaradt Szobotkának című írásából (Magvető, 1983.) néhány példa: „... meg kellett gondolnom, milyen hosszú sétát engedélyezzek neki naponta úgy, hogy ne érzékelje: a séta *betervezett*”; „Szép, szőke, *kozmetikált*, rettentően ideges és elfogult vagyok”. Ugyanebben a műben a Szobotka Tibortól idézettek között is több hasonló van.

További példák, másoktól. Somogyi Tóth Sándor: „Végül is egybehangzóan azt állították, hogy az ifjak *elkényeztetettek*” (Új Tükör, 1981. jan. 11. 5); Sarkadi Imre: „Aztán kiadta a parancsot, *ijedtek* voltak az emberek és hallgatók”, (A Hortobágyon; elbeszélés); Szeberényi Lehel: „Arca, noha frissen *beretvált*, sötét volt és *megrendült*” (Új Tükör, 1981. dec. 27.); Takáts Gyula: „Nagyon is mély érzésvilágon hullámszik a líra, de sohasem szenti mentális, de nagyon sokszor vagabund költői pózokkal *gazdagított*” (Kortárs 1983. 1473); Végh Antal: „... ez biztos, hogy Tataynak a hosszú élet már *biztosított*” (Élet és Irodalom 1982. nov. 19.); Végh György: „A társaság nagy része polgári, sőt nagypolgári származású fiú és lány volt, *jól neveltek, jól felsültek* és jól is szituáltak” (Mostoha éveim ... 482); Csák Gyula: „Épségben megmarad és fungál a gondolkodás logikai lánc, csakhogy a lán c végén ott a fixa idea! S Glembánál ez *adott*” (Új Írás 1981. jan. 26.).

Illés Endrétől több példát is idéz Tompa József. Eggyel ta lán ér.emes lesz megszorítani őket. Csáth Géza novellagyűjteménye előszá vában (A va-

ráztató halála, Szépirodalmi 1982.) ezt írja Illés Endre: „Ez az élet olyan *mérgezett*, excentrikus, *befüggönyözött*, amellet olyan különös és mesterséges fényekkel *megvilágított*, mint egy század eleji festmény” (13).

Hát a tegnap, vagy régebben eltávozott mesterek? Igazán alapos gyűjtést eddig — tudtommal — senki se végzett, de a „próbaírást” sejtetik az eredményt. Móricz Zsigmonddal kapcsolatban már említettem ilyesmit, hadd tegyek még néhányat az eddigi adatokhoz Móricz naplójából, leveleiből: „És különös . . . , hogy nemcsak mindent megérték, amit beszélt, hanem még én voltam sok tekintetben a *jobbán informált*” (Móricz Virág: Tíz év 1: 381); „Mikor melyik irány van a felszínen, annak az elmélete a helyes és általánosan *elfogadott*” (uo. 392); „A film technikailag igen szép, de a lélek beteg. *Halálraítélt*” (uo. 515); „Azt mondja Mária: Nagyon szép, de nagyon *csalódott* vagyok” (uo. 521. Nem idézi Simonyi Máriát: „Nem ezeket a szavakat mondta, most én a magam megfogalmazásában, illetve úgy mondom, amit megértettem abból, amit mondott.”); Egyszerű őszinte, homéroszi. *Nem elrontott*” (uo. 2: 88).

Lehet persze, hogy valaki arra gondol, hogy a napló, a magánlevél kevésbé jöhet számításba az író nyelvhasználatának vizsgálatában. Én azonban azt hiszem, hogy az ilyen írásművek esetenként talán még hitelesebb tanúk lehetnek az író egyéni nyelvére, nyelvi ízlésére vonatkozólag, mint a világnak szánt, megszerkesztett művek. Így nézem a következő két adatot is.

Kodály Zoltán dr. Péczely Attilának: „A szövegrész hosszadalmas, nem elég frappánsan *megírt*, kevés megfogható eredmény” (Kodály Zoltán levelei 208); Veres Péter: „Nem tudom, a Kelet Népet továbbra is hároméves formában akarják-e kihozni, az bizony kevés. És az egész rosszul *szervezett*” (Kritika 1980. aug. 38.).

Nem maradhat ki futólagos szemlénkből Illyés Gyula sem. „Félelmetes, de így van: a Végső Boldogság, az Örök Lét Urának, az Új Kinyilatkoztatás Istenének nincs egy nevető arcúja. Nincs, sose volt kéjes mosolyú sem. Szemöldöke az első megjelenése óta *összevont*, tekintete aggályos, mint aki maga is szorongva nézi, mit hoz a sors” (Kháron ladikján. Szépirodalmi 1969. 115); „Azok számát szaporítom, akik gyermekkoruk színterére visszatérve, mindannyiszor egyszersmind még két rejtelmes színterre leereszkednek: a múlt alvilágába és nemzetük egy mélyebb televényébe. Ez az én emlék-limbussom meglehetősen kerek; mert elég élesen *körülzárt*” (Ebéd a kastélyban 14).

Babitsról a közismert verscímen kívül (Örök dolgok közé *legyen hied beszótt*) álljon itt még egy példa: „. . . finom, nyugati elme, *kimívelt*” (Keresztül-kasul az életemen 82).

Kosztolányitól, az Esti Kornélból: „Igazuk volt: ez a lány már nem fiatal, *elcsigázott*, a mosolyában pedig van valami eszelős.”

József Attila: Tudjuk, hogy *kedveltek vagyunk* előtted” (Imádság megfáradtaknak). Vagy a Magad emésztő című versből:

Akár egy halom hasított fa,
hever egymáson a világ,
szorítja, nyomja, összefogja
egyik dolog a másikat,
s így mindegyik *determinált* [. . .]

Sokunk kedves olvasmányát is idézhetem. Karinthy Frigyes: „A folyók *kihaltak* és zsonganak” (Tanár úr kérem).

De menjünk még messzebb. Vajon Madách milyen mértékben élt a vitás igenévi állítmánnyal? Nem tudom, mert nem céduláztam ki a Tragédiát ilyen szempontból. De hogy nem volt számára idegen, az bizonyos. Így szól az Úr a XX. színben: „Emelkedjél, Ádám, ne légy *levert*.” Majd később, ugyancsak az isteni szózatban: „Karod erős — szíved *emelkedett*.” S tegyük hozzá: ezeket a „tötö”-ket Arany se javította ki! Műveinek ismeretében ezen nem is csodálkozhatunk. Tompa József szép számú példát idéz Arany epikus költeményeiből (Nyr. 105: 173). Elismétlek néhányat, emlékeztetőül: „Hamupipőke *lőn és megvetett*” (Bolond Istók); „Tűje, bokra *tört, szakadt vagy oldott*” (Daliás idők); „*vala* mostan *áradt*” (Toldi szerelme) — és amit „betéve” kellett tudnunk diákkorunkban a Toldiból: „Mert csak az kössön ki Toldival, ha drága / S nem *megunt* előtte Isten szép világa.”

Nem folytatom tovább a számbavételt. Egy mai nyelvi jelenségnek a megítéléséhez, értékeléséhez nem okvetlenül szükséges több évszázadra vagy a még régebbi korokra visszatekinteni, bár nyilván annak is megvan a haszna, tanulsága. A mostani áttekintés is inkább csak emlékeztető, jórészt ötletszerű válogatás, kevés íróat említettem s a megemlített legtöbbjéről csak egy-egy példát. Teljesen elhagytam fordításirodalmunkat. Óvatosságból: az idézet bizonyító értékét esetleg gyengíthetné az idegen nyelvi hatás gyanúja. Valószínűleg felesleges az óvatosság: Jékely Zoltán bizonyosan nem élt volna a most tárgyalt nyelvi formával Széchenyi Naplójában, ha idegennek, magyartalan-nak érezte volna. Kiváló íróink, költőink szóbeli megnyilvánulásainak említésére se tértem ki, bár igen sok feljegyzésem van a rádióból és a televízióból. Egyet mégis, mutatóban. Pilinszky Jánosról beszélt 1983. dec. 8-án a Kossuth rádióban Weöres Sándor. Többek között ezt mondta: „Pilinszky életműve így is *zárt*, így is *befejezett*.”

Mit vonhatunk le az eddigiekből az irodalmi nyelvhasználatra nézve?

a) Kétségtelen, hogy mai íróinknak nem idegen a befejezett melléknévi igenév állítmányi használata.

b) Az idézett példák szerint régebbi, kiváló íróink nyelvérzéke is elfogadta ezt a formát.

c) Nagyon valószínű, hogy a most nem idézett mai vagy múlt századi íróink szövegeiben is megtalálánánk, meg fogja találni a későbbi vizsgálat.

d) A vita és a mostani vitázáró anyaga nem ad, nem adhat pontos felvilágosítást arról, hogy melyik írónál milyen mérvű (ritkább vagy gyakoribb) ennek a formának a használata.

e) Bizonyosan állíthatjuk azonban azt, hogy azokat az írókat, akik (ritkán vagy gyakran) a befejezett melléknévi igenevet állítmányként használják vagy használták, nyelvrontóknak, magyarul nem tudóknak nem bélyegezhetjük, nem monhatjuk hogy: „Ép nyelvérzékű embereknek sem a nyelvük, sem a tolluk nem jár rá a tötözésre” (Nyr. 107: 267).

3. A nyelv művészeinek, az íróknak a megszólaltatása után lássuk a nyelv szakembereinek, a nyelvészeknek a gyakorlatát, minthogy ez a kérdés is szóba került a vitában. Nem harmadrendű ez a „vallomás”, minthogy ők jobban ismerik a nyelv életét, fejlődésének törvényeit, mint az írók vagy az újságírók, és ismerik (bár nyilván nem mindegyik) a nyelvészeti, nyelv-

művelő irodalomnak a kérdéses nyelvi formára vonatkozó megállapításait, Klemm Antal, Simonyi, Dengl, Horváth János, Rácz Endre, Kovalovszky Miklós és mások véleményét.

Az újabb nyelv-művelő állásfoglalásokról meglehetősen lesújtó Sz. Gy. véleménye: Simonyi Zsigmond cikkeinek a megjelenése óta az égvilágon semmit se tettek a „tötö” ellen. „Szótlanul nézték ennek a járváynak a pusztítását. Még olyan nyelvészek is akadtak, akik hamis analógiákkal, csűrészavarással igazolni próbálták ezt a magyartalanságot. Más nyelvészek legfeljebb csak ejnye-ejnyéztek, amikor látták, hogy ez a ragály mennyire terjed” (Nyr. 104: 25).

Ilyen körülmények között szinte érthetetlen, hogy a nyelvészek közül — Sz. Gy. szerint — nagyon kevés esik a „tötözés” bűnébe. Az is csak „itt-ott, elvétve” (Nyr. 104: 25).

Tompa József könnyedén kimutatja, hogy az a „néhány” elég nagy szám lehet, a cikkírók megnevezése nélkül idézván egész sor adatot az újabb nyelvészeti irodalomból (Nyr. 105: 178). Talán még többet mondanak az adatok, ha a szerzők nevét is eláruljuk.

Sz. Gy. összesen három nyelvésztől idéz példát: Benkő Lorándtól, Deme Lászlótól és Mizser Lajostól. Folytathatom a sort, igazán keresés nélkül.

Károly Sándor: „... még ma sem *tisztázott*, volt-e a tárgyalt korszak elején a hangunk, vagy ekkor csak illabiális *a* és *á* meglétével számolhatunk” (in: Szende—Károly—Soltész: A szép magyar nyelv 20); „Mint minden szabadság: a beszéd szabadsága is erősen *determinált*, determinálja a korstílus” (Társadalmi fejlődés és nyelvi magatartás. TIT 1981. 43); Sebestyén Árpád: „Viszont azt is látnunk kell, hogy a *miatt* meglehetősen *túlterhelt*, gyakran szerepel különböző típusú okviszony jelölésére” (ÉAny. 1983. 1. sz.); Mollay Károly: „A négy és egynegyed évszázados fennállás *nem igazolt*” (Soproni Szemle 37. év f. 1. sz. 37). Aki akarja, felfedheti, visszakeresheti a Tompa József által közölt „tötöző” idézetek szerzőinek nevét is, én erről most lemondok. (Saját magától is több példát közöl Tompa.) Hogy ki milyen gyakran él ezzel a formával, azt nem tudjuk, nem vizsgáltuk. A kezem ügyében levő cédulák azonban azt mutatják, hogy nem „elvétve”.

Benkő Loránd egyetlen cikkéből három példát is idéz Sz. Gy. Más írásai-ban is előfordul a befejezett melléknévi igenév. „Kazinczy nyelvészeti-nyelv-művelő tevékenységének csupán egyes részletei tekinthetők . . . *kimunkálnak*” (Nyelvtud. Ért. 113. sz. 5); „Ha a nyelvemlék viszonylag újabb, és írójának életkörülményei *jól ismertek*” (Bárcki—Benkő—Berrár: A magyar nyelv története 73). Deme László cikkeiből talán még többet tudna idézni, aki ilyen szempontból újra átolvasná őket. Nem keresve is találtam jó néhányat. „... a szabályzat 10. kiadása nagy lépést jelent helyesírásunk biztonságának és egységének történetében. S az is világosan kitűnik a fentiekből, hogy semmiféle veszedelmes előreugrás, semmiféle radikális reform nem történt; — de ugyanakkor a hagyományhoz sem ragaszkodott a Főbizottság jobban, mint amennyire az *megokolt* volt” (Nyr. 78: 302); „A kiejtés bizonyos kérdéseiben a kollektív szubjektivitás objektív értékbe csaphat át; ám a versek szövege *rögzített*!” (MNy. 90: 120); „A nyelvi törvények nem eleve *adottak*, éppen ezért nem is változatlanok” (NyK. 54: 33). Stb.

Vajon csak mostanában fordul elő tötözés a nyelvészek körében? Tompa azt írja, hogy vannak adatai a régi nyelvészek (Simonyi, Gombocz Zoltán Zolnai Gyula, Zsirai Miklós stb.) írásaiból is. Elhiszem neki!

Bárcki Géza Péchy Blanka könyvéről (Beszélni nehéz!) írott ismertetésében olvashatjuk: „Minthogy szép magyarsága tőle *megszokott*, elsősorban olvasmányosságát emelem ki...” (Nyr. 100: 350). másutt: „Ezek a ... magánhangzók ... intenzitásokból mind többet veszítettek, artikulációjuk *ellágyult*, ejtésük *mormolt* lett” (Bárgi-Benkő-Berrár: A magyar nyelv története 108).

Laziczius Gyulának mostanában egy cikkét olvastam el újból. Ebből írtam ki: „... az öreg Szacsavay, akinek a szótagjai ércből *öntöttek*” (MNY. 34: 309); „A magyar beszédben a szótagok egyáltalán nem „egyforma erővel *ejtettek*” (uo.).

Megszívlelendő végül, amit Tompa József ír Sz. Gy.-nek azzal a megalapításával kapcsolatban, hogy a nyelvészek között csak néhány „tötöző” van, az is „itt-ott elvétve” használja ezt a formát: „... eleve valószínűtlen, hogy a nem nyelvész filológusok, esztéták, filozófusok, történészek, lélektanok, politológusok, írók stb. közt oly elterjedt gondolat- és mondatforma épp a mi táborunkban volna szokatlan!” (Nyr. 105: 178). Ezzel — ha röviden is — külön kell foglalkoznunk.

4. Tompa József fenti idézetében az *írók* helyett én — bevallom — inkább azt írtam volna: irodalmárok, irodalomtörténészek. Az író (szépiró), a költő egy kissé kiesik ebből a sorból, mert Tompa nagyon valószínűen a tudományos irodalomban szokásos nyelvhasználatra, tudományos *szaknyelvre* kíván utalni. Erről a szaknyelvről viszonylag kevés szó volt a vitában, pedig a vitatott nyelvi forma megítélésében, jövőjének „megtervezésében” alighanem döntő fontosságú a szaknyelvek vallomása, igénye, szükséglete, valamint a szaknyelveknek a köz- és irodalmi nyelvre való hatása. Ennek az eddiginél alaposabb, részletesebb vizsgálata különben is egyik legfontosabb feladatunk az elkövetkező időben.

Persze a szaknyelvnek „mint önálló nyelvi jelenségnek fogalma és tartalma még nincs kellően körülhatárolva, néha még a puszta léte is *vitatott*” — írja Karcsay Sándor (Nyr. 101: 158), de a mi szempontunkból ezt most nem is kell részleteiben tisztázni, nagyjából mindnyájan ugyanarra gondolunk.

Hogy mi a „szokás” például az irodalmárok világában, azt még az eddigiekhez hasonló módon sem óhajtom bemutatni. Nem is végeztem alapos gyűjtést, de benyomásaim s Tompa József adatai alapján bátran mondhatom: az irodalomtörténészek is „tötö”-znek, jobban, mint a nyelvészek. Fiatalok és idősek, fővárosi és vidéki származásúak, modernkedők és hagyományőrök. Az utóbbiak közé sorolnám például Kiss Ferencet: „A terápia nem a diagnózishoz *szabott*” (Élet és Irodalom 1981. máj. 2.) és Vargha Balázst: „Annyi bizonyos, hogy Arany korában a próza — az értekező próza — mondatai bonyodalmasan *összeszővődtek voltak*” (Új Írás 1982. okt. 62.).

Ha a nagymúltú, régi hagyományokat őrző történetírás, irodalomtudomány, nyelvtudomány munkásai is élnek — nem is csekély mértékben — ezzel a nyelvi formával, elképzelhetjük, mennyire jelen van az újabbban tért hódító (azt is mondhatnánk, divatos) szakmák, tudományterületek nyelvében. Talán nem torzítja el nagyon a valóságot a következő példa.

Kulcsár Kálmán akadémikus, egyetemi tanár Szociológia című egyetemi jegyzetét olvasgatva (Kossuth Kiadó 1981.) egyetlen fejezetből szépszámu adatot jegyezhettem ki a kérdéses nyelvi jelenségre. Idézem őket (nem mindet!), ahogy a 165. laptól kezdve egymás után következnek.

„Az ember nem érthető meg pusztán természeti (biológiai) sajátosságai-
ból, s különösen nem, ha ezeket eleve *adottként* fogjuk fel”; „... az állatokhoz
képest túlságosan *nyitott* a világgal szemben”; „A teleológiai elemből az
emberi élettevékenység tudatossága következik, ha ez a tudatosság a követ-
kezmények átlátása értelmében *korlátozott* is”; „Hangsúlyozzuk azonban, hogy
a gazdaság marxista szociológiája ... még meglehetősen kevésbé *kidolgozott*”;
„Bizonyos azonban, hogy jóllehet a társadalom tudati szférájának sajátosságai
— ahogyan Marx nevezte — felépítmény jellegűek, végső soron tehát az
anyagi szféra által *meghatározottak*”; „Olyan tapasztalatok is *ismertek* ...”;
„... bizonyos mezőgazdasági termékek nagyüzemi előállítására nem *megoldott*
vagy túlságosan költséges”; „A másodlagos gazdaság kialakulásának további
feltétele, hogy ... a beruházások ebben a szférában *korlátozottak* maradjanak”;
„Ez a megállapítás a szakirodalomban »az állandó jövedelem hipotézise«-ként
ismert”; „Ha például nincs lehetőség a jövedelem beruházására, vagy ezek a
lehetőségek *korlátozottak*”; „A státusszimbólum fogyasztási következményei
ismertek a szocialista társadalomban is”; „A hatalmi viszony a társadalomban
többnyire nem statikus, inkább folyamat jellegű, a két póluson elhelyezkedő
viszonyában sem mindig *polarizált*”; „Az elmondottakból következik, hogy a
politika a társadalomhoz képest részjelenség, a politikai tevékenység a társa-
dalmi viszonyok által *meghatározott*”; „... minden politikai döntés valamilyen
formában érdekviszonyok által *befolyásolt*”; „... mechanizmusa egyébként
ugyancsak kevésbé *ismert*”; „A társadalmi környezet egyrészt történetileg
változó, másrészt nagymértékben *differenciált*”; környezeti viszonyok által
meghatározottak”; „A sikeres alternatívák számának csökkenését befolyásol-
ja az a körülmény is, hogy a politikai rendszerből kimenő (output) hatások
fogadása ugyancsak *differenciált* és történeti sajátosságokkal rendelkező társa-
dalmi környezet által *kondicionált*”; „Az ábra természetesen *leegyszerűsített*”;
„A mindennapi élet fogalmánál jóval *kimunkáltabb* és szociológiai szem-
ponthból jobban hasznosítható az életmód fogalma”; „Az életmódot — amely
minden azonos vonás ellenére egy-egy társadalmon belül is *differenciált*”;
„... a szájról szájra terjedő közlés térben és időben *korlátozott*”; „Az infor-
mációk jó része ugyanis eleve *státusktöltő*”; „A tömegközlés szociológiájában
ismert az ún. bumeráng-effektus” stb.

Az idézettel csak azt akartam bizonyítani, hogy ez: v a n. Más kérdés,
hogy melyik kifejezés mögött gyaníthatunk idegen hatást, melyiket lehetne
másik, hagyományosabb, megszokottabb formával kifejezni.

5. Ide kívánczok néhány szó a t u d o m á n y o s i s m e r e t t e r j e s z t é s r ő l, hiszen az olvasók túlnyomó többsége ezen a „csatornán” keresztül ismerkedik meg az egyes szakmák, tudományágak helyzetével, titkaival, újdonságaival.

A tudományos ismeretterjesztő írásokkal valóban sok baj van. A leg-
főbb az, hogy írjuk nem tud jó kapcsolatot kialakítani az olvasóval. Nem
méri fel az átlag olvasó értelmi szintjét, szakmai ismereteit, nem tud, vagy
inkább nem mer egyszerűen, világosan, közérthetően fogalmazni, mert talán
attól fél, hogy a szakma képviselői megróják „népszerűsködésért”, megvá-
dolják szakmai igénytelenséggel stb. Ezért aztán hemzsegnek írásaikban az
áttekinthetetlen mondatbozótok, a fölösleges idegen szavak, a laikus számára

érthetetlen vagy legalábbis fejtörést, gondot okozó, meg nem magyarázott szak kifejezések. Valószínűleg erre (is) gondolt Sz. Gy., amikor azt írta, hogy: „az ismeretterjesztő cikkeket író szakemberek a legveszedelmesebbek a nyelvhelyesség szempontjából” (Nyr. 107: 270). De mindenekelőtt a „tötözés”-re, amely nyilván virul az ilyen írásokban is. „Nem titkolom el — írja —, hogy a Históriaban is vannak tötöző alakok (*ismert, köztudott, biztosított*), de ma napság, amikor annyira gyöngén állunk a magyar nyelvtudás dolgában, ezen nem is csodálkozhatunk” (uo.). Hadd idézzek legalább egy példát a kifogásolt *ismert*-re Benda Kálmántól, aki nemcsak tudományának, hanem az ismeretterjesztésnek is mestere: „De nemcsak a kálvini uralkodói eszmény volt *ismert*” (História 1983. 5—6. sz. 54).

Dr. Szendei Ádám, az egészségügyi ismeretterjesztés országos hírű mestere is nagyon természetesen használja a vitatott nyelvi formát. Egyetlen cikkét olvastam el ilyen szempontból. Íme, az eredmény: „Hogy a válás előtt nagy a lelki megterhelés, . . . az általánosan *ismert*”; „Túljutva a váláson, . . . az asszonyok többsége nyugodt és *kiegyensúlyozott*”; „Az az elképzelés, amely szerint minden elvált asszony *elkeseredett*, . . . egyáltalán nem állja meg a helyét”; „jó kétharmad *elégedett* a válást követő életviszonyaival, . . . a fennmaradó egyharmad éppen elégedetlensége, boldogtalansága, állandó konfliktushelyzete miatt *veszélyeztetett*” (Nők Lapja 1983. júl. 16.).

Nehéz persze megvonni a határt a szaktanulmány és az ismeretterjesztő írás között. De talán inkább az utóbbihoz tartozik Czeizel Endre könyvecskéje: Egy genetikai etikai gondjai (Kossuth Kiadó 1983.). Szinte csak belelapozva írtam ki a következőket: „. . . az előírt gyógyszer a Down-kórosok kezelésében általánosan *elfogadott*” (103); „. . . 8%-uknak a vékonybele (elsősorban a nyombél) veleszületetten *zárt*” (106); „A mesterséges ondóbevitel alkalmazásakor az orvosi titoktartás *biztosított*” (155); „Ma már a módszer is pontosan *ismert*” (158).

Milyen következtetést vonhatunk le most már a befejezett melléknévi igenév állítmányi használatának állapotáról, gyakoriságáról, a vele kapcsolats mai nyelv sz o k á s r ó l? Azt, hogy teljesen á l t a l á n o s n a k vehetjük, aligha lehet állítani, ehhez a felsorakoztatott anyag, a megvizsgált korpusz nagyon hézagoss, nagyon esetleges. De azt már bizvást állíthatjuk, hogy ez a forma nem (nemcsak) divatmajmoló, gyenge (elrontott) nyelvérzékű „emberkék” nyelvhasználatában lelhető fel; nem lehet egyszerűen nyelvficamnak, nyelvi parazitának mondani, használóit egy káros nyelvi járványtól megfertőzötteknek tartani.

A mai nyelvhasználat, nyelv szokás, nyelvi ízlés pontosabb megállapításához további alapos, tervszerű, módszeres kutatásra, felmérésre van még szükség. Több vonalon is. Vigyáznunk kell persze az adatok értékelésével, a következtetések levonásával.

Egy cikkben, tanulmányban nyilván azért van sok állítmányként használt igenév, mert a szerző szereti, szükségesnek tartja, használja őket. De nem biztos, hogy ennek az ellenkezőjét jelenti az ilyen alakulatok hiánya. Sok esetben csak annyit, hogy a gondos szerkesztő kiirtotta őket, átírta a szöveget. Mert „a lap szerkesztősége, olvasó szerkesztője mindent megtesz, hogy nyelvileg hibátlan írásokat adjon az olvasóknak” (Nyr. 107: 270). Ami általában és elvileg helyes is. De egyrészt nem bizonyos, hogy az olvasó szerkesztő mindig helyesen ítél a nyelvi dolgokban. Németh László többször

is panaszkodott a lektorokra, szerkesztőkre: ismernek egy-két szabályt, van néhány vesszőparipájuk, s ezek alapján akarják megregulázni az írókat. Az is előfordul, nem is ritkán, hogy a jót javítják át saját ízlésük szerint egy másik — ugyancsak megfelelő — formára. Önkényesen megváltoztatva az író stílusát. (Hadd idézzek egy példát a magam tapasztalatából. Én a *tudnók, látnók* formát a magam nyelvhasználataként sohasem mondtam ki, sohasem írtam le. De a Magyar Nyelv régebbi évfolyamaiban mégis előfordulhat ilyesmi az én írásomban is, mert az akkori szerkesztő, egykori kedves mesterünk, Pais Dezső így javította a kéziratokat.)

Nagyon szükségesek, hasznosak az olyan felmérések is, amilyeneket Molnár Zoltán Miklós végzett tanítványaival Szombathelyen (vö. Nyr. 105: 180—2). Azt próbálta megállapítani, mi a főiskolások véleménye a befejezett melléknévi igenév állítmányi használatáról. A kísérletben részt vevőknek minősíteniük, javítaniuk kellett nyelvi, nyelvhelyességi szempontból a megadott mondatot. Például: „A külvárosi utcák is *kivilágítottak*”. A meglepő eredmény: a hatvanhárom válasz közül tizenhét esetben megmaradt az eredeti forma. Pedig — azt hiszem — még ez sem mutatja pontosan a hallgatók nyelvi ízlését, nyelvéllapotát, mert hiszen úgy tudták, hogy helytelen, hibás, *j a v í t a n d ó* mondatot kaptak. Reálisabb eredménye lett volna a kísérletnek, ha az igenévi állítmányt tartalmazó mondat 8—10 más, vegyesen kifogástalan és javítandó mondat között kapott volna helyet. De hogy az alkalmazott kérdésfeltevéssel is ilyen — viszonylag — nagy százalék nem érezte helytelennek a kérdéses nyelvi formát, az talán mégsem olyan meglepő. Lehetséges, hogy nagyjából így szavaztak volna tanáraik is.

Mint szerkesztőnek egy cikket mutatott nemrég egy fiatalabb kutató. Megjegyzéseim között szerepelt az is, hogy megkérdőjeleztem ezt a mondatát: „Ennek a funkciói meglehetősen *tisztázottak*.” Nem értette, mi a kifogásom. Mondtam, hogy a befejezett melléknévi igenév állítmányi használatát kifogásolni szoktuk. A válasz: nem tudott róla, s nem is érez benne semmi kifogásolandót.

Egy hatvan körüli tanárnővel a most vitatott kérdésről beszélve mondtam: az, hogy „*biztosítottak* a feltételek” nekem bizony nagyon keresett, szokatlan. Én már *megszokottnak* érzem, volt a spontán válasz.

Be kell vonni végül a megfigyelésbe — mint vitánkban is történt — a nem nyomtatásra, nem a nyilvánosságnak szánt szövegeket, például a magánleveleket is. Ezeknek a nyelvi hitele bizonyos szempontból még nagyobb, mint a kinyomtatott szövegeké: spontán megnyilvánulások, mesterkéletlenek, nincs rajtuk a javító toll nyoma, a tudatos stilizálás kontrollja. Pontosabban, hitelesebben mutatják írójuk nyelvi ízlését, ösztönös nyelv szokását.

Egy — különben szigorú — levelezőm például ezt írja: „Igaz-e, hogy már *elfogadott* és *meghonosodott* az a kifejezés, hogy az *igazgatóság felé*?” A nyelv művelő nyilvánosság előtt gyakran szereplő, nyelvileg nagyon igényes Sámbréthy Péter egyik leveléből ezt írtam ki: „Nem tette szavá senki, hogy *rosszul szerkesztett* ez a mondat...” S idézek végül két mondatot a Pécsett élő kutató, Bernáth Béla leveléből: „hivatkozhatom arra, hogy erotikus szimbolikám immár *elfogadott* és szalonképes lett”; „Úgy érzem, ez a része is tele van izgalmas problémákkal s azoknak újszerű magyarázatával. Nem hiszem, hogy azok bármelyike ne lenne eléggé *megalapozott*.”

Nem teljes még a kép a mai nyelvhasználatról, a mai nyelvi ízlésről, de valami már az eddigiekből is szükségszerűen, kényszerítően következik. Az

hogy ennek a jelenségnek a kialakulását, mai állapotát aligha lehet megmagyarázni azzal, hogy ez a nyelvi forma kizárólag egy nyelvművelő babonának (a *lenni* + *-va*, *-ve* szerkezet helytelenítése, üldözése) a következménye, magyarul nem tudó emberek egyéni kitalációja . . . Hogy hogyan alakult ki, miért terjed, a következő fejezetben foglaljuk össze, a vita alapján.

(Folytatjuk.)

Lőrincze Lajos

Nyelvkoszorúnk szél-kaszabolta levelei

(Illyés Gyula: Koszorú)

„A stílus: maga az ember?
Akkor az anyanyelv: maga a nép”
(Illyés: Kenyértörés)

Felelősség.

Felelősség.

S harmadszor is: felelősség — ha egy szóval kellene Illyés Gyulát jellemezni. Mondhatnánk felelősségérzetet, felelősségtudatot, de többről van szó: a felelősség „gyakorlásáról” minden pillanatban.

Felelős, mert ember, aki cselekedeteiért felel; felelős, mert író, akinek meghatározott szerepe van a társadalomban; s felelős, mert magyarnak, magyar anyanyelvűnek született.

Ez a tudatosság, élelve Illyés lírájának minden sorát átvilágítja; nemegyszer tanulmányokban, riportokban, esszéiben fogalmazódik meg vallomásként:

„Ekkor [Párizsból hazatérve] olvastam át tulajdonképpen igazi élménnyel . . . újra az egész magyar irodalmat. Ekkor ismertem föl ennek az igazi hangját. A nyelvi hatalmasságát, a kifejező erejét; de a problémáját is. Azt láttam, azt kellett látnom, ez a nép — a nép, melynek bennszülöttje vagyok — állandóan halálos veszedelemben tudta magát; folyton a pusztulás ellen küzdött. . . Zrínyi második énekének az utolsó szakasza dermesztő hatással figyelmeztetett arra, hogy mi a m a g y a r költőnek a dolga, mi a k ö l t ő n e k a dolga ebben az országban, mi minden h u m a n i s t á n a k dolga ebben az országban” (Illyés Gyula: Minden jó hatás: erősítés. Hajszálygyöke-
rek. 1971. 500; én emeltem ki — K. A.).

„Az í r ó s á g ott kezdődik, mikor az ember felelősséget érez egy alany és egy állítmány összefűzésekor is; mert az is becsületvizsga; állítás, amiért helyt kell állni. Egy életen át! Egy nemzet életén át!” (Illyés: Anyanyelvünk. Gyorsuló idő. 1975. 45.)

A z e m b e r i felelősség pedig Illyésnek abban a törekvésében nyilvánul meg, hogy a magyar viszonyokat humanista és nemzet fölötti elvek alapján ábrázolja; hogy következetesen, eszméihez ragaszkodva mindig is az igazságot keresse; hogy azt tekintse igazi írói teljesítménynek, aminek kétségbevonhatatlan társadalmi jelentősége van (vö. Béládi Miklós: A költő felel. Érintkezési pontok. 1974. 279).

Magyarok, Mi a magyar?, Mint a darvak, Kormos képek, Vár a vizen, Ady estéje, Egy körkérdés tanulsága, Magyarság — emberiség: egy-két kiragadott példa arra, hogy ezek a gondolatok újból és újból megjelenő részei Illyés költészetének, munkásságának. Nem csupán érdekelte Illyés Gyulát a magyarság eredete, történelmi múltjának tanulsága, hanem tudatosan foglalkozott e kérdések boncolgatásával; külön tanulmány-, illetőleg gondolatgyűjteményt szentelt anyanyelvünknek; külföldön jártában-keltében is „haj-

szálgököreinket” kutatta. Történelmünknek, irodalmunknak mindig is jellegzetes, kiemelkedő alakjai voltak azok az emberek, akik különböző európai tanulmányutak után gazdag tapasztalatokkal tértek vissza Magyarországra, s a hazai elmaradottság láttán tudatosult bennük a javítani akarás, az elhivatottság. Egyesek a gazdasági-társadalmi elmaradottságot vették észre, mások a nyelvi különbségeket és hasonlóságokat, megint mások új írói, költői eszközöket lestek el.

Illyés sem kisebb lelkesedéssel, elszántsággal tért haza hosszú franciaországi útjáról; mindezek mellett azt is vallja, hogy magyarul is ott tanult meg Jules Renard-tól: világosan, színesen, egyszerűen, erőteljesen beszélni (vö. Illyés: Minden jó hatás: erősítés. Hajszálgökök. 1971. 499).

Régusse-ben, egy távoli kis francia faluban fogalmazódtak meg az anyanyelv összetartó erejéről szóló filozófiai-lélektani gondolatok: „... anyanyelvünket szinte szívünkbe is befogadjuk. Azokkal, akik velünk azt az elsőként hallott nyelvet beszélnek, valóságosan egy családban érezzük magunkat. És valamiképp közös ősünknek valljuk mindazokat, akik valaha ezt a nyelvet beszélték. ... A nyelv szelleme nem a vérség, nem a »fajiság« vonalán száll ránk. De akikre — bármily úton — rászáll, azokat valóban determinálja. ... Nemcsak világlátásunkat befolyásolja. ... Hatással van ez az örökölt anyanyelv álmainkra, vágyainkra. Még meseszomjunkra is” (uo. 247).

Még sokáig keresgélhetnénk az életműben a nyelv szeretetéről, fontosságáról, nyelvi felelősségről szóló idézeteket. Ám válasszunk ki egyet — a Koszorú című verset —, mely a nyelvnek szinte oltárt állít; s vizsgáljuk meg alaposabban!

KOSZORÚ

Fölmagasodni
nem bírhatasz. De lobogsz még,
szél-kaszabolta magyar nyelv, lángjaidat
kigyóként a talaj szintjén iramítva — sziszegvén
néha a kintől,
többször a béna dühtől, megalázott.
Elhagytak szellemeid.

Újra a fű közt, a
gazban, az aljban.
Mint évszázadokon át a behúzott
vállú parasztok közt. A ne szólj szám, nem
fáj fejem aggjai közt. A
nádkúpban remegő lányok közt, nialatt
átrobogott a tatár. A
szíjra fűzött gyerekek közt, amidőn csak
néma ajak-mozgás mímelte a szót,
mert hangot sem tűr a török, mert
archa csap ostor —:
most mutatod meg,
most igazán — nekem is, mire vagy jó,
most a pedigérd: a címered; hajszálgökörednek
kőharapó erejét.

Összemosolygás nyelve; a titkon
 össze-világító könnyek nyelve; a hűség
 nyelve; a föl nem adott hit
 tolvaj-nyelve; remény laissez-passer-ja; szabadság
 (perenyi szabadság, kortynyi szabadság, foglár háta mögötti szabad-
 ság)

nyelve; tanár-kigúnyolta diák, szerzsán-legyalázta baka,
 összeszidott panaszos, hivatalnok-unta mamácska
 nyelve; csomaghordók, alkalmi favágók, mert
 gyárba se jó, szakmára sem alkalmas (mert
 nyelv-vizsgát se megállt) proli nyelve; az ifjú
 főnök előtt habogó veterán
 nyelve; a rendőrörsön azonnal
 fölpofozott gyanúsított
 mélyebből fakadó tanúság-
 tétele, mint Lutheré;
 kassai zúgárus, bukaresti cselédlány,
 bejruti prostituált szüle-hívó
 nyelve; köpések-
 mosta, dühpírja-törölte
 orcájú fiaid közül egy, íme:
 szólni tudó más nyelveken is,
 hű európaiként
 mondandói miatt figyelemre,
 bólintásra becsült más népek előtt is:
 nem léphet föl oly ünnepi polcra,
 nem kaphat koszorút
 oly ragyogót, amelyet, szaporán lesietve ne hozzád
 vinne, ne lábad elé
 tenne, mosollyal bírva mosolyra vonagló
 ajkad, fölnevelő
 édesanyám.

(1970)

Illyés Gyula Koszorú című verse a Kortárs 1970 évi októberi számában jelent meg először; az 1977-ben kiadott Összegyűjtött verseiben pedig a Számadás című kötetben kapott helyet.

Ennyi év és tapasztalás után számadást készít tehát a költő. A kötet verscímei vázlatpontokként tükrözik ekkori gondolatait, a halállal való szembenézést (Fogyó időben, Túl a folyón, Emelő halál, Eltűnő társak), a diákkorra való emlékezést (Vendég hölgy a kastélyban) és a költői felelősséget (Híresek, Számadó, Önkritika).

A kötet záró, megkoszorúzó verse, a költői mérlegkészítésből ki nem hagyható nyelvbíráló, nyelvmagasztaló mű: a Koszorú. Nem a személyiség legbensőbb kérdéseivel, az élet-halál problémájával foglalkozó mű ez, de közvetve mégis ódai szárnyalású, gondolati létvers, mert a nyelv a személyiség, az emberi lét tartozéka. S mivel a nyelv és a közösség egymástól elválaszthatatlanok („A stílus: maga az ember? Akkor az anyanyelv: maga a nép”), a költő az ember és a nyelv alapviszonyát kutatja, a nyelv „létp problémájával” vívódik,

„közösségi létversnek” nevezhetjük a Koszorút (vö. Tüskés Tibor: Miért szép? 1981. 37).

A külső formából egy pillantással megállapíthatjuk, hogy a vers három nagyobb egységből áll. Ezt nemcsak a három szakaszra való tagolás mutatja, hanem a szakaszok nyelvi, gondolati felépítésbeli különbségei is.

A szakaszok és a sorok hossza változó, a vers menetét, teljeseződését tükrözi. Az első versszak hét, a második tizenöt sorból áll, a harmadik szakaszt harmincegy sor alkotja. A részek egyre terjedelmesebbek, mondat szerkezetük egyre bonyolultabb.

Az első rész megszólítás, tárgymegjelölés; a második a múltba való visszalépés azzal a céllal, hogy a harmadik részben a költő párhuzamot vonjon, és bővebben kifejtse a jelen állapotát.

A cím: Koszorú. Még nem tudjuk, vajon sírkoszorúról, vagy a dicsőség babérkoszorújáról van-e szó. A halottakra emlékező verseket olvasván az előbbire gondolnánk, ám nézzük meg, milyen koszorúvá fonódik a költemény!

A vers erőteljes lendülettel, határozottsággal indul: „Fölmagasodni nem bírhatasz”. A zenei felütésnek megfelelő főnévi igenevet jelentéssel bíró szünet követi, új sorban következik a tagadás, s ezért sokkal keményebb:

„nem bírhatasz.”

Majd az ellentétes mondat: „De lobogsz még”.

Egyes szám második személyű igealakok — megszólítás. Bizonytalanok maradunk azonban abban, hogy kit szólít meg a költő. S hogy ez csak a harmadik sor közepén derül ki, ezáltal sokkal hangsúlyosabbá válik: „szél-kaszabolta magyar nyelv”. Ám egy kérdés továbbra is izgalomban tart bennünket: hová, meddig nem bírhatasz fölmagasodni? S minthogy erre konkrét választ nem is kapunk, arra gondolhatunk, hogy a nyelv a feladatához kell hogy fölmagasodjék: minél teljesebb, tökéletesebb legyen ahhoz, hogy kifejezhessük vele magunkat. Így a nyelv szinte azonosul az emberrel, hiszen az a nyelv segítségével „magasodott fel” homo sapiensszé.

A *szél-kaszabolta* jelző újszerűségénél fogva nagyon hatásos és szemléletes, s előrevetíti a vers harmadik részét, ahol majd halmozódnak a hasonló szerkezetek.

A szemléletességet nem csupán ez az egy jelző idézi elő, hanem az egész tűz-metaphora: *lobogsz, lángjaid*, egy tűz utáni *kaszaboltság*, pusztulás; s talán a képbe beleérezhetjük a „lángnyelv” nyelvi játékát is. A láng terjed, sziszeg, s a tűz-kép már kígyó-képpé alakult át a sziszegésben, amit a hangutánzó szó és a gyakran előforduló *sz* hang megerősít: *bírhatsz, lobogsz, szél-kaszabolta, szintjén, sziszegvén*.

Az első versszak különösségét, hatásosságát fokozza a *magyar nyelv* hátravetett azonosító értelmező jelzője: *megalázott*. Azáltal, hogy ilyen messzire, tizenegy szó távolságnyra került azonosítottjától, meggondolkoztatja az olvasót: tudatunkban keressük az összefüggést, mindez növeli stilisztikumát, mely már amiatt is igen gazdag, hogy az első versszak többszörösen összetett, komplex kép: láng-metaphora és kígyó-kép, a nyelv megszemélyesítése (fölmagasodni, kintől, dühtől megalázottnak lenni), illetve a nyelv állathoz való hasonlítása (kígyóként) miatt. Ezt a bonyolult versszakot egy nagyon egyszerű sor, mindössze két szóból álló mondat zárja: „Elhagytak szellemeid.” Az egyszerűség és bonyolultság ilyen ellentéte hangsúlyossá teszi ezt a kijelentést, mely nyugvópont — hogy majd innen induljon nagy lendülettel a költő mondani-
valójának bővebb kifejtésére.

„Újra a fű közt, a
gazban, az aljban.”

Ennek a két rövid, kopogó szavakból álló sornak a száraz súlyossága köti össze a második részt az előző versszak utolsó sorával. Hiányos mondat, nincs állítmánya, és alanya (a *nyelv*) sincs kitéve. A kép statikus, nincs se lobogás, se iramodás, mint ahogy fölmagasodás sincsen. Ez a mélység a „Fölmagasodni | nem bírhatasz” sorokra rímel.

A jelenség nem új: a költő visszalép a múltba, s a jelen állapotot a múltból vett hasonlatok sorozatával érzékelteti; ennek ad nyomatékot a *közt* névutó ötszöri ismétlődése. (A hasonlatok a magyar történelem azon századaait idézik, mikor a magyar nyelvet mindenütt „kaszabolták”, s éppen a legjobban meggyötört, megkínzott emberek őrizték meg számunkra.)

A kép a világosság igényével rajzolódik ki előttünk; a mélységben még mindig „állunk”, alig van ige, ami kimozdíthatna bennünket. A szerkezet nem bonyolult, ám tömör, majdnem mondathosszúságnyi jelzőket kapnak a nyelvőrző emberek: *behúzott vállú parasztok, nádkúpban remegő lányok, szíjra fűzött gyerekek*; egy ízben egy egész szólás sűrűsödik a jelzőbe: *a ne szólj szám, nem fáj fejem aggjai*.

A paradoxon — a szájukat szóra nem nyitó emberek őrzik meg a nyelvet — hangsúlyozza a feladat nehézségét, jelentőségét; nem szólni sokszor bűn, különösen az illyési etikában, ám van, mikor bölcs cselekedet.

A múltból vett példák sorolása hirtelen marad abba, ezt a megállást a gondolatjel, a kettőspont és a *most* időhatározó együttes használata különösen nyomatékosá teszi. A költő látja, hogy ennyi küszködés és „szélvihar” után tovább él a nyelv, most érti meg, mire jó, most ismeri meg: a nyelv összetartó erő. Olyan hatalmas, életerős, hogy a legzordabb körülmények közt, a legkietlenebb vidéken is le tud hatolni a köveken át, hajszálgökörei segítségével a közösség éltető talajáig.

(A *hajszálgökök* szövege hosszú gondolatsort juttat eszünkbe, Illyésnek szinte egész hitvallását, hiszen a Hajszálgökök nem csupán egy esszének volt a címe, hanem egy egész kötet is, melyben az író a nemzeti érzés, a közösségi tudat hajszálgököreit kutatja.)

A legdrámaibb pillanatban jött a nyelv erejének felismerése, a felismerés segítése, amikor már „az arca csap ostor”, — ami éppen az előző versszak *megalázott* szavát hívja elő bennünk.

A szakasz szerkesztettsége olyan érzést kelt, mintha az utolsó sor is egy ostorcsapás lenne, csakhogy ezt már a nyelv adja: a *mert, mert* kötőszavas és *most, most* időhatározós sorok egyre erőteljesebben, fenyegetőbben szólnak, s az utolsó két szó új sorba kerül: *kőharapó erejét*. Ez adja az ostorcsapás jellegét.

Az enjambement azonban az egész versben megfigyelhető, egyrészt kifejezi a zaklatott lelkiállapotot, a diák, a baka, a mamácska stb. dadogását; azt a megindultságot, amelyet Illyés érez — s rajta keresztül mi is —, ha anyanyelvünkről van szó, ha egy távoli országban földérül az arcunk, ha nyelvünkön szólal meg valaki; — másrészt az átkötés miatt az új sorok első szavai sokkal nagyobb hangsúlyt kapnak. Bizonyos mértékig már megszoktuk az enjambement technikáját, az azonban még szokatlan, ha a névelőt, vagy a tagadószt választjuk el a hozzá tartozó szótól. Így a nyelvi párhuzamok is jobban hallhatók, illetve láthatók lesznek.

„most a pedigré, . . . hajszálgökerednek
kőharapó erejét.”

A látenszen érezhető fa-metaphora nagyon kifejező, s valószínűleg véletlen, mégis érdekes játéka a nyelvnek, hogy a pedigré magyar megfelelője családja.

Már szóltunk a három versszak erősen eltérő felépítéséről, s arról, hogy az első rész utolsó sora miként kapcsolódik a második rész első soraihoz. A második és harmadik szakasz közötti átkötés úgy történik meg, hogy a két versszak olyan, mintha egy hosszú összetett mondat lenne, melynek főmondata a második versszak, s az alanyt kifejező alárendelt mellékmondata a harmadik szakasz. Ezért nem zavaró, sőt inkább esztétikai élményt adó az utolsó versszak ennyire eltérő felépítése: birtokos jelzős szerkezet ismétlődéséből (*proli nyelve, baka nyelve* stb.) és a szerkezeten belüli birtokos minőségjelzős szerkezetének az ismétlődéséből (*perenyi, kortynyi* stb. *szabadság*) álló felsorolás. Fogalomköri gazdagsága, illetve a fogalmak közt meglévő ellentétek, viszonylagosság, valamint egymáshoz való viszonyuk mutatja, hogy az egyszerűnek látszó párhuzamos szerkesztéses felsorolás valójában milyen bonyolult:

összevilágító

a föl nem adott

perenyi
kortynyi
foglár háta mögötti
tanár-kigúnyol t a
szerzsán-legyaláz t a
összeszidott
hivatalnok-un t a

alkalmi
gyárba se jó
szakmára sem alkalmas
nyelv-vizsgát se megállt
ifjú főnök előtt habogó
...azonnal fölpofozott

kassai
bukaresti
bejruti

összemosolygás
könnyek
hűség
hit
remény
szabadság
szabadság
szabadság
diák
baka
panaszos
mamácska
csomaghordók
favágók

proli
veterán
gyanúsított

zugárus
cseléd lány
prostituált

NYELVE
NYELVE
NYELVE
tolvaj-NYELVE
LAISSEZ-PASSER-JA
(NYELVE)
(NYELVE)
NYELVE
(NYELVE)
(NYELVE)
(NYELVE)
NYELVE
(NYELVE)
(NYELVE)

NYELVE
NYELVE
mélyebbről fakadó
TANÚSÁGTÉTELE
(NYELVE)
(NYELVE)
szüle hívó NYELVE

Kirajzolódik a szerkezet; látjuk és halljuk az ismétlődések, illetve a szünetek adta ritmust: a *nyelve* háromszor ismétlődik, majd jelzőt kap (*tolvaj-nyelve*), majd helyette áll a *laissez-passer-ja*, s az ezt követő birtokosnak három minőségjelzője van. A képlet egy kis változtatással megismétlődik: háromszor „üres” a *nyelve* szó helye, majd egy kis díszítő motívum után a birtokos (*proli nyelve*) megint három minőségjelzőt kap. A sor tovább folytatódik, a *nyelve* szó helyett hangsúlyosan *tanúságtétele* áll, és két „*nyelve-szünet*” után megint jelzőt kap: *szüle hívó*.

A ritmust azonban nemcsak a felsorolás ritmusa adja. Már az előző versszakban is hallani a daktilusok lüktetését, melyet csak néha lassít egy-egy spondeus:

— u u — — u — u u — —
 „Újra a fű közt, a gazban az aljban;”
 — u u — u u —
 „átrobogott a tatár”
 — u u — —
 „arcba csap ostor”
 — u u — — — u u — — u u — —
 „most mutatod meg, most igazán — nekem is — mire vagy jó”
 — u u — u u —
 „kőharapó erejét”.

Ugyanígy találunk példákat a felsorolósos szakaszban:

— u u — — —
 „összemosolygás nyelve”
 u — u — u u — — — —
 „a titkon összevilágló könnyek nyelve”
 — u u — — — —
 „a föl nem adott hit tolvaj-nyelve” stb.

Az egész harmadik szakaszra nominalitás jellemző, a huszonharmadik sortól a negyvenhetedikig egyetlenegy ige sem fordul elő, az igei tartalom a nagyon érdekes, összetett szerkezetű jelzőkben jelenik meg, melyek mindegyike egy-egy mondatot tömörít. Ezek a jelzők az alaptag és a determináns viszonya szerint alanyos szerkezetűek: *tanár-kigúnyolta* diák, *szerzsan-legyalázta* baka, *hivatalnok-unta* mamácska, *dűhpírja-törölte*, *köpések-mosta*.

Az ilyenfajta hosszú jelzős szerkezetek halmozása nem idegen Illyéstől, így ír a Bátorabb igazságokért című versében is: „Nekem a könnyen megtámadható igazság kell; a mindent kihívó és megvető, az ellenség elé a jó előőrs módjára kivágtató; a büszke, régi s még büszkébben újra új...”.

Ám térjünk vissza a Koszorúhoz és vizsgáljuk meg a birtokost kifejező szavakat tartalmuk szerint! „A fölsorolás elvont fogalmakkal, jellemvonásokkal kezdődik, melyek a nyelv milyenségéről, minőségéről vallanak: mosolygás és könnyek; hűség, hit, remény, szabadság nyelve (itt a hit, remény, szeretet, illetve a szabadság, testvériség, egyenlőség fogalompárokkal-szóháromságokkal való egyberímélés ragad meg)” (vö. Tükés Tibor: i.h. 32). Ezt követi a nyelv hordozóinak fölsorolása, s eközben a vers idő- és térdimenziója fokozatosan kitágul: az előző versszakban a régmúltat idézte a költő, most a hit, remény, szabadság, egyenlőség említésével, a *szerzsan*, *foglár* szavakkal a fél-múltról szól; majd a *proli*, a *veterán* s a *prostituált* szavakkal egészen a jelenbe hoz mindket. Ugyanígy tágul előttünk a tér: Magyarországon túl, a nemzetiségi nyelvterületeken át szinte az egész világ élénk tárul (*kassai*, *bukaresti*, *bejruti*). Az egész társadalom képviselve van: a paraszttól kezdve a diákon át a „proli”-ig.

A tágulásérzetet a különböző rétegekből vett szókincs még jobban árnyalja. A költői nyelv, a „fentebb stíl” elemei a *fölmagasodni*, *iramítva*, *szellemeid*, *mondandó*, *mímél*, *orcájú*, *ajkad*, *vonagló*, *szüle-hívó*. Illyés sajátos szavai a *kőharapó* és a már idézett jelzőkapcsolatok. A *diák*, *baka*, *mamácska* és a *köpés* szavak a hétköznapi, bizalmas nyelvhez tartoznak.

Az idegen szavak (*pedigré, laissez-passer, szerzán*) révén nemcsak Franciaországhoz kerülünk közelebb (itt kell emlitenünk Illyés franciás kultúráját, a francia nyelvhez való kötődését, sőt azt a tényt is, hogy ezeket a kifejezéseket nem igazán tudjuk magyar megfelelővel helyettesíteni), hanem azokhoz az emberekhez is, akik ilyen szavakat használnak. Mint ahogy a térbeli távulást az idegen hangalak és jelentéstartalom egyszerre idézi elő, úgy az időtávulását sem csak fogalmi neologizmusok, hanem formai archaizmusok is kifejezik (*amidőn, orcájú, szüle*).

A „tanár-kigúnyolta diák”-ban már megláthattuk a fiatal Illyést, ám most a felsorolás végén maga a költő áll elénk: „fiaid közül egy”.

„A vers indulatmenete fokozatosan emelkedik. A lírai én megjelenésével egyre drámaibb, egyre magasbb hőfokú lesz” (Tüskés Tibor: i.h.). A *fiú* jelzői (*köpések-mosta, dühpirja-törölte*) az első versszak dühtől megalázott nyelvére rimelnek. A vers vége egészen a pátoszig emelkedik, ezt itt is párhuzamos szerkesztés, ismétlés fokozza:

szólni tudó *más* nyelveken is
bólintásra becsült *más* népek előtt is

nem lép h e t föl *oly* ünnepi polera
nem kap h a t koszorút *oly* ragyogót

amelyet . . . ne hozzád vin n e
ne lábad elé ten n e

Gyönyörű megszemélyesítéssel zárul a vers, a nyelvnek mosolyra vonaglik az ajka; majd az édesanya és az anyanyelv teljesen azonosul egymással — a költő is az édesanyjának köszönheti az anyanyelvét, s az anyanyelv éppúgy a családhoz (a nemzethez) köt, mint az édesanya.

A koszorú, mint kiderült, a tiszteletadásnak, nem pedig a gyásznak a koszorúja. A koszorú bezárult — hiszen maga a vers a koszorú: koszorúként fonódott (a párhuzamos szerkezeti elemek egy-egy koszorúba illeszthető levélnek felelnek meg), s koszorúvá zár a verskezdő *fölmagasodni* és a záró *fölnevelő* szó. De koszorú maga a nyelv is, mely sok-sok ember nyelvének apró leveleiből áll össze az egész nemzet nyelvkoszorújává, s ezen keresztül az emberiség birtokává.

Kerkovits Andrea

Az Éj monológjának mondatszerkezeti-stilisztikai elemzése*

Éj

Sötét és semmi voltak: én valék,
Kietlen, csendes, lény nem lakta Éj,
És a világot szültem gyermekül.
Mindenható sugárral a világ

* Részlet a „Vörösmarty Mihály lírájának mondatszerkezetei” című bölcsész-doktori értekezésből

Fölkelt ölemből; megrázkódtatá
A semmiségnek pusztaságait,
S ezer fejekkel a nagy szörnyeteg,
A Mind, előállt. Hold és csillagok,
A menny csodái lőnek bujdosók
Kimérhetetlen léghatárokon.
Megszűnt a régi alvó nyugalom:
A test megindult, tett az új erő,
S tettekkel és mozgással gazdagon
Megnépesült a pusztaság tér s idő,
Föld és a tenger küzdve osztozának
Az eltolt légnek ősi birtokán;
Megszünteté a tenger habjait,
S melyet haraggal ostromolt imént,
Most felmosolyga mélyiből az ég;
S mint egy menyasszony, szépen és vidáman
Virágruhába öltözött a föld.
A por mozogni kezdett, és az állat,
S királyi fejfel a lelkes porond,
Az ember lőn, és folytatá faját,
A jámbort, csalfát, gyilkost és dicsőt. —
Sötét és semmi vannak: én vagyok,
A fény elől bujdokló gyászos Éj. —
A féreg, a pillantat búboreka,
Elvész; idő sincs mérve lételeének.
Madárt a szárny, a körmök állatot
Nem váltanak meg, kérges büszke fát
Letesznek századoknak súlyai.
Az ember feljő, lelke fényfolyam,
A nagy mindenség benne túkrözik.
Megmondhatatlan kéjjel föltekint,
Merőn megbámúl földet és eget;
De ifjusága gyorsan elmúlik,
Erőtlen aggott egy-két nyár után,
S már nincs, mint nem volt, mint a légy fia.
Kiirthatatlan vággyal, amíg él,
Túr és tünődik, tudni, tenni tör;
Halandó kézzel halhatatlanul
Vél munkálkodni, és mikor kidőlt is,
Még a hiúság műve van porán,
Még kőhegyek ragyognak sírjain,
Ezer jelekkel tarkán s fényesen
Az ész az erőnek rakván oszlopot.
De hol lesz a kő, jel, s az oszlopok,
Ha nem lesz föld, s a tenger eltűnik.
Fáradtan ösvényikből a napok
Egymásba hullva, összeomlanak;
A Mind enyész, és végső romjain
A szép világ borongva hamvad el;
És ahol kezdve volt, ott vége lesz:

Sötét és semmi lesznek: én leszek,
Kietlen, csendes, lény nem lakta Éj.

(Vörösmarty Mihály: Költői művei II.
Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1981. 540–1.)

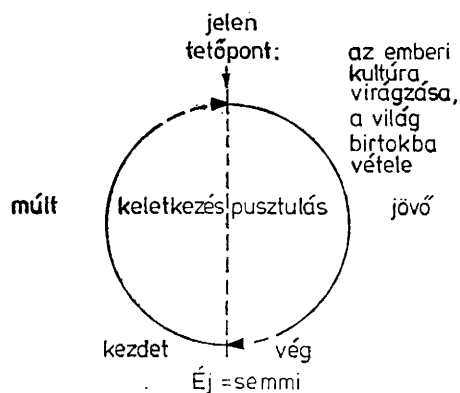
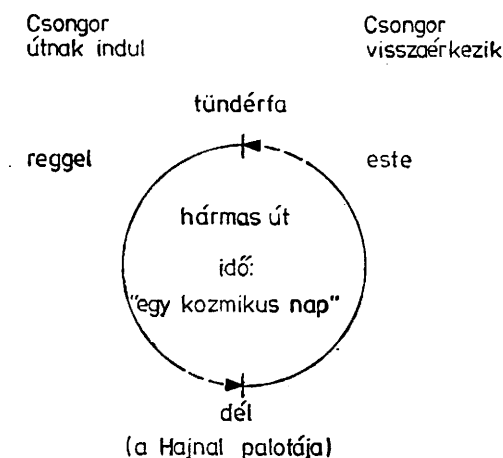
A dolgozat Vörösmarty szorosan vett líráján kívül foglalkozik Zalán futásának és a Csongor és Tündének lírai jellegű részeivel is. Ez utóbbit különösen fontosá teszi a későbbi nagy gondolati költeményekkel való szoros kapcsolata. Bécsy Tamás kifejezésével élve az „égi” és „földi szint” megnyilvánulásának nevezhetjük a romantikus pátosz és a népiesség kettősségét a mű nyelvében. (Bécsy Tamás: A Csongor és Tünde drámai modellje. „Ragyognak tettei. .” Tanulmányok Vörösmartyról. Székesfehérvár, 1975. 147–71.) Elemzéseim során e két hatás következményeit vizsgáltam a Csongor és Tünde lírai monológjaiban, lírával átszőtt dialógusaiban és dalbetéteiben. A vizsgált drámarészletek közül az Éj monológja kiemelkedik különös művészi gondnal felépített zárt szerkezetével, s ezért szinte önálló költeményként elemezhető.

Az Éj látomásában a világ s benne az emberiség sorsa óriási körforgás, amelynek kiinduló és végpontja egyaránt: „Sötét és semmi”. (Ez a körforgás-vízió jellemző Petőfi Világosságot! című költeményére, ezzel küzd Ádám az utolsó színben, s ez jelenik meg a Gondolatok a könyvtárban Bábel-képében is.) A körmozgás a mű e részletében tulajdonképpen megismétli az egész drámai költemény felépítését – csak negatív előjellel. A Csongor és Tünde szerkezetét Szauder József egy „ kozmikus nap”-nak fogta fel: Csongor hajnaltól éjfélig a világot bejárva ugyanoda tér meg, ahonnan elindult. (Szauder József: A romantika útján. Szépirodalmi K., Bp., 1961. 349–50.) A mű egészének szerkezeti felépítése mellé odakívánczik az Éj monológjára (1. ábra).

De csak a körmozgásba foglalt szerkezet azonos a két esetben, a végkicsengés nem. Csongor a röpké időre megtalálta aztán elvesztett boldogságért kel útra, de vándorlásai, szenvedései végén a visszanyert boldogság fogadja. Az Éj monológja ezzel ellentétes, komor, pesszimista képet ad: a semmiből indul, s oda is tér meg: a semmi, a pusztulás világába.

A körforgás jelleg meghatározza az önálló költeményként is felfogható részlet egész felépítését, megmutatkozik hatása a képek rendszerében, az alakzatokban, a mondat szerkesztésben, illetve a szövegösszefüggés mondaton túlmutató elemeiben.

Az Éj monológja látomásvers. E téren Az emberekkel, az Előszóval és A vén cigánnyal rokon. (Látomás jellege természetesen illeszkedik a Csongor és Tünde egészébe, ahol minden alak, esemény és kép áttételes jelentésű – mint ezt a mű eddigi elemzői kimutatták.) Önmagába visszatérő szerkezetének egyik ága emelkedő, a másik leszálló, tehát ellentétre épül. Az ellentétek (a legalapvetőbbek: semmi ↔ minden, születés ↔ pusztulás, mozdulatlanság ↔ mozgás, sötét ↔ fény) átszövik a monológot. A mű egésze hasonlóképpen ellentétek rendszerére épül, ezeket Taxner Ernő fejti ki részletesen Vörösmarty tanulmányában. (Hármas utak a Csongor és Tündében. „Ragyognak tettei. .” Székesfehérvár, 1975.) A képek sorában az „Éj” és a fény ellentéte áll a középpontban. A világ *mindenható sugárral* emelkedik ki a semmiből. A monológ közepén, amikor a létezés eléri tetőpontját, az Éj alakja mintegy mementóként újra megjelenik – a *fény elől bujdoszó* szerkezetes minőségjelzővel összekapcsolva. Az ember *lelke fényfolyam*, halála után *kőhegyek ragyognak sírjaiban*.

1. ábra

A világ pusztulásakor a fény is elhalványul, mintegy a fokozatosan kialvó tűz képét fölidézve *hamvad el*.

A monológ szabályos, szimmetrikus, zárt felépítése különösen jól nyomon követhető a mondat szerkesztés és a nagyobb egységeket egymáshoz kapcsoló szövegösszefüggés jellemzőiben.

A kiindulás magyarázó mellérendelés, majd értelmezős szerkezet formájában azonosítást fejez ki:

„Sötét és semmi voltak: [azaz] én valék,
Kietlen, csendes, lényemlakta Éj. . .”

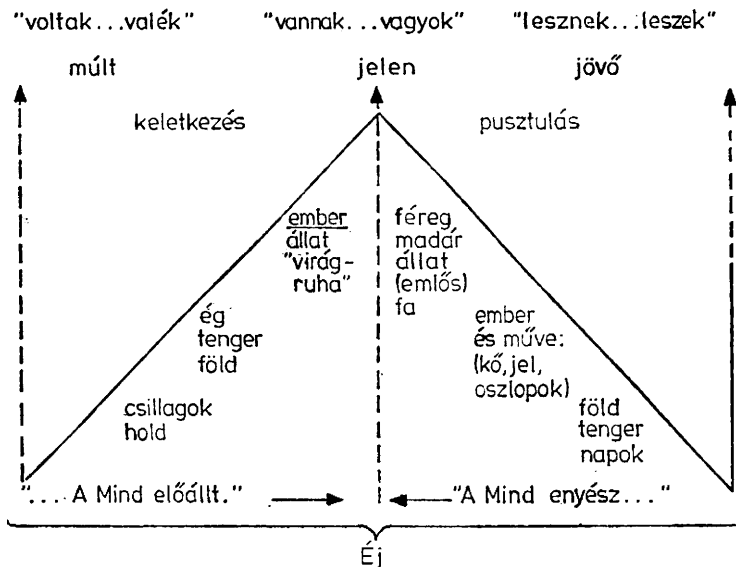
A semmi elvont fogalma megszemélyesül, megelevenedik: *én*. A következő tagmondat alanya az igei állítmány személyragjában megmutatkozó személyes névmás (*én*) marad. Az első és második mondat több ponton is szoros kapcsolatban áll egymással. Az első mondat utolsó tagmondatának tárgya (*világot*) a 2. mondatban alannyá lesz (*világ*), alanya (*én*) viszont megjelent a helyhatározó birtokos személyragjában (*ölemből*). A mondat-

szerkezeti kapcsolatokat szemantikai és képi összefüggések erősítik: a világ születéséből egyenesen következnek a 2. mondat cselekvést kifejező igei állítmányai (*fölkelt, megrázkodtatá*), a *semmiségnek pusztaságait* birtokos szerkezet visszaütalás a kiindulóponttra, a *mindenható sugár* pedig ellentétet (s ugyanakkor egységet) alkot az Éj sötétjével. A bevezető részt az ezerfejű szörnyeteg alakjában életre kelő világmindenség képe zárja le:

„... a nagy szörnyeteg, | A Mind előállt.”

A versépítés innen az egésztől halad a részek felé. A következő képekben élénk tárulnak a világegyetem részei keletkezésük sorrendjében. E mondatok alanyai szűkebb körű fogalmak, beletartoznak a 2. mondat alanyának fogalomkörébe. Egyrészt a valóság elemeit jelölik (*hold, csillagok, föld, tenger, állat, ember*), másrészt a létező világgal kapcsolatos elvont fogalmak (*nyugalom, erő, tér, idő*).

A monológ második felében kis eltéréssel fordított sorrendben jelennek meg a világmindenség részei. A sort ezúttal nem megnyitja, hanem lezárja a *Mind*, a megszemélyesített világegész, amely pusztulásával visszatér oda, ahonnan jött, a semmibe. A szerkezet a következőképpen ábrázolható:

2. ábra

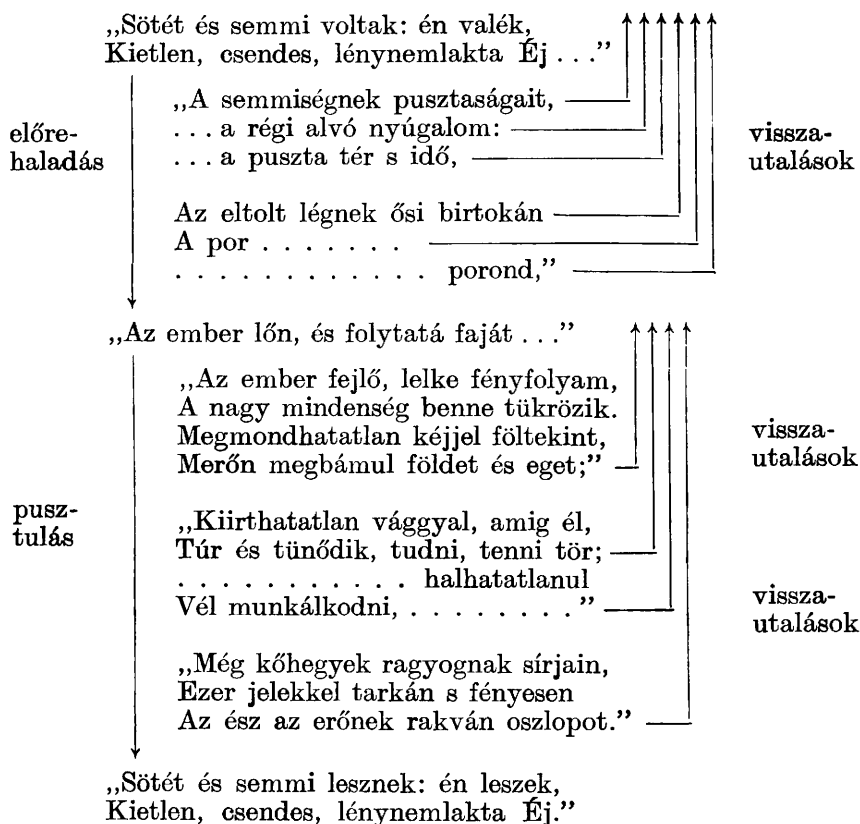
A fenti ábra azt is feltünteti, hogy az Éj háromszor jelenik meg a folyamatban: a kezdet, a tetőpont és a vég alkalmával. Mindhárom esetben megismétlődik a mondat szerkezet, sőt szó szerint a mondat nagy része. A kezdő és végponton csupán az igei állítmányok kerülnek más időbe (múlt–jövő), a tetőponton az igeidőkön kívül az Éj bővítményei változnak meg (*A fény elől bujdokló gyászos...*) – a fény ↔ sötétség ellentétére épülnek. Ez egyébként a szöveg logikájából is adódik, hiszen a *vannak–vagyok*, a jelen még nem a sötét és semmi országa, ez még a virágzás, a fénylelkű ember birodalma; az Éj, a megsemmisülés e ponton csak előrevetíti árnyékát, emlékeztet a múltra,

és figyelmeztet a jövőre. Szerkezetileg pedig elválasztja a monológ két részét egymástól. (A szöveg közepén áll: az előtte lévő rész 25 sor — 5 mondat, az utána következő rész 28 sor — 7 mondat.)

A szerkezet szimmetriájához tartozik a párhuzamosan elhelyezkedő, de ellentétes irányú felsorolás — amint ezt az ábra is mutatja. Szimmetrikus helyzetű és szerkezetében megismétlődő a keletkezést bevezető s a pusztulást lezáró mondategység:

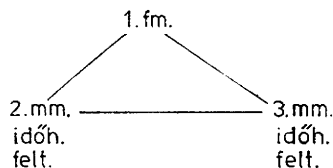
„S ezer fejjel a nagy szörnyeteg (szerkezetes) alany + igei állítmány
A Mind, előállt.”
„A Mind enyész, . . .” (puszta) alany + igei állítmány.

A monológ egymással szemben álló részeit visszautalások szövik át, minden pontján zárt egésszé, szoros lánczá kovácsolva a szöveget:

A körmozgás folyamat jellegét a mondat szerkesztésben a mellérendelés uralkodó szerepe érzékelteti. Mondatai egy kivételével összetettek, 13 mondat-egészére 53 mondat-egység jut. Tizenkét összetett mondatában 33 mellérendelő kapcsolásra 9 alárendelés esik (az összes kapcsolásoknak 21%-a). Ezek közül is csak egy esetben, a 12. mondatban lép elő az alárendelés főviszonya, a többiben mellérendelések alkotják a mondat-egészek gerincét.

1.
„De hol lesz a kő, jel s az oszlopok,
2. 3.
Ha nem lesz föld, s a tenger eltűnik.”

3. ábra

Mellérendelő kapcsolatai közül 31 áll a főmondatok szintjén, kettő az alárendelés első szintjén. Ennél mélyebb szint nem fordul elő a szövegben. Az *Éj* monológjának mondat szerkesztése a mellérendelés elsőpró fölénye terén különbözik a Csongor és Tünde egyéb gondolati jellegű részeitől s Vörösmarty későbbi nagy gondolati költeményeitől is.

Az eddig elmondottakból következik a kötőszók összetétele is: uralkodó a mellérendelő kapcsolatos viszony két tipikus jelölője: *és*, *s*. Tagmondatok között és szó szerkezetekben egyaránt igen magas arányban fordulnak elő (tagm.: 11; szó szerk.: 13): 34-ből 24 esetben. (A fennmaradó 10 közül 6 valószínű kötőszó, 4 pedig névmási vagy határozószói.) Mondategészeket, illetve nagyobb szövegrészeket összefűző kötőszó csak egy ízben fordul elő. A *de* ellentétes kötőszó a két mondatból álló utolsó szövegrészt vezeti be. A világ-mindenség általános pusztulásának vízióját állítja szembe az ember halhatatlanságvágyával. Itt, a monológot lezáró többszörösen összetett mondatban helyezkedik el az egyetlen utalószó: „... És ahol kezdve volt, *ott* vége lesz:...” A gondolati tartalomnak és a szerkezetnek egyaránt fontos, kiemelt pontja ez, melynek nyomatékosa volt így a mondat szerkesztésben is megmutatkozik.

Az eddig számbavett nyelvi, szerkesztési jellegzetességek fontos tényezői az összhatásnak. A monológ dallama egyetlen fokozatosan felszárnyaló, majd ereszkedő dallamív. Nincs benne szaggatottság, nincsenek szerteágazó eszmefuttatások, megtorpanó, majd nekiiramodó gondolat sorok, mint például a Gondolatok a könyvtárban című költeményben. E látomás — lényegéből, a műben betöltött funkciójából fakadóan — nem a Gondolatok..., Az emberek, A vén cigány vívódó látomássorozata, hanem az emberi sorsot kívülről és felülről szemlélő nem emberi lény szájából felhangzó jóslat, kinyilatkoztatás. Ez adja ünnepélyesen hömpölygő dallamát, egységes hangnemet. E hatás megteremtéséhez járulnak hozzá a mű legfontosabb nyelvi-stilisztikai eszközei: a többszörösen is ellentétekre és párhuzamokra épülő szimmetrikus szerkezet (az ellentét a legnagyobb egységektől lehet a mondat-, illetve szó szerkezetekig: „Halandó kézzel halhatatlanul Vél munkálkodni”; „lelkes porond”; „A jámbort, csalfát, gyilkost és dicsőt.”), az ismétlés, a mondat egységek és mondat egységek között egyaránt uralkodó, a szó szerkezetekben is gyakori mellérendelő, sőt kapcsolatos viszony s ennek hangsúlyozója, a 14-szer ismétlődő *és*, valamint a 10-szer előforduló *s* kötőszó.

Tomory Julianna

A magyar mint idegen nyelv diszciplináris helye

1.0.0. A magyar mint idegen nyelv diszciplináris helyét átfogó igénnyel nemrégiben Szépe György jelölte ki (Szépe 1981). Mielőtt az ő úttörő kezdeményét szemügyre venném, és a magam elgondolását e tárgyban előadnám, elkerülhetetlenül szükségesnek tartom, hogy néhány alapfogalmat, köztük terminológiai kérdéseket tisztázzunk, visszatekintve ebben a vonatkozásban a külföldi és hazai előzményekre, annál is inkább, mert a terminológia értelmezésén, illetőleg alkalmazásán alapszik nemcsak a Szépe által fölállított modell, hanem a szakma új elnevezésére tett javaslata is.

1.1.0. Kezdetben csupán az *anyanyelv* és az *idegen nyelv* fogalmát különböztették meg; más szóval a nyelvoktatásban és a nyelvtanulásban az anyanyelv és a nem-anyanyelv álltak szemben egymással. Ennek az oppozíciónak mindmáig érvényes alapja az, hogy egyfelől az *anyanyelv* a kommunikáció első(dleges) eszköze (s elsajátítása igen fiatal korban és abban a nyelvközösségben megy végbe, ahonnan a beszélő származik); másfelől a *nem-anyanyelv* a kommunikáció másodlagos vagy kiegészítő eszköze (s kivételes esetektől eltekintve, megtanulása az anyanyelv elsajátítása után történik). (Vö. Gallison—Coste 1976. 307.)

Eredetileg a nyelvközösség a saját nyelvét pusztán anyanyelvként művelte, s csak újabb kori irányzat az, hogy tudatosan idegen nyelvként is szemléli. Ez a szemlélet jut kifejezésre az *English as a foreign language* formulában. Az angolt idézem, mert bizonyos, hogy az angol nyelvre vonatkoztatva született meg a kifejezés. (Könyvcímként 1944-ben jelenik meg: Gatenby, E. V.: *English as a Foreign Language. Advice to non-English Teachers*. Longmans, London; s egy évre rá, 1945-ben lát napvilágot az e tekintetben immár klasszikus mű: Fries, C. C.: *Teaching and Learning English as a Foreign Language*. University of Michigan Press, Ann Arbor.) Nyilvánvaló továbbá hogy ennek tükörfordításként terjedt el a többi nyelvre vonatkoztatott hasonló kifejezés, mint pl. a *Deutsch als Fremdsprache* vagy az *Italiano come lingua straniera*.

1.1.1. Az előbbivel csaknem párhuzamosan jött létre — ha nem csalódom, ugyancsak az angol nyelvű szakirodalomban — a *második nyelv* terminus. Ezzel az alkalmazott nyelvészeti, illetőleg a nyelvdidaktikai irodalomban hármass oppozíció jött szokásba: *anyanyelv* | *második nyelv* | *idegen nyelv*. (Vö. Gallison—Coste 1976. uo.) Úgy tűnik föl, hogy az újabb kifejezés a kétnyelvűség (bilingvizmus) — mint állapot és mint nyelvoktatási cél — fogalomkörében alakult ki.

A *kétnyelvűség* fogalma ugyanis feltételezi az *első nyelv* mellett egy *második nyelv* többé-kevésbé párhuzamos (tökéletes v. tökéletlen) használatát. (Vö. Halliday et al. 1964. 77: „Bilingualism is recognised wherever a native

speaker of one language makes use of a second language, however partially or imperfectly.”) Ebben az értelemben az első nyelv az *anyanyelv* szinonimája, a második nyelv pedig az *idegen nyelv* egyenértékese. (Vö. Halliday et al. 1964.; a szerzők ennek megfelelően egy fejezetet az anyanyelv és egy fejezetet az idegen nyelv tanulása tárgyalásának szentelnek.) A *második nyelv* terminus effajta használata meglehetősen gyakori, különösen az amerikai alkalmazott nyelvészeti munkákban. Legutóbb egy szerkesztői bevezetésében J. C. Richards föl is panaszkolta, hogy a *második nyelv* műszó alkalmazása egyre terjed, mégpedig a 'bármely, az első nyelv után tanult nyelv' jelentésben, tekintet nélkül a nyelvnek a tanulóval vagy azzal az országgal kapcsolatos státusára, amelyben az illető nyelv tanulása folyik (Richards 1978. 5).

Ám még ebben a szinonimikus használatban is megszívlelendő a továbbiakra nézve az, amire már Halliday és szerzőtársai föl hívják a figyelmet. Arra ti., hogy a bilingvizmus körében a második nyelv nem élesen elhatárolódó kategóriaként értelmezendő, hanem mint kontinuum: a tisztán egynyelvű (*monolingual*) beszélő és a tökéletesen kétnyelvű (*ambilingual*) beszélő közt ugyanis a második nyelvet különféle mértékben és fokozatokban beszélők átmeneti kategóriái állnak. (Halliday et al. 1964. 77–8: „It is thus a cline, ranging, in terms of the individual speaker, from the completely monolingual person at one end, who never uses anything but his own native language or 'L1', through bilingual speakers, who make use in varying degree of a second language or 'L2', to the endpoint where a speaker has a complete mastery of the two languages and makes use of both in all uses to which he puts either. Such a speaker is 'ambilingual'.”)

1.1.2. A *második nyelv* műszót az utóbbi évtizedekben részben pszicholingvisztikai megfigyelések, részben szociolingvisztikai tények alapján az egyes szerzők más-más tartalommal töltötték meg.

Bár a tanuló számára mind az idegen nyelv, mind pedig a második nyelv 'idegen' ('strange') – mondja S. P. Corder – a különbségtétel mégis hasznos, mert arra a szerepre utal, amelyet a nyelv az illető közösségben betölt. Így pl. az angol második nyelv Walesnek walesi nyelven beszélő részében vagy pedig Nigériában, mert a közösség életében bizonyos funkciókat lát el. Az idegen nyelv viszont hasonló szerepet nem tölt be az illető közösségben, a francia pl. idegen Britanniában, miként az angol Franciaországban (Corder 1973. 60).

D. A. Wilkins azon az alapon tesz különbséget idegen nyelv és második nyelv között, hogy mi a célnyelv státusa abban az országban, ahol a tanuló a nyelvet tanulja. Eszerint idegen nyelv az, amelyet a mindennapi társadalmi érintkezésre nem használnak, második nyelv ezzel szemben az, amelyet – anélkül, hogy bármelyik közösség anyanyelve lenne az illető országban – a kereskedelem, az ipar, a törvénykezés, a közigazgatás, a politika, az oktatás eszközeként használnak. Hangsúlyozza azonban, hogy a megkülönböztetés inkább elméleti, mint gyakorlati, mert a legtöbb nyelvi helyzet valahol a két szélső pont között van (Wilkins 1974. 49–50).

R. Gallisson és D. Coste szerint a második nyelvet az illető társadalomban biztosított privilegizált helyzete különbözteti meg az idegen nyelvtől. Ennélfogva a második nyelvet egy egész közösségnek tanítják, mégpedig olyannak, amelynek anyanyelve gyakorlatilag ismeretlen országhatárain kívül, idegen nyelvet viszont egyének tanulnak. A szerzők az anyanyelv /

második nyelv / idegen nyelv hármasságára egy zairei fiatal példáját említik, akinek anyanyelve a kikongó, iskoláját franciául végzi, amely Zaire második nyelve, s ezen felül saját választása szerint tanul még egy európai nyelvet, mondjuk a németet, amely számára az ún. idegen nyelv (Gallisson- Coste 1976. 307).

E. Ingram a pszicholingvisztika felől, mégpedig az informális és a formális tanulás különbsége alapján közelíti meg a kérdést. Informális tanulás on azt érti, amikor az egyén anélkül gyarapítja tudását vagy készségeit, hogy bárki azt meghatározott céllal és előre megállapított terv szerint szisztematikusan irányítaná. Formális tanulás on pedig azt, amikor a tanulóhoz tanár csatlakozik (a tanárt a legszélesebb értelemben véve). Mármost megállapítja, hogy az első nyelv elsajátítása után bármely nyelv tanulása történhetik informális vagy részben informális módon, mint a többnyelvű közösségekben, vagy teljesen formálisan, mint az iskolai oktatásban. Mindebből következik, hogy a második nyelv tanulása olyan formális nyelvi szituációban történik, amely kiegészíti az informális tanulást; az idegen nyelv tanulása pedig kizárólagosan formális nyelvi szituációban megy végbe. (Ingram: Allen-Corder 1975. 218-9).

R. C. Gingras második nyelvi és idegen nyelvi környezetről beszél. A második nyelvi környezetben a második nyelvet (a célnyelvet) a tantermen kívül egy közösség beszéli, és sokféle társadalmi helyzetben használja. Az idegen nyelvi környezetben a második nyelv tanulása és használata rendszerint a tanteremre korlátozódik. Általában: a második nyelvi környezetben a tanulónak a második nyelvvel való érintkezésre, tanulására és elsajátítására legnagyobb részt a tantermen kívül van alkalm; az idegen nyelvi környezetben viszont a tanuló a második nyelvvel többnyire, ha nem kizárólagosan, csak a tanteremben kerül kapcsolatba. (Gingras 1978. VII: a szerző szövege jól példázza a második nyelv terminus használatának kettősségét, mert miközben második nyelvi és idegen nyelvi környezetről beszél, magát a második nyelv kifejezést az említett 'bármely, az első nyelv után tanult nyelv' jelentésben használja.)

S. Krashen modellje szerint a második nyelvet tanuló felnőtt a célnyelvi szabályokat egy vagy két, egymástól elkülönülő szisztéma útján veheti birtokba; mégpedig: implicit úton, azaz tudatalatti nyelvelsajátítással és explicit úton, vagyis tudatos nyelvtanulással. A nyelvelsajátítás során a beszélők nem a formára, hanem az üzenet tartalmára fordítják figyelmüket, a hibajavítás és a szabályok explicit tanítása nem játszik jelentős szerepet. A nyelvtanuláshoz viszont igen fontos az explicit szabályok bemutatása és a hibajavítás, általában a nyelvi formák tudatos használata (Krashen: Gingras 1978. 1-2).

1.1.3. A kétnyelvűség problematikájának pszichológiai és szociológiai megközelítése vezetett a nyelvelsajátítás egyik legfontosabb affektív tényezőjének, a motivációnak a tanulmányozásához. Már W. E. Lambert, 1967-ben, megkülönböztetett instrumentális, azaz eszköz jellegű és integratív, vagyis azonosuló-beilleszkedő célú motivációt a nyelvtanulásban (Lambert: Pride-Holmes 1972. 345). A kétfajta motiváció fejtegetése azóta végigvonul az alkalmazott nyelvészeti irodalmon. Témánkat is érinti, mert újabb oldalról világítja meg az idegen nyelv-második nyelv közti különbséget. Az erre vonatkozó lényegesebb megállapítások a következők. Az idegen nyelv tanulása többnyire eszközjellegű motivációval van össze-

kapcsolva, s ezért főként pszichológiai tényezők befolyásolják az egyént mint nyelvtanulót és nyelvhasználót. A második nyelv elsajátítása során viszont inkább az integratív tényező az ösztönző, tehát a hangsúly a szociális motivált-ságon van és az egyénnek a csoportokkal való kapcsolatában kialakított szerepe az elhatároló (vö. Schumann: Richards 1978. 167–8).

Általában el van terjedve az a nézet, hogy az integratív motiváció erősebb, hatékonyabb, mint az eszközjellegű, mert a célnyelvi beszélővel való azonosulás törekvését foglalja magában. Az újabb kutatások azonban rámutatnak arra, hogy a motivált nyelvtanulás eredményessége a mindenkori, a nyelvtanulót körülvevő egyéb körülményektől is nagy mértékben függ (vö. Schumann: i. h.). Az angol mint idegen nyelv esetében például az eszköz jellegű tényezők gyakran jelentősebbek, mint az integratív motiváció (l. Sajavaara: Gingras 1978. 65).

1.1.4. Az áttekintésből, amely az idegen nyelv – második nyelv fogalmának kettéválását, illetőleg a második nyelv fogalmának alakulását jelentősebb mozzanataiban kísérte nyomon, az alábbi tanulságokat-következtetéseket vonhatjuk le.

Az egyik az, hogy az anyanyelv és a nem-anyanyelv fogalma közt az elsődleges oppozíció az anyanyelv és az idegen nyelv között áll fenn; ezen belül a második nyelv – idegen nyelv egy új, de csupán kiegészítő oppozíciót alkot.

A másik az, hogy bár a *második nyelv* műszóval eredetileg, s jórészt ma is, a többnyelvű közösségekben használt, kiegészítő szerepű nem-anyanyelvet jelölik, mégis ennek sokoldalúan feltárt jegyei jól megvilágítják a célnyelvi környezetben tanult nem-anyanyelv sajátosságait, miként az ezzel oppozícióba állított – tulajdonképpen – *idegen nyelv* jellemzése a forrásnyelvi környezetben tanult nem-anyanyelv pontos meghatározását adja.

Végül a harmadik tanulság az, hogy a nyelvelsajátítás – nyelvtanulás műveletét kontinuumként ajánlatos felfognunk, amelyen belül az anyanyelvtől az idegen nyelvig a nyelvelsajátítás megannyi megvalósulási formáját, átmeneti fokozatát állapíthatjuk meg.

2.0.0. Fordítsuk most figyelmünket szűkebb szakmánk, a magyar mint idegen nyelv oktatásának terminológiai kérdéseire. Nyilvánvaló, hogy a gyakorlati szakemberek már korábban is (például a múlt században) fölismerték azokat a különbségeket, amelyek egyfelől a magyarnak anyanyelvi és idegen nyelvi tanítása, másfelől ez utóbbinak forrásnyelvi és célnyelvi környezetben folyó oktatása között fennállnak. A hazai szakirodalomban ezekkel a megkülönböztetésekkel azonban főként az utóbbi időben találkozunk.

2.1.1. Az 1969-ben tartott I. lektori konferencia anyagában például ilyen megjegyzéseket olvashatunk: „A magyar nyelv idegeneknek való tanítása más módszereket kíván, mint a magyar anyanyelvűeknek való oktatása” (Jakab László: LektKonf. 1: 25); továbbá: „az anyanyelv tanítása más jellegű feladat, mint az idegen nyelv tanítása. Bizonyos tekintetben jobban hasonlít, ha magyar tanár tanít angolt magyaroknak és magyart angoloknak, mint ha magyar tanár tanít magyart magyaroknak és külföldieknek” (Juhász János: uo. 3); valamint: „A magyar nyelvnek a szomszédos országokban való tanítása, oktatása sajátos feladat. . . Ebben az esetben a magyar nyelvet három minőségben lehet tanítani: anyanyelvként, idegen nyelvként és „fél idegen nyelvként”. . .” (Szépe György: uo. 65).

A *magyar mint idegen nyelv* (tükör) kifejezés is ez idő tájt jött létre. A konferencián egyrészt Szépe György előadásának címében szerepel: „A magyar mint idegen nyelv tanítása és az alkalmazott nyelvészet” (uo. 63), másrészt Hegyi Endre „Magyaroktatás idegen anyanyelvűeknek” című előadásának első mondatában (uo. 5; előzményének tekinthető Hegyi Endre egyetemi jegyzetének következő címe: „Hogyan tanítsuk idegen nyelvként a magyart?”, Tankönyvkiadó, Bp., 1967.; l. még Mikó 1972.)

Csaknem egy évtizeddel későbből valók a következő észrevételek: „... különbséget kell tenni a külföldieknek egyfelől idegen, másfelől hazai környezetben folytatott magyartanítása között. Az idegen környezetben ugyanis a magyar nyelvvel közvetlen kapcsolatba csak az órákon kerül a hallgató; a magyar környezetben viszont a nyelvi közeg állandóan hat, az órákon kívül is szüntelenül fejleszti a hallgató nyelvkészségét. Ennek a különbségnek, a tananyag megtervezésében csakúgy, mint a módszerek megválasztásában, le kell vonni a következményeit” (Éder 1978. 39; e különbségre, a kommunikatív kompetencia megszerzése szempontjából, l. még: Éder 1981. 30–31). Hasonlóképp e témát érinti az a javaslat is, amely szerint a magyar mint idegen nyelv kutatásában figyelembe kell venni, „mi a különbség a Magyarországon, vagyis magyar nyelvű környezetben folyó nyelvoktatás, és a külföldön folyó nyelvoktatás során felmerülő kutatási igények között” (Kigyóssy Edit: Szende—Szépe 1978. 311).

2.1.2. Ez utóbbi megjegyzés készítette arra Kontra Miklóst, hogy javasolja a *magyar mint második nyelv* és a *magyar mint idegen nyelv* megkülönböztetését az alábbiak szerint:

„Nevezzük második nyelvnek a kétnyelvű (B2) beszélők mindennapi használatú nem-anyanyelvét. Ilyen értelemben a magyart második nyelvként tanulja egy baranyai német anyanyelvű kisiskolás is, és a Debreceni Nyári Egyetem négy hétre hazánkba látogató hallgatója is. Helyzetükben az a közös, hogy mondhatni a nap minden órájában két nyelvet használnak, azaz kétnyelvű („bilingvis”) nyelvközösségek tagjai.

I d e g e n n y e l v n e k pedig az anyanyelvvel a mindennapi használatban nem váltakozó nem-anyanyelvet nevezhetjük. Ilyen értelemben idegen nyelvet tanít a berlini magyar lektor éppúgy, mint egy hazai egyetemi idegen nyelvi tanszék oktatója. Tanítványaik kétnyelvűek (B1), hisz egy nem-anyanyelvet is tudnak valamilyen fokon, de olyan kétnyelvűek, akik egynyelvű nyelvközösségben élnek” (Kontra 1979. 208; a ritkítás a szerzőé).

A fenti megkülönböztetést kiindulási alapnak bízvást elfogadhatjuk, annál is inkább, mert lényegében egyezik azzal a — szakmánk körében meg lehetőségek közkeletű — megfogalmazással, amely szerint a célnyelvi környezetben folyó tanítás eredménye (lehet) a második nyelv, a forrásnyelvi környezetben tanított nyelv pedig a tulajdonképpeni idegen nyelv. A Kontra által a második nyelvre felhozott példák azonban arra intenek, hogy a valóság bonyolultabb: nem szorul ugyanis bizonyításra, hogy a baranyai kisiskolásnak és a nyári egyetem alkalmi hallgatójának nyelvhasználata semmiképp sem alkot azonos kategóriát. Ebben a vonatkozásban is inkább úgy kell tekintenünk a dolgot, hogy egy skála két szélső pontján helyezkedik el a második és az idegen nyelv, s köztük a nyelvelsajátításnak különböző árnyalatai, fokozatai foglalnak helyet. Hogy egy ilyen szemlélet ad hívebb képet a valóságról, azt a környezetnyelv fogalma is bizonyítja.

A *környezetnyelv* elnevezés Jugoszláviában alakult ki, így nevezik a ve-

gyes lakosságú területeken a két- (esetleg több-) nyelvűség körülményei közt tanult nem-anyanyelvet, amely egyaránt lehet egy nemzet vagy egy nemzetiség nyelve (e megkülönböztetésre l. Mikes 1976. 10). A *magyart mint környezetnyelvet* tanítják — a kölcsönös kétnyelvűség jegyében, a nemzetek és a nemzeti-ségek egyenjogúságának érvényre juttatásának érdekében — a Vajdaságban a szerbhorvát, a Murántúlon a szlovén anyanyelvű tanulóknak (l. Mikes et al. 1978.). A környezetnyelv sajátosan ötvözi a forrásnyelvi és a célnyelvi környezet bizonyos jellegzetességeit. A forrásnyelvit, hisz miként az idegen nyelv esetében, a tanuló anyanyelvének közegében folyik az oktatás; s a célnyelvit, mert a második nyelv tanulásához hasonlóan, de persze korlátozott mértékben lehetőséget nyújt a célnyelvnek valóságos kommunikációs helyzetekben — rokonokkal, ismerősökkel, utcabeli gyerekekkel, szomszédokkal — történő használatára. Mint közbülső kategória valamivel több az idegen nyelv és valamivel kevesebb a második nyelv tanulásának-elsajátításának lehetőségeinél. Nem tisztán második nyelvi helyzet, mert hat reá a forrásnyelv közegének interferenciája, de nem is tisztán idegen nyelvi szituáció, mert táplálja a célnyelvihez hasonló környezet adottsága. Cs. Szabó Márta és szerzőtársai így vonják meg határait:

„A környezetnyelv fogalma az anyanyelv és az idegen nyelv fogalmával határolható körül. A kétnyelvűség pszicholingvisztikai vizsgálatokor a környezetnyelv fogalma nem határolható el élesen az idegen nyelv fogalmától, mivel a nyelvelsajátítási folyamat mindkét esetben lényegében ugyanaz. Szociolingvisztikai szempontból, vagyis a nyelv társadalmi szerepét figyelembe véve viszont már élesebben körülhatárolható fogalom. Ilyen vonatkozásban a környezetnyelv az anyanyelvhez áll közelebb, funkciójuk tekintetében ugyanis sok a közös vonás, s mindkettő lényegesen különbözik az idegen nyelvtől” (Cs. Szabó et al. 1980. 725).

3.0.0. Az alapfogalmak tisztázása, illetőleg a terminológiai kérdések áttekintése után vizsgáljuk most meg a Szépe György által kidolgozott modellt, amely a nyelvhasználat tipológiai keretei közt helyezi el diszciplinánkat, és a lehető legátfogóbb, amennyiben a magyarul nem tudó (és nem is tanuló) külföldiek potenciális kategóriájától egészen a sztenderd magyar nyelvet használók kategóriájáig terjed. Szépe összesen nyolc kategóriát állít föl, s a csoportosítás során figyelembe veszi a nyelvtanulást és a nyelvhasználatot befolyásoló eszköz jellegű és integratív célú motivációt (Szépe 1981.).

3.1.1. Új utakon járó rendszerezésében azonban találunk olyan részleteket, amelyek — véleményünk szerint — módosításra szorulnak. Szépe ugyanis az *idegen nyelv*, *második nyelv*, *környezetnyelv* műszókat a fentiekben vázolt használattól jórészt eltérően értelmezi. Ezért fordul elő többször, hogy a második nyelv és a környezetnyelv szinonimaként szerepel leírásában. Lássuk ezeket az eseteket egy kissé közelebbről is!

A (3), A magyarországi „magyar mint idegen nyelv” kategóriájába először is válogatás nélkül vannak besorolva a következő, meglehetősen heterogén elemek: „Ebbe a kategóriába tartoznak a magyarországi tanulmányokra felkészülő ösztöndíjasok, a rokonsági kapcsolatok révén Magyarországra kerülő személyek, a „nemzetközi szolidaritás” révén hozzánk kerültek, valamint egyéb, külföldről Magyarországon munkát vállalók (beleértve a magyarországi külképviseletek nem magyar anyanyelvű dolgozóit). . .” (i. m. 12). Megjegyez-

zük, hogy innen is és a többi kategóriából is kimaradt a tulajdonképpen legjelentősebb és egyben legnépesebb csoport: a felsőfokú tanulmányaikat Magyarországon végző külföldieké. A szöveg, amely minket most közelebről érdekel, így folytatódik: „A Nemzetközi Előkészítő Intézetben (és néhány más intézetben) a tanulmányokra felkészülő diákok esetében a magyar valójában nem egészen klasszikusan »idegen nyelv«, hiszen az intézményeken belül és főleg azon [!] kívül élő magyar nyelvű kommunikációba tudnak bekapcsolódni. A magyar valójában itt a *környezet nyelve*: inkább *második nyelv* (mint idegen nyelv). Ennek súlyos módszertani következményei vannak, mivel a környezetnyelv (második nyelv) elsajátításának módszere lényegesen eltér az idegen nyelv tanulásának módszerétől” (uo. a szerző kiemelései). Egy kicsit alább pedig így ír a szerző: „A többi alcsoport számára eltérő lehet a pontos motiváció, de az ő számukra is környezetnyelv (tehát egyfajta másod-*ik nyelv*) a magyar, nem pedig szabályszerű „idegen nyelv” (uo.).

A (6), *Magyar mint a környezet nyelve a magyarországi nem magyar anyanyelvű tömbök számára* című kategóriában ismét visszatér az említett azonosítás: „Ez tipikusan a magyarországi nemzetiségi tömbök problémája... Ebben az esetben sem idegen nyelv a magyar, hanem a környezet nyelve, tehát *második nyelv*” (i. m. 13).

Szépe tehát egyfelől *környezetnyelv* és *második nyelv* között egyenlőségjelet tesz, másfelől pedig a *környezetnyelv* műszót 'célnyelv' értelemben alkalmazza. Mindennek további következménye, hogy ahol ez utóbbi terminussal a maga helyén él, ott ennek eredeti értelme elmosódik. Íme: a (4), *Magyar a kétnyelvű oktatásban külföldön, nem magyarok számára* című kategóriát jellemezve ezeket írja: „Erre egyelőre csak Jugoszláviában van példa... A Vajdaságban ugyanis - egyes helységeken - a nem magyar anyanyelvű tanulók számára is ajánlott vagy kötelező a magyar nyelv iskolai tanulása. Mivel ezekben az esetekben is található a környezetben magyarul beszélő tömb, ez is *környezetnyelv*” (i. m. 12, a szerző kiemelésével). Ám nem úgy áll a dolog, hogy ez is *környezetnyelv*, hanem ez a szó szoros értelmében vett *környezetnyelv*, legalábbis a jugoszláviai terminológia szerint; más terminológiában viszont nem élnek a *környezetnyelv* kifejezéssel.

A jelzett ellentmondásosság az összegezésre is rányomja bélyegét, és kiindulópontjává válik egy - véleményünk szerint - kevésbé szerencsés javaslatnak:

„Annyi bizonyos, hogy a *magyar mint idegen nyelv* voltaképpen csak a (2) kategóriára érvényes. A (3), (4), (5), (6) esetében *környezetnyelvről* van szó a jugoszláviai terminológia szerint. (Csakhogy mi éppen azt figyeljük, hogy mikor sajátítja el, tanulja meg valaki a magyart, a *környezetnyelv* műszó pedig erre túl tág, belefér az is, amikor kétnyelvű környezetben a magyarok sajátítják el a környezet másik nyelvét is.) A mi mostani szakmaalakító erőfeszítéseink szempontjából elegendőnek látszik, hogy a magyar mint *környezetnyelv* (pontosabban a környezet egyik nyelve) kategóriából elsősorban arra fordítsuk figyelmünket, amikor valaki a magyart sajátítja el vagy tanulja meg. Ebben az esetben a *magyar második nyelv*.

Terminológiai javaslatom tehát az, hogy a szakma ideiglenes elnevezése ez legyen: »a magyar mint idegen és mint *második nyelv*«” (i. m. 14, a szerző kiemelései).

3.1.3. Térjünk rá most ez utóbbi javaslatra. Röviden szólva, a magam részéről határozottan ellenzem.

Mindenekelőtt azért, mert a jelenlegi elnevezés külföldinek és belföldinek, kívülállónak és szakmabelinek egyaránt világosan, első hallásra vagy olvasásra érthetően és egyértelműen megjelöli, miről van szó. Megfelelően fejezi ki ugyanis a lényegét, a fentiekben vázolt alapvető oppozícióból azt, hogy a magyarnak nem anyanyelvi, hanem idegen nyelvi oktatásáról-elsajátításáról van szó. Egyben összhangban van a nemzetközi szakirodalomban erre a fogalomra leggyakrabban használt kifejezéssel is.

Hogy a magyar mint idegen nyelv alapfogalmán belül a nyelvelsajátításnak milyen fokai, módjai, megvalósulásai lehetségesek; hogy a magyar adott esetben szoros értelemben vett idegen nyelv-e vagy második nyelv, környezetnyelv-e vagy esetleg harmadik nyelv; hogy a magyar mint második nyelven egy sajátos helyzetben, a célnyelvi környezetben folyó, implicit és informális szituációban, explicit és formális oktatással tanult nyelvet értünk, amelynek segítségével a magyar társadalomba integrálódó hallgató vagy tanuló a környező valóságos kommunikációba be tud kapcsolódni: mindezek a diszciplína olyan részletkérdései, amelyeket nem szükséges feltüntetni elnevezésében.

A *második nyelv* terminus belefoglalása a magyar diszciplína elnevezésébe félreértést is okozhat s éppen az angolszász alkalmazott nyelvészet körében, ahonnan a kifejezés vétetett. Ott ugyanis a műszó -- mint utaltunk rá -- igen gyakran arra az ún. privilegizált nem-anyanyelvre vonatkozik, amelyik angol (vagy francia stb.) befolyású területen az illető ország (anya)-nyelve(i) helyett a közéletben a kiegészítő nyelv szerepét tölti be. Ilyen szerepe a magyar nyelvnek, legalábbis jelenleg, sehol sincs (történetileg is csak Fiumében volt a kiegyezés és az őszirózsás forradalom közti időszakban).

Jegyezzük meg azt is: ha már az elsajátított vagy tanult nyelvek sorszámozásáról van szó, egyáltalán nem biztos, hogy a nálunk tanuló diákok esetében a magyar a második s nem épp a harmadik vagy esetleg a negyedik nyelv lesz-e. Csak egyetlen egyszerű példát említek erre. A budapesti bölcsészkaron spanyol–magyar szakra beiratkozott lengyel nemzetiségű hallgató már ide érkezésekor második nyelvként használja az orosz, amely még jó ideig közvetítő nyelvként szolgál számára a bolgár, cseh, észt, német, orosz, szlovák kollégáival való kommunikációban. Ha a spanyolt, amennyiben csak nálunk kezdte tanulni, idegen nyelvnek minősíthetjük, a magyar az ő gyakorlatában így is a harmadik nyelv.

Végül s nem utolsósorban azért is ellenzem a *második nyelv* terminus belefoglalását a szakma elnevezésébe, mert ezáltal az elnevezés hosszabbá, használata nehezkessé válik. A „Magyar mint idegen nyelv tanári szak” meglevő neve mellett már most gondolnunk kell arra, hogy a szakma elnevezése intézménynév részét is alkothatja majd.

Összefoglalólag tehát e kérdésről annyit mondhatunk, hogy mivel a szakmának *magyar mint idegen nyelv* elnevezése mind hazai, mind nemzetközi szempontból megfelelő, ne változtassunk rajta.

4.0.0. A továbbiakban a magam részéről arra teszek kísérletet, hogy a magyar mint idegen nyelv diszciplínáját a nyelvoktatási-nyelvelsajátítási tipológia keretei közt helyezzem el.

Az említett elsődleges oppozíció alapján két fő típust különböztetek meg: a magyar mint anyanyelv és a magyar mint idegen nyelv (oktatásának-tanulásának) típusát. Ezen belül számításba veszem, hogy hol folyik az oktatás: határainkon belül vagy azokon kívül, ami a második fő típusra nézve lényegé-

ben azt jelenti: célnyelvi vagy forrásnyelvi környezetben. Figyelemmel vagyok továbbá arra, hogy a tanuló milyen céllal és milyen motiváció alapján, eszköz jelleggel vagy integratív céllal tanulja-e a magyart mint idegen nyelvet. Ezek alapján altípusokat, illetőleg átmeneti kategóriákat tartok számon.

(Az itt következőket első változatban az 1980/1981. tanévben a budapesti bölcsészkaron „Bevezetés a magyar mint idegen nyelv oktatásának stúdiumába” című speciálkollégiumon adtam elő.)

4.1.0. A magyar mint anyanyelv

Az első fő típus tehát a magyarnak mint anyanyelvnek az oktatása, mégpedig határainkon belül, vagyis magyar anyanyelvűeknek, magyar nyelvi környezetben. Egyértelmű helyzet, részletező fejtegetést nem igényel.

Altípusai a következők:

Az 1. altípus: a határainkon kívül, mégpedig a szomszédos szocialista országok egy tömbben élő magyar nemzetisége körében működő magyar tan nyelvű iskolákban, tehát anyanyelvi környezetben, magyar anyanyelvű tanulók számára, anyanyelvi szinten folyó oktatás. Eltérés a hazai oktatástól, hogy a többségi nemzet nyelve potenciálisan jelen van. Ilyen anyanyelvi oktatás van pl. a jugoszláviai Vajdaságban.

A 2. altípus: a határainkon kívül, nyugati (illetőleg tengerentúli) országokban fönntartott magyar tan nyelvű iskolákban, vagyis idegen nyelvi környezetben magyar anyanyelvű tanulók számára történő anyanyelvi szintű oktatás. Ilyen magyaroktatás van az NSZK-beli Burg Kastl gimnáziumában. A helyzetet jellemzi, hogy a tanulók eleve kétnyelvűek, s hogy jórésük harmadik nyelvként a környezetnyelvet is tanulja.

A 3. altípus: határainkon kívül, idegen nyelvi környezetben, magyar koloniákban, a szülők külszolgálata idején magyar anyanyelvű gyerekek anyanyelvi szintű oktatása. A helyzetet színezi, hogy a gyerekek az illető ország nyelvét tanulják, illetőleg a gyakorlatban sajátítják el.

Átmeneti kategóriák:

Főként külföldön élő, magyar származású gyermekek nyelvápoló-nyelvmegeőrző célú oktatása.

Az 1. kategória: a szomszédos országok vegyes lakosságú területein kétnyelvű környezetben azokban az iskolákban, ahol a többségi nemzet nyelvén folyik az oktatás, a magyar nemzetiségű gyermekek számára fakultatív magyar nyelvoktatás; így van pl. Szlovénia egyes helységeiben.

A 2. kategória: nyugati országokban idegen nyelvi környezetben, ahol az illető állam nyelvén folyik az oktatás, fakultatív magyaroktatás az iskolában magyar anyanyelvű gyerekeknek, pl. Svédországban.

A 3. kategória: nyugati és tengerentúli országokban, idegen nyelvi környezetben különféle társadalmi szervezetekben folyó nyelvmegeőrző oktatás magyar származású gyermekek számára, pl. az Amerikai Egyesült Államokban és Kanadában, főként hétvégi iskolákban.

A 4. kategória: magyar származású, főként nyugati, ill. tengerentúli országokból a Magyarok Világszövetsége meghívására hazánkba, Sárospatakra és a Balatonra érkező fiatalok, ill. gyerekek magyar nyelvtanítása.

A két utóbbi kategória átmenetiségét az is jelzi, hogy a harmadik generációs fiatalok jórésének már családnyelvi szintű magyartudása is hiányos, sőt közöttük egyre többen vannak olyanok, akik magyarul már egyáltalán nem beszélnek, ezért esetükben egyre inkább a magyarnak mint idegen nyelvnek az oktatása kerül előtérbe.

Közbevetőleg megemlítjük itt, hogy a Magyarok Világszövetsége körében munkálkodó tanárok, érzelmi okokból, nem szívesen használják az ebben az esetben szabatos *magyar mint idegen nyelv* megjelölést. Álláspontjukat Ginter Károly legutóbb így fejtette ki:

„Most tulajdonképpen az idegennyelv-tanítás problémakörét kell említenem. A magyarra nem szívesen használom ezt a szót: *idegen nyelv*, mert rengeteg érzelmi kötöttség fűz bennünket ehhez a nyelvhez. A tanár részére nem lehet idegen, hiszen a konferencia résztvevői magyarul beszélnek a legjobban, ez az anyanyelvük, de a tanítványok részére sem idegen, hiszen olyan erős érzelmi szálak fűzik a tanulásához, hogy ez az érzelmi többlet azt javallja: nevezzem a magyart új nyelvnek, második nyelvnek, de ne idegen nyelvnek. Ezért beszélek én második nyelvről, bár lényegében új nyelv tanulásának a problémájáról van szó” (Imre 1982. 155).

Ez az érvelés – amint látjuk – ellentmondásos (az az eljárás pedig legalábbis vitatható, hogy ugyanezen kötet összeállítói hozzászólásomnak, amelyben a magyarról mint idegen nyelvről beszélek, címül „a magyar mint második nyelvet” adták, l. Imre 1982. 161–3). Ha ugyanis következtetések akarunk lenni, ebben az esetben a második nyelv műszót kizárólagosan nem használhatjuk. Viszont kétségtelenül jogos igény az érzelmi kötődés tiszteltetésben tartása. Közvetítő megoldást ajánlatos tehát keresnünk. Vagyis az idegen ajkúak magyaroztatása e sajátos és jelentős kategóriájának külön elnevezést kellene adnunk, ezt pl.: a *magyar mint az elődök* (v. az *ősök*) *nyelve*. Amely elnevezés nem zárja ki sem azt, hogy kezdetben valójában idegen nyelv, sem azt, hogy a későbbiek során második nyelvvé válhat magyar véreink idegen ajkán.

Ezzel egyúttal elérkeztünk a második fő típus problematikájához.

4.2.0. A magyar mint idegen nyelv

Ez a második fő típus két altípusra oszlik attól függően, hogy a magyaroztatás idegen ajkúaknak határainkon túl vagy pedig határainkon belül folyik.

4.2.1. Az 1. altípus az idegen ajkúaknak idegen, azaz forrásnyelvi környezetben való magyaroztatása; ez a tulajdonképpeni, szoros értelemben vett *magyar mint idegen nyelv*. Történhetik:

a) Általános nyelvismereti céllal, pl. társadalmi szervezetek – mint Rómában az Associazione Italo-Ungherese vagy Rohoncon a népfőiskola – által szervezett tanfolyamokon.

b) Specifikus nyelvi, művelődési vagy szakmai céllal. Mégpedig a külföldi egyetemeken magyar szak felvétele keretében, vagy a főszakot kiegészítő nyelvi stúdium formájában, vagy meghatározott kutatási területen szaknyelvi ismeretek megszerzése céljából.

A forrásnyelvi környezetben való nyelvtanulás jellemzője, hogy a tanuló, a hallgató gyakorlatilag csak az órákon kerül kapcsolatba a nyelvvel, és ritkán nyílik alkalma arra, hogy a nyelvet valóságos szituációkban használja.

Ennek az altípusnak két átmeneti kategóriája van:

Az 1. kategória: a külföldi, főként nyugati egyetemekre került magyar anyanyelvű hallgatók specifikus célú (pl. magyar szak elvégzése) magyaroztatása; ezt a kategóriát többnyire az illető országba férjhez ment magyar feleségek alkotják.

A 2. kategória: a szomszédos országokban két- vagy többnyelvű lakosság körében, amelyek közül az egyik a magyar, idegen anyanyelvűek magyaroztatása általános nyelvismereti céllal; ez a már részletesen fejtegetett *magyar mint környezetnyelv*.

4.2.2. A 2. altípus az idegen ajkúaknak határainkon belül, tehát célnyelvi környezetben való magyar nyelvi oktatása-tanulása. Céljától, motíváltóságának jellegétől, mélységétől, intenzitásától és időtartamától függően megvalósulhat környezetnyelvi és második nyelvi szinten.

A magyar a környezetnyelv szintjén

Nincs benne ellentmondás: a magyar környezetnyelv marad, ill. környezetnyelvvé válik azoknak az idegen ajkúaknak a számára, akik bár hosszabb-rövidebb ideig hazánkban tartózkodnak — rendszerint eszközjellegű motivációval —, de kisebb vagy nagyobb mértékben forrásnyelvi környezetet teremtenek maguk számára, ill. forrásnyelvi környezetben mozognak-működnek, és ennek megfelelően vagy csak részlegesen, vagy egyáltalán nem integrálódnak a magyar társadalomban. Ez a csoport igen vegyes összetételű, a teljesség igénye nélkül csupán fontosabb elemeit említem.

a) Ide sorolhatók a Debreceni Nyári Egyetem hallgatói, akik — legalábbis egyetlen alkalommal -- már az idő rövidsége miatt sem kerülhetnek komolyabb kapcsolatba sem a nyelvvel, sem a társadalommal.

b) Ide számíthatók a Magyarországon működő külföldi diplomáciai, kulturális, kereskedelmi, idegenforgalmi képviselők nem magyar anyanyelvű, de magyarul tanuló tagjai, akiknek tevékenysége zömmel forrásnyelvi környezetben folyik.

c) Ide tartoznak a Magyar Tudományos Akadémia keretében, főként a fejlődő országokból érkező aspiránsok, akik többnyire valamely világnyelven vitatják, írják és védik meg kandidátusi disszertációjukat, integrálódni a magyar társadalomba rendszerint még átmenetileg sem kívánnak, s a magyar nyelv többségüket csak egy kötelező nyelvvizsga erejéig érdekli.

d) Ide tartoznak a Művelődési Minisztérium keretében nyugati országokból és más földrészekről néhány hónapra, legfeljebb egy-két évre hazánkba látogató ösztöndíjasok, akiknek általában meghatározott kutatási témájuk van, s elsősorban az ehhez nélkülözhetetlen, ill. szükséges magyar nyelvismerteteket törekednek megszerezni.

e) Sajátosan tartoznak ide a Nemzetközi Előkészítő Intézet hallgatói, akik intézeti (össze)zártaságuk folytán a célnyelvi környezet előnyeiben igazában nem részesülnek, jórészt csak az órákon kerülnek kapcsolatba a magyar nyelvvel, az őket körülvevő társadalomba való beilleszkedésük eleve lehetetlen, és élő nyelvi szituációba ritkán kerülnek, hiszen még szabadidejük nagy részét is egymás forrásnyelve közegében töltik.

f) Tipikusan tartoznának ide, a jugoszláviai terminológia szerint, a magyarországi nemzetiségi tömbök tagjai. Valójában azonban — amint erre Szépe György rámutatott -- „az esetek többségében az iskolában kettős szocializáció történik, melynek révén csaknem egyszerre illeszkedik bele a gyermek a magyarul beszélők közösségébe és a nemzetiségi nyelvet beszélők közösségébe” (Szépe 1981. 13). Ők tehát már iskolás koruktól kezdve két-nyelvűek, a magyart második nyelvként használják.

A hazánkban magyar nyelvet tanuló idegen ajkúak jórésze tehát a környezetnyelvi szituációba tartozik. Fontosnak tartom azonban hangsúlyozni, hogy csaknem minden csoport számára -- ellentétben a magyar mint idegen nyelvi szituációban lévőkkel -- a célnyelvi környezet adottságai révén nyitva áll a magyar mint második nyelv elsajátításának lehetősége. Vegyük az egyik legfontosabb csoportot, a Nemzetközi Előkészítő Intézetben tanulókat. Azon a napon, amikor egyetemi vagy főiskolai tanulmányaikat megkezdik, egyúttal

bekapcsolódnak a magyar társadalom valóságos életébe, és szinte kényszerűen valóságos nyelvi szituációkban kell helytállniuk, s ezzel a magyar mint második nyelv elsajátításának útjára lépnek.

A magyar a második nyelv szintjén

Igazában és legfőképpen ugyanis — a magyarországi nemzetiségi tömbök tagjai mellett — az egyetemi-főiskolai tanulmányaikat hazánkban végző külföldiek számára válik, ill. válhatik a magyar második nyelvvé. Bár túlnyomórészt ezeknek is elsődlegesen eszköz a magyar nyelv a szakmai tudás és a diploma megszerzésére, mégis — már csak a huzamos, öt-hat évi magyarországi tartózkodás velejárójaként is — bekövetkezik az integrálódás folyamata. Pontosabban szólva, amilyen mértékben sikerül beilleszkedniük a magyar társadalomba, olyan mértékben éri el nyelvhasználatuk a második nyelv szintjét. Esetenként az anyanyelvi beszélő kompetenciáját megközelítő, sőt teljes (ambilingvális) kétnyelvűség alakulhat ki, ha a magyar nyelv és művelődés nem pusztán eszköze, hanem részben vagy egészben célja is tanulmányaiknak. Ez a bölcsészkarra járó magyarszakosok lehetősége.

IRODALOM

- Allen, J. P. B.—Corder, S. P. (eds.) 1975. *Papers in Applied Linguistics: The Edinburgh Course in Applied Linguistics*, vol. 2., London.
- Broughton, G.—Brumfit, Ch.—Flavell, R.—Hill, P.—Pincas, A. 1978. *Teaching English as a Foreign Language*, London.
- Corder, S. P. 1973. *Introducing Applied Linguistics*, Harmondsworth.
- Éder Zoltán 1978. Egyetemi magyartanítás Nápolyban, *Nyelvünk és Kulturánk* 32, 35—41.
- Éder Zoltán 1981. A magyar mint idegen nyelv oktatásának elvi és módszertani kérdései a magyar egyetemeken, *LektKonf. V.*, 29—33 és *MNy.* 79: 128.
- Gallisson, R.—Coste, D. (eds.) 1976. *Dictionnaire de didactique des langues*, Paris.
- Gingras, R. C. (ed.) 1978. *Second Language Acquisition and Foreign Language Teaching*, Arlington.
- Imre Samu (szerk.) 1982. A IV. Anyanyelvi Konferencia összefoglalása, h. é. n. [Budapest, 1982.]
- Kontra Miklós 1979. Szélgjegyzetek a magyar mint idegen nyelvről, *Nyr.* 103: 208—10.
- LektKonf., *Magyartanítás külföldön I—IV.*, szerk. Ginter Károly, ill. Magyar nyelv külföldieknek V. szerk. Giay Béla és Ruszinyák Márta (A magyar lektori értekezletek anyaga), Művelődésügyi, ill. Művelődési Minisztérium és Nemzetközi Előkészítő Intézet, Budapest, 1969—70—72—74., ill. 1981.
- Mikes Melánia 1976. A többnyelvűség jugoszláv modellje, *HungKözl.* 26—27. sz., 9—19.
- Mikes Melánia—Lük Albina—Junger Ferenc 1978. Nyelvszociológiai kutatások. Az anyanyelv használata a magyar nemzetiségű tanulóifjúság körében, *HungKözl.* 34. sz., 19—57.
- Mikó, Marianne 1972. A propos de quelques vieux manuels de «hongrois, langue étrangère»: Gergely, J.—Moreau, L.—Perrot, J.—Erdődi, J. (eds), *Mélanges offerts à Aurélien Sauvageot pour son soixante-quinzième anniversaire*, Budapest, 189—92.
- Pride, J. B.—Holmes, J. (eds.) 1972. *Sociolinguistics*, Harmondsworth.
- Richards, J. C. (ed.) 1978. *Understanding Second and Foreign Language Learning*, Rowley, Mass.
- Szende Aladár—Szépe György (szerk.) 1978. A magyar mint idegen nyelv [Az MTA Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottságának 1977. jún. 21-i ülése], *Nyr.* 102: 299—332 és klny.
- Szépe György 1981. A „magyar mint idegen nyelv” néhány diszciplináris kérdése: *LektKonf. V.*, 9—27.
- Wilkins, D. A. 1974. *Second-language Learning and Teaching*, London.

Éder Zoltán

Nyelvtan és nyelvtanítás viszonya Bél Mátyás Sprachmeisterében

0.0. Az 1720-as évek a magyar mint idegen nyelv oktatásának kezdetét jelzik (vö.: Éder 1983. 309). 1729-ben látott napvilágot Bél Mátyás „Der ungarische Sprachmeister” c. munkája, az első olyan mű hazánkban, amelyet már nem sorolhatunk egyértelműen a grammatikák, ill. nyelvtanok közé. Cikkemben azt szeretném bemutatni, hogy a Nyelvmeister méltán fontos határkő azon az úton, amely a hagyományos grammatikáktól a mai értelemben vett nyelvkönyvekig vezet.

0.1. Bél Mátyás németek számára írt munkáját nem értékelhetjük igazán a korabeli, főleg a megjelenését megelőző grammatikák, ill. nyelvészeti tendenciák vizsgálata nélkül.

A XVII. századi nyelvtanokat Jancsó Benedek (Jancsó 1881. 87) és Szathmári István (Szathmári 1968. 28) felosztásából kiindulva két fő csoportra oszthatjuk: tudományos és gyakorlati nyelvtanokra. E kettő között ebben az időben még nehéz meghúzni a határvonalat. Bár a tanító célnak majdnem minden grammatikából érezhető, Szenczi Molnár Albert, Komáromi Csipkés György vagy Pereszlenyi Pál művében egyértelműen a rendszerező, összefoglaló tendencia uralkodik.

Eltekintve az írni-olvasni tanulók számára írt, gyakran a katekizmus elejére fűzött abecedariumoktól, a „gyakorlati” nyelvtan egyet jelentett a nagyobb lélegzetű, tudományos igényű mű lerövidítésével, esetleg egyes részek sorrendjének pedagógiai céllal történő átrendezésével. Erre példa Kövesdi Pál „Elementa Linguae Hungaricae” c., 1686-ban megjelent munkája, amelyet ebben az időben Nyugat-Magyarország evangélikus iskoláiban tankönyvként használtak (Losonczi 1927. 17).

0.1.1. A korábbi nyelvtanokat szemügyre véve s Bél előszavát olvasva kiderül, hogy a Sprachmeister közvetlen forrása Kövesdinek e latin nyelven írt rövid munkája.

Kövesdi nyelvtanát — amely Szenczi Novae Grammaticae Ungaricae-jának tulajdonképpen „kivonatolt” változata — Jancsó Benedek (Imre Sándorra és Toldyra hivatkozva) igen csekély értékűnek tartja (Jancsó 1881. 183), Szathmári szerint azonban ez „az első, nyelvtant tárgyaló tankönyvünk” (i. m. 360).

A helyenként talán túlságosan is nagyvonalú Kövesdit semmiképpen sem szabad elmarasztalnunk. Ő szakított elsőként a hagyománnyal, mivel műve sem nem elemi fokú nyelvtankönyv — tehát nem írni-olvasni kezdő tanulóknak szánta —, sem nem tudományos nyelvtan, mely mélyebb grammatikai ismereteket ad és a nyelvtan tudományában már előrehaladottabb tanulóknak, ill. az oktatóknak szól. Az anyag kiválogatásában gyakorlati szempont, a nyelvtanulás megkönnyítése vezette.

Hogy Bél Mátyás ismerte vagy felhasználta volna Komáromi vagy Pereszlenyi nyelvtanát, ennek nem találjuk nyomát.

0.2. Amikor megpróbáljuk kijelölni a Nyelvmeister helyét a nyelvtanítás magyar vonulatában, nem szabad figyelmen kívül hagynunk azokat az általános nevelési-pedagógiai tendenciákat sem, amelyek a vizsgált időszakra jellemzőek.

A XVII. és az azt megelőző századon erősen érződött a reformáció

hatása. A reformáció egyik legnagyobb vívmánya a nemzeti nyelvek előtérbe kerülése, a Biblia lefordítása. Ez közvetve serkentőleg hatott a nyelvtan-íráshoz — pl. Sylvester János „Grammatica Hungaro-Latiná”-jának előszavában kifejti, hogy nyelvtanát előtanulmánynak szánja az Újtestamentum lefordításához (vö. Szathmári 1968. 87).

0.2.1. A reformáció új igényeket állított föl a pedagógiával szemben is: a korábbi, kizárólag klasszikus műveltség megszerzése mellett szerepet kaptak a gyakorlati, a „hasznos” tudományok is (vö. Markusovszky 1896. 163).

Bél, akinek neveltetését ez az új szellem határozta meg, műveltségét Halléban, Francke intézetében szerezte meg. Halle ebben az időben a pietizmus fellegetvára, innen terjed el az ún. „praktikus pietizmus”, mely az oktatás területén a racionálisabb szempontok bevezetését szorgalmazta. Előtérbe került az anyanyelv használata, megkezdődött az élő idegen nyelvek oktatása. A latin nyelv alapjait az anyanyelv segítségével magyarázták. „Deutsche Oratorie” tárgymegjelöléssel fél évig hivatalos tananyagként oktatták az anyanyelvet, s ennek az volt a célja, hogy a tanulók — a leendő lelkészek — elsajátítsák a jól fogalmazott beszédek tartásának tudományát, szép leveleket tudjanak írni (vö.: Sipos 1962. 100).

Bél 1714-től 19-ig működött Pozsonyban az evangélikus líceum rektorként. Pedagógiai módszereinek sikerét jelzi, hogy az előzőleg hanyatlásnak indult intézményt felvirágoztatta. A mi szempontunkból jelentős újítása, hogy korát megelőzve tanítványait nyomtatott tankönyvekkel látta el (Haán 1879. 25), amelyek sorában kiemelkedő helyet foglal el németek számára írt 90 lapos nyelvkönyve. Az 1729-es első kiadás pontos címe: „Der Ungarische Sprach Meister oder kurze Anweisung Zu der Edlen Ungarischen Sprache, Nebst einem Anhang von Gesprächen. Der Hoch-Loeblichen Deutschen Nation, Zum Nutz und Dienste gutherzig gestellet von Meliboeo. Pressburg den Johann Paul Royer. Auf Kosten eines guten Freundes im Jahr 1729.”

1.0. A Nyelvmester az előszóban megjelölt szándékát tekintve nyelvkönyv, pontosabban: németek számára írt magyar nyelvkönyv. A szerzőt műve megírásában hármass cél vezette: elsősorban az, hogy az emberek közötti társadalmi, társasági érintkezést megkönnyítse; hogy elmélyítse a kapcsolatot a két különböző, de szomszédos nép között; s végül, hogy a velünk együtt élő nemzetiségekkel — amelyek hivatalos ügyeik intézésekor úgyszólván kénytelenek a magyar nyelvet használni — megismertesse és megszerettesse nyelvünket (vö.: Éder 1983. 309).

1.1 A magyar nyelv elterjesztésére, megismertetésére már a Béltől előtti grammatikák szerzői is gondoltak. „Készséggel megvallom, hogy a magyar nyelvnek ezeken a távoli vidékeken semmi haszna sincs. De akik Pannónia híres országát bejárni és a török háborút szemlélni óhajtják, azoknak bizony hasznos és szükséges” — írja Szenczi (Szenczi M. A. Válogatott művei. 247). Komáromi Csipkés György „nyelvtanával idegeneknek, különösen a Magyarországi nyugati részben lakó németeknek akarja elősegíteni és megkönnyíteni” a magyar nyelv tanulását (id. Szathmári 1968. 273).

Ezek a nyelvtanárok azonban nem a beszéd tanítását, gyakoroltatását, hanem a magyar nyelv nyelvtani rendszerének összefoglalását, bemutatását tartják fontosnak. Kövesdi latinul írt nyelvtanának érdeme abban áll, hogy elsőként mert gyakorlati szempontok figyelembevételével szelektálni egy itudományos nyelvtant. Könyve — gyengeségeivel és hibáival együtt — kora

bizonyítéka annak a felismerésnek, hogy egy nyelv rendszerének leírása közvetlenül nem használható fel a nyelvoktatásban.

Bél az EILH-t helyenként Szenczihez visszanyúlva, helyenként a saját elgondolása szerint dolgozza át.

2.0. A továbbiakban a Nyelvmeisterből azokat a vonásokat emelem ki, amelyekkel bizonyíthatom, hogy közelebb áll a mai értelemben vett nyelv- könyvekhez, mint a hagyományos grammatikákhoz.

2.1. A korábbiakhoz képest nagyobb szerepet kap a hangtan. Tanácsait „A magyar írásról és olvasásról” c. I. fejezet tartalmazza, melynek példaanyaga Kövesdiére támaszkodik, de lényegesen fölül is múlja azt. A bonyolultabb hangzók kiejtését megmagyarázza, alkalmanként a német nyelvből vesz példákat.

2.2. „Von dem Nomine” [A névszóról] c. II. fejezetében csaknem szóról szóra átveszi Kövesdi meghatározását: *Nomen est, cui praeponi potest Pronomen Demonstrativum ez, cum Articulo az*, ut: *ez az ember* (CorpGr. 553). Ez az átvétel ellentétben áll Bélnek explicitásra törekvő, önálló meghatározásaival, s talán ezért pontosította a definíciót: „Ein Nomen, oder Nahmen eines Dinges ist dasjenige, dem man das vor-Wörtlein *Ez* mit dem Artikel *Az* versetzen kan”. [Névszó, vagy egy dolog neve az, amely elé az *ez* elő-szócskát az *az* névelővel elétehetem.] (I. m. 3.)

A névszók közé felveszi a Kövesdinél teljesen hiányzó melléknevet is (vö. i. m. 4).

2.2.1. A korábbi grammatikákhoz képest visszaesést jelent, hogy Bél Kövesdihez hasonlóan csak 6 esetet különböztet meg, bár a prepozíciókról szóló fejezetben a kérdést illetően figyelemreméltó megjegyzéseket tesz (l. alább).

2.2.2. Kétféle, *-nak* és *-nek* deklinációt különböztet meg, ennyiben nem tud szabadulni a latin grammatika diktálta kényszertől. Önálló észrevétele így hangzik: „Die Ungarn haben zwei Deklinationen, die ziemlich eintreffen” (i. m. 5) [A magyaroknak két deklinációja van, amely nagyjából azonos].

A magánhangzó-harmóniát általános érvényűen sem Bél, sem Kövesdi nem határozzák meg, bár felismerik az *a*, *o*, *u*, ill. *e*, *ö*, *ü* magánhangzók szabta rendszerességet a *-nak*, *-nek* rag illeszkedésében. Az *i* hangot tartalmazó szavaknak hol az első, hol a második deklinációs osztályba tartozását Kövesdi sehogy sem, Bél magán-, ill. mássalhangzós végződéssel magyarázza.

2.3. A birtokos személyragokról szóló III. fejezetben („Von denen Suffixis oder Zufügungs-Wörtlein” kiemeli a magyar szuffixumok fontosságát, mivel a magyar nyelv ebben a tekintetben minden más európai nyelvtől különbözik (vö. 13). Példáiban elhagyja a birtokost jelző személyes névmást, amelyet Kövesdi még használ (CorpGr. 559).

2.4. Kövesdi a névmásokat egyáltalán nem határozza meg, Bél a IV. fejezetben („Von dem Pronomine”) így adja definícióját: „Die Pronomina sind Wörter, die man in Anzeigeung oder Wiederholung einer Sache gebraucht; Dieselben nun sind in Ansehen der Deklination Regulair oder Irregulair.” [A névmások szavak, amelyeket rámutatásnál vagy egy dolog ismétlésénél használunk; deklináció tekintetében lehetnek szabályosak és rendhagyók.] (I. m. 23.)

Kövesdi a személyes névmást mind a hat esetben végigragozza, a többi névmást csak megemlíti. Bél azonban – a hagyományos grammatikákkal

szemben — nemcsak a rendhagyó jelenségekre hívja fel a figyelmet, hanem példákkal illusztrálja, sőt gyakoroltatja, tanítja a szabályszerű jelenségeket is.

Az *aki*, *amely* vonatkozó névmások használatát mindketten elkülönítik, s a névelőt magától értetődően a névmások közé sorolják.

2.5. Az igét Kövesdi is, Bél is (V. fejezet: „Von dem Verbo”) a névszókhoz hasonlóan határozza meg: „Ein Verbum, oder Wort so sich conjugieren läest wird erkant aus dem vorgesetzten Pronomine” [Egy igét vagy szót amelyet ragozni lehet az eléített névmásról ismerhetünk fel (i. m. 29). Kövesdi csa az eléített névmást tartja fontosnak, a ragozást nem említi, s a „verbum” szó magyarázatával sem foglalkozik (vö. CorpGr. 563).

Talán megkockáztathatjuk azt az állítást, hogy Bél a „verbum” és a „Wort” szó szinonimaként való használatával az ige kiemelt szerepére, megkülönböztetett fontosságára érzett rá.

Bélnek ezek a „kölsönzött” meghatározásai — amelyek általában az egyes szófajok mibenlétének közelebbi magyarázatánál fordulnak elő — elvontságukkal vagy pontatlanságukkal ellentmondanak a Nyelvemester egyébként lényegretörő, a gyakorlati összefüggéseket kidomborító szellemének. A szerző ezeken a helyeken valószínűleg megérezte, hogy a nyelv elsajátításának szempontjából ezekre a meghatározásokra nincs feltétlenül szüksége, de a latin grammatikák szokásával még nem mert ilyen mértékben szakítani, ezért nyúlt más szerzőhöz. Hangsúlyozom, hogy az efféle negatív példákkal csak olyan helyeken találkozunk, ahol a definíciónak tulajdonképpen nincs is szerepe.

Az ige lehet aktív és passzív; az aktív ige ötféle: indirektum és direktum, aktivum primum, aktivum secundum és potentiale. Kövesdi ugyan ötfélét ígér, de csak négy csoportot magyaráz meg (CorpGr. 564). Bél helyesbít: „Dieser Verborum (ti. indirectum és directum) ihre Endigung von denen Suffixis entlehnet und gehören zu dem Activo primo.” [Az indirektum és direktum igék végződésüket a birtokos személyragtól kölcsönzik és az aktivum primum csoportba tartoznak.] (I. m. 29.)

Az, hogy Bél felismeri és említi a birtokos személyragok és az igeragok azonosságát, ismét olyan adat, mely a nyelv rendszerszerű szemléletére utal, s egyben megkönnyíti a nyelv megtanulását.

2.5. Az igék tárgyalásánál legjelentősebb újítása a felszólító mód jelenek felismerése. Az ikés igékhez és a *-lak*, *-lek* toldalékhoz hasonlóan a paradigmától való eltérést itt is a véghangzók minőségével magyarázza: de amíg e két utóbbi jelenségnél helytelenül a véghangzók minőségében kereste a törvényszerűséget, az imperativusnál itt van a dolog lényege! A felszólító mód tanításához az igéket végződésük szerint csoportosítja: csoportjai a következők:

Sg. 3. Indicativus végződése

-s
-st, -et
-it
-cons + t
-z
-szl

Imperativus végződése:

-ss
-ss
-ts
-ts
-zz
-ssz

Ezek a csoportokon kívül — szögezi le — az imperativus jele a *j* (vö. 43). Régi nyelvtaníróink közül ő az első, aki ezt az általános törvényszerűséget felfedezi. Kövesdi, aki helyesírása tanúsága szerint ipszilonista volt, ezt a következtetést nem vonhatta le.

2.6. A hibásan IV-nek nyomtatott, valójában VI. fejezet címe: „Von denen Particulis”. A XVII. század nyelvtanírói megegyeznek abban, hogy ebbe a kategóriába a határozószók, az indulatszók, a kötőszók és az ún. prepozíciók tartoznak, de ez utóbbit illetően terminológiai bizonytalanság mutatkozik. A ragok és névutók névszót követő helyzete és a „prepozíció” elnevezés közötti ellentmondást Bél a következő magyarázattal igyekezett feloldani: „Die Praepositiones, oder Vorsatz-Wörter werden in der Ungarischen Sprache denen Nominibus nicht vor sondern gleich denen Suffixis nachgesetzt, dahero sie mit bessern Recht Postpositiones könten genennet werden.” [A prepozíciót vagy előtét-szót a magyar nyelvben a névszó után és nem elé helyezzük, ezért jogosabb lenne, ha posztpozíciónak neveznénk.]

A magyar névszók esetrendszerének megállapításánál nagy lépésnek számított, hogy Szenczi olyan esetet is fel mert venni a paradigmába, amelynek nincs latin megfelelője (Antal 1961. 95), de nyelvtanszerzőink ekkor még messze jártak a gazdag magyar esetrendszer felismerésétől. A prepozíciókat számbavető fejezetben azonban már minden szerző megemlíti több-kevesebb ragot: Szenczi a deklinációnál és a posztpozíciók között összesen 13 esetet sorol fel, s rámutat személyragozott formáikra is (vö. Antal 1961. 95).

2.6.1. Bél e prepozíciók felosztásánál Kövesdi helyett a jóval részletezőbb, alaposabb Szenczihez nyúl vissza, de forrását több vonatkozásban lényegesen bővíti és pontosítja. A felosztásnál mindketten abból indulnak ki, hogy az illető pre- vagy posztpozíciót a névszókkal/igékkel egybe- vagy különírjuk-e. Szenczi a „separabiles” csoportot a következőképp bontja tovább:

1. Nem ragozzák a névszókat, maguk nem vehetnek föl birtokos személyragot, pl.: *túl, onnan, onnét, közel, szerint* stb.

2. Az igékhez prefixumként járulnak, névszókhoz nem csatlakoznak, minden számban és személyben felvesznek birtokos személyragot, pl.: *alatt, alá, által, után* stb. A felsorolás után megjegyzi: igékhez is csatlakozhatnak ily módon: *alámegyek, általúti*.

3. Önállóak, ragozzák a névszót, birtokos személyragot felvehetnek; egy- vagy kétalakúak lehetnek: *ért, rá, ban* stb. (CorpGr. 240. 42). A felosztáson kívül „inseparabiles” megjelöléssel felsorol olyan igekötőket és határozóragokat, amelyek nem ragozhatóak: *ig, meg, el, fel*.

Bél felosztása a következő:

S e p a r a b i l e s: „Die vor sich stehen können, und ihre Bedeutung haben und sind dreyfacher Art:” [amelyek önmagukban megállnak, saját jelentésük van és háromfélék].

1. Nem vesznek föl szuffixumot: pl. *onnan, túl, szerint, össze*. Ezek az igékhez közvetlenül, a névszókhoz névelő közbeiktatásával járulhatnak, pl.: *túl a Dunán; túl voltam*.

2. Az ige előtt és a névszó után állhatnak, ragozhatóak, pl.: *alá megyek, asztal alá, alám, alád*

3. A névszókat ragozzák, maguk is ragozhatóak, magánhangzójuk változó (*ra, ba, tól, hoz*)

I n s e p a r a b i l e s: „Die vor sich nicht stehen noch eine gewisse Bedeutung haben, hingegen denen Nominibus nach Art derer Suffixorum

hinzugefüget werden.” [Önmagukban nem állnak meg, egy kevés jelentésük azért van, a névszókhoz szuffixum-szerűen kapcsolódnak.] (I. m. 52.)

1. Ebbe a csoportba tartozik az *ig* határozórag, mert ez még egy ragot, a *lant* magához veheti. Pl.: *Mai-napiglan*

2. Igekötők, melyeknek megvan a maguk jelentése (Die übrigen werden mit denen Verbis zusammen gesetzt und haben sodann ihre Bedeutung” — i. m. 52.)

3. Nem személyragozható határozóragok: pl. *on, en, ön, an, in, ért.*

Érdekes módon az *-ért* rag és az *értem, érted* stb. alakok összefüggését nem ismeri fel, ugyanígy az *-on, -en, -ön* és a *rajtam, rajtad* alakokét sem.

A prepozíciók előbbi két csoportosítását összevetve megállapíthatjuk, hogy Bél a következő lényeges pontokban tér el Szenczitől:

a) Rendszerezi az „inseparabiles” csoportot.

b) Példáit úgy állítja össze, hogy kiemeli az igekötők és névutók etimológiai összetartozását, megkönnyítve ezzel megtanulásukat.

c) Felismeri, bár egyértelműen nem fogalmazza meg a hagyományos grammatikák eseteinek, a határozóragoknak és a névutóknak funkcióbeli azonosságát, de túllép Szenczi „... quae nec ipsae affiguntur nominibus” (CorpGr. 240) meghatározásán, s jelzi a névutók és névszók összetartozását (vö. i. m. 52).

d) Példáiban sohasem elégszik meg a pusztá pre-, ill. posztpozíció közlésével, mindig az igével, ill. a névszóval együtt használja őket.

e) Felfigyel a határozóragok és a szuffixumok hasonló viselkedésére: „... denen Nominibus nach Art derer Suffixorum hinzugefüget werden” (i. m. 50) [A névszókhoz a szuffixumokhoz hasonlóan kapcsoljuk őket — ti. a határozóragokat].

f) Különösen jó pedagógiai érzékről tanúskodik a ragozott névutókhoz fűzött megjegyzése: „Diese Art der Praepositionum ist wegen der Suffixorum sonderlich zu merken, davon ein geschickter Lehrmeister die Exempel haufiger vorgeben kann” [A prepozícióknak ez a fajtája azért különösen figyelemreméltó, mert egy ügyes tanár példaként gyakran előhozhatja] (i. m. 51).

Valóban, a gyakorlat igazolja, hogy a mai tanulók is könnyebben tanulják meg a névutó ragozási paradigmáját, mint a birtokos személyjeleket, ill. az alanyi—tárgyas ragozás személyragjait. E két utóbbi tanítását lényegesen megkönnyíti, ha visszautalhatok a már ismert, egyértelmű paradigmára.

g) Nem elégszik meg a pre- és posztpozíció pusztá felsorolásával és rendszerezésével, megpróbál használatukra szabályt adni: pl. felhívja a figyelmet arra, hogy egyes prepozíciók és a névszó közé névelőt kell tenni (l. Separabiles I. csoport); utal arra, hogy az igekötő imperativusban az ige után kerül, s egyes esetekben az igekötő és az ige közé más szó is beékelődhet.

h) Meghatározásaiban lépten-nyomon találkozunk a „Bedeutung” ’jelentés’ szóval: pl. a „Separabiles”, ill. „Inseparabiles” kategóriák meghatározásánál — itt különösen figyelemreméltó az a megfigyelése, hogy a névutóknak és az ebbe a csoportba (Separabiles I) sorolt határozószóknak több, a határozóragoknak kevesebb jelentést tulajdonít; ezenkívül megkísérli meghatározni egyes igekötők jelentését — szerinte a *meg* igekötő jövő időt jelent (vö.: 53).

E két utóbbi — g) és h) — pont már önmagában is ékesszólóan bizonyítja, hogy Bél — szemben a hagyományos grammatikákkal — nemcsak a nyelv egyes elemeinek felismerését és rendszerezését tartotta szem előtt, hanem

ezeknek az elemeknek a rendeltetésszerű használatát is igyekezett elsajátíttatni a tanulókkal. A jelentés, a nyelvtani funkció és a használati szabályok megadásával végeredményben a magyar nyelven történő kommunikációt tanította.

3. A szintaxis anyagát a latin grammatikák, s ezek nyomán Szenczi is két jól elkülöníthető kérdéscsoport, a *convenientia* és a *rectio* körül rendezik (vö. Szathmári 1968. 380). Bél ezt az irányelvet már nem viszi végig következetesen, s az egyes kérdések hagyományos sorrendjét nála a gyakoriság, ill. a fontosság megváltoztatja. Ezért e fejezet felépítése nem elég rendszeres, inkább esetleges. De ne felejtjük el, hogy a hajdani logikus — de csak elvi! — rendszert a gyakorlat kedvéért lazította fel.

3.1. Kövesdi meglehetősen szűkre szabott szintaxisát Bél Szenczihez visszanyúlva kiegészíti a nominativus-vocativus (itt önálló példákat hoz); a névelő és főnév; a határozószók és más szófajok kapcsolódásának tárgyalásával.

Az *adjectivum* és *substantivum* egyeztetését Szenczihez hasonlóan magyarázza; a melléknevet nem ragozza, de mennyiséget jelentő jelző után egyaránt teszi egyes és többes számba a főnevet (i. m. 59).

Az igevonzatok tárgyalásánál a *-lak*, *-lek* ragot Szenczihez és Kövesdihez hasonlóan az „*indirectum*” csoportba sorolja, kiemeli 2. személyű tárgyra utalását. Itt már nyoma sincs az V. fejezet véghangzókkal operáló magyarázatának! (i. m. 60).

A *directum* igeik — mondja Bél — *accusativus*t vonzanak, mely elé névelőt kell tenni (i. m. 61). Kövesdi a névelő mellett a birtokos személyragot is megemlíti, ez Bélnél sajnálatos módon lemaradt (CorpGr. 579).

3.2. Megállapíthatjuk, hogy a szintaxis a Nyelvmester legkevésbé önálló része, a szerző rendszerező hajlama itt alig érvényesült. Ezt azonban — a korabeli szintaxisok fejletlenségét nézve — nem lehet felróni neki. Bél az általános felfogás szerint nem is akart többet nyújtani a „szavak összefűzésénél”.

Fogyatékoságát maga is érezve a szintaxis elsajátításának további részét a gyakorlatra hárítja (i. m. 56).

4. A „*Függelék*” (Anhang Ungarischer und Deutscher Gespräche) párbeszédes szövegei témájukat és a nyelvhasználatot tekintve a mindennapi életet tükrözik, úgy, ahogyan ezt a szerző számos utalásában is hangsúlyozza.

A beszélgetések egyik főszereplője a „nagyságos asszony”, aki egy nap folyamán hol szolgálójával, hol a „szakátsnéval”, hol pedig vendégeivel társalog mindennapi dolgokról.

A szerzőt — megszívlelendő példa ma is! — semmiképpen sem lehet mesterkéeltséggel, a nyelvtanítás céljaira elnyomított élettelen szövegek gyártásával vádolni.

„Hallode leány! had győjön bé’ a szakáts vagy szakátsné” — utasítja a háziasszony a szolgálót, majd felsorolja a bevásárolni valókat. A „konyha czédula” tételeiből következtethetünk az aznapi menüre is: „Tehénhus mondlás tormával; öz-petsenye a’ madarakkal és az hozzá tartozandó salátával; valamint etzetben forralt ponty egy tál rákkal” — s ez csak töredéke a szerény ebédnek (i. m. 72).

Az ebéd és a délutáni séta alatt időszerű témákról, a háború és a béke előnyeiről, hasznáról esik szó. Nem tévedés: a háborúnak is vannak előnyei „az szegény Hadi emberek részére” (i. m. 81).

A mozgalmas nap, a Sprachmeister függeléke s maga a könyv is a lefekvéssel s az esti nyugalommal kívánó fohással zárul.

A Függelék feltehetően Bél önálló összeállítása. Az előszóban felsorolt művek egyikében sem található hasonló beszédgyakorlat. Warmer Kristófnál (*Gazophylacium Decem Lingvarum Europæarum apertum, in quo Non solum Pronunciationes, Declinationes & Conjugationes; sed etiam diversi Dialogi in Sermone Germanico, Polonico, Bohemico, Belgico, Anglico, Latino, Gallico Hispanico, Italico & Ungarico reperintur*, RMK I. 1404) egyes témák — vendégség és az ezt megelőző készülődés (110), templombamenés (223), felkelés és öltözködés az inas segítségével (220) megtalálhatók, de megyszerkesztettség és élvezhetőség tekintetében messze elmaradnak Bél munkája mögött.

A Nyelvmester újabb kiadásaiban leggyakrabban és legkorábban ez a rész változott; már az 1731-es kolozsvári kiadásban — melyet a jezsuiták Akadémiai Nyomdájában nyomtattak — vallási alapfogalmakat és egyéb hasznos tudnivalókat találunk.

A Függelékben a szerző gyakorlatias, praktikus észjárása nyilvánul meg: felismert s alkalmazott valamit, amit a mai tankönyvírók időnként elfelejteneek. Azt, hogy a nyelvtanulás célja és eszköze a beszélgetés, s ehhez színes, érdekes, életszerű párbeszédre van szükség.

5. Az első kiadást számos újabb követte: Petrik összesen tizenhármát tart számon: 1729 Pressburg; 1731 Clausenburg; 1734 Ofen; 1754., 1763., 1774., 1779., 1787., 1793., 1800., 1805. Pressburg; 1817 Pressburg és Pest, 1829. Pest. Ezek közül az 1731-es, az 1734-es, az 1754-es és az 1863-as, a Függelék-től eltekintve, hűen követi az 1729-est. (Petrik, Mo. Bibl. 1712–1860. I.)

A nagy változás az 1774-es kiadásnál következett be: a könyv terjedelme több mint duplájára nőtt. Szinnyi szerint az átdolgozás Korabinszky Mátyás műve, aki a nyelvtant jelentősen kibővítette, a latin terminusokat némettel helyettesítette, s a Függelék beszélgetéseit Adámi Mihály nyelvtanának idevágó részeivel helyettesítette (Szinnyi: MÍr. 6: 982).

A Petrik által felsoroltakon kívül az OSZK-ban van egy 1809-es (Pressburg), egy 1815-ös (Pressburg-Pest), egy 1835-ös (Pest) kiadás is, ez utóbbi megvan a MTA Könyvtárában is.

Az említett kiadások Petrik, MoBibl. 1712–1860. V., Pótlások kötetébe sem vették fel. Egy 1743-as kiadású, eddig bibliográfiában nem jegyzett Sprachmeister Éder Zoltán tulajdonában van.

6. Bél Mátyás kis könyvét kezünkben tartva joggal merül föl a kérdés: hogyan érhetett meg ez az első pillantásra jelentéktelennek tűnő, végeredményben nem is különösebben önálló mű 18 kiadást?

A választ mindenképpen időszerűségében, a kor sajátos kíváncsainak és Bél alkotó egyéniségének szerencsés összetalálkozásában kell keresnünk. Az iskolaszervező, a történész, a földrajztudós felismerte, hogy Magyarországnak szüksége van a német anyanyelvű lakosságra; a németek számára pedig nyelvkönyvet kell írnia ahhoz, hogy nyelvüket megtanulva az ország teljes jogú polgáraivá válhassanak.

Forrásaiból — egy tudományos és egy kezdetleges gyakorlati nyelvtanból kiválasztotta, céljának megfelelően átdolgozta a megfelelő részeket, s rendezte szakavatott kézzel egységes művé. Könnyed előadói stílusával, gyakorlatias olvasmányaival kedvet ébresztett a nyelv tanulásához.

Szabályait lényegretörően, egyszerűen fogalmazta meg; a beszélt nyelvet részesítette előnyben; s ami a legfontosabb: hogy megkönnyítse a tanulást, ösztönösen kidomborította a nyelv rendszerszerűségét, a belső összefüggéseket, példát mutatva ezzel követőinek.

IRODALOM

- Antal László 1961, A magyar esetrendszer. NytudÉrt. 29. sz.
 Éder Zoltán 1983, Fejezetek a magyar mint idegen nyelv oktatásának történetéből, Nyr. 107: 309—23.
 Haán Lajos 1879, Bél Mátyás. Értekezések a történettudomány köréből, 8. k. VIII. sz.
 Jancsó Benedek 1881, Magyar nyelvtudománytörténeti tanulmányok a XVI—XVII. századból. Bp.
 Losonczy Zoltán 1927, Bél Mátyás és a magyar tudomány. (Különlenyomat a „Hegyen épített város”-ból). Bp.
 Markusovszky Sámuel 1896, A pozsonyi ág. hitvallású evang. lyceum története. Pozsony.
 Petrik Géza 1888, Magyarország Bibliográfiája I. 1712—1860. Bp.
 Sipos Istvánné 1962, Bél Mátyás pedagógiai reformtörekvései. M. Ped. 84—104.
 Szathmári István 1968, Régi nyelvtanaink és egységesülő irodalmi nyelvünk. Bp.
 Szinnyei József 1891—1914, Magyar írók és munkái. I—XIV.

Hegedűs Rita

Magyar nyelvoktatás és az iskolai számítógépek

Az a központi elhatározás, hogy 1983. végére minden magyar középiskola kap legalább egy, azonos típusú, kisszámítógépet, új szint vihet a magyar nyelv oktatásába is — ha tudunk élni ezzel a lehetőséggel. Hogy valóban tudjunk élni: ezért írtam e sorokat.

1. Mi jellemzi ezeket a kis (? inkább: „kis”) gépeket, mire valók? Kezdjük az utóbbi kérdéssel. Vizsgáló diáktól tudományosan minősített kollégáig egyaránt vissza-visszahallani sokaktól azt a nézetet, hogy az oktatást nem szabad elgépieseníteni, az anyanyelvoktatást a legkevésbé; a gép az gép, a tanító ember s a tanuló emberke ember, és így tovább. Véleményünk szerint azonban az a helyzet, hogy mind az anyanyelvben, mind az idegen nyelvben van számos olyan besulykolandó jelenség, amely méltatlan a valóban emberi tanárhoz-tanulóhoz, amely méghozzá tanulóktól-egyelektől függő mennyiségű és minőségű gyakorlást kíván, a tanóra kollektív jellegű foglalkozásain tehát eleve csak kis hatásfokkal oldható meg, vagy egyáltalán megoldhatatlan. Éppen ezeket a dolgokat kell „gépre vinni”, erre fogunk a következő pontban néhány konkrét példával szolgálni, és akkor éppen e munkamegosztás következtében emberibbé, élőbbé válhatnak az órák, melyeken az emberi intuíción, emóciókat, magyarázatot és kollektív megbeszélést igénylő részek nagyobb szerepet, időt kaphatnak. Vannak továbbá olyan többé-kevésbé bonyolult algoritmusok,

melyeket a tanárnak kell alkalmasint először exponálnia — de azután egyénileg a tanulónak kell bevésnie: szintén a gép segítségével.

Ami a kérdés első részét illeti: valóban, a gép kívülről kicsi, hordozható írógép nagyságú — ehhez csatlakozik egy képernyő, meg egy magnó a programok, esetleg az adatok (erről l. alább) őrzésére: minderről minden kartárs saját szemével meggyőződhetett, ha megtekintette az iskolájába megérkezett berendezést. „Kicsi” belülről is: ha a matematikus-fizikus kollégák azt mondták nekünk róla, hogy a memóriája „16 Kbyte” nagyságú, akkor ez a mi nyelvünkre lefordítva azt jelenti, hogy abban mintegy 0,4 nyomtatott ívnyi „valami” tárolható egyszerre, a továbbiak a magnókazettáról hívhatók be, de a már bent lévőek törlésével. Tiszteletet válthat ki ugyanakkor műveleti sebessége: több százezer elemi művelet másodpercenként — ezt nehezebb a mi nyelvünkre lefordítani. Annyit mondhatunk, hogy az eddig rá elkészített tanuló-gyakorló játékok során azt, hogy valamely feladat megoldása valóban emberi érzéklés számára „időt” igényel, csak akkor észleltük, amikor elég sok szót kellett fordított betűrendbe állítania, hogy ti. a tanulónak azokat „végződésük szerint” is megmutathassa. Egyébként hasonlótl mondhatunk kis memóriájára is: ebbe a korlátba eddig csak egyszer ütköztünk, amikor ui. angol nyelvi feladatok esetében több tucat mondatot adtunk meg, hogy a tanuló abba ágyazza feleletét: rövidebbre kellett fognunk az egyes mondatokat, úgy már „belefért”. „Nagy” viszont e berendezés, az eddigiekhez képest, úgy mondanám — kedvességét, emberiségét, társalkodóképességét illetően. Ránk köszön kezdetkor a képernyőn megjelenő felirattal, megkérdi tőlünk, akarunk-e vele játszani, továbbra is esetenként javít, dicsér, a játék végén összegez, elbúcsúzik stb. Ez persze nem „vele született” képessége, a programot kellett így megírni: de igen alkalmas e gép arra, hogy ilyeneket írjunk rá.

2. Lássunk tehát néhányat a műhelyünkben készülő vagy elkészült, felújított régebbi, vagy egészen új programjainkból.

Bevezetőül csak egyet. Eddig is tudtuk, most a programok készítése közben valahogy jobban megéreztük a bőrünkön, mennyire más dolog valamely nyelvnek — esetünkben a magyarnak — mint anyanyelvnek és mint idegen nyelvnek az oktatása, mennyire más hozzáállást kíván e két folyamat. Példáink egy része az első, másik része a második kérdéskört fogja érinteni azzal, hogy — különös módon — az anyanyelvi feladatokat, mire e sorok megjelennek, valószínűleg még nem volt hol kipróbálnunk, ám a magyarnak mint idegen nyelvnek a feladatait a debreceni nyári egyetem éppen ilyen jellegű tanfolyamain már kipróbálhattuk.

Az anyanyelvi oktatásban a legegyszerűbbnek azok a feladatok látszanak, ahol valóban valami igen elemi, helyesírási jelenséget kell minél több gyakorlattal, minél vidámabban bevésni — a vidámság oka itt az, hogy ifjaink igen szívesen bibelődnek a számítógéppel, szívesebben, mint a mi korosztályunkbeliek. Íme, szinte találomra, néhány ezek közül: hol kell „j” és hol „ly” betűt írni; hosszú és rövid magánhangzók általában (különösen a felső nyelvéllásúak); hosszú és rövid mássalhangzók (kivált másik mássalhangzó előtt); egybeírás-különírás; tulajdonnevek toldalekolása. . . Egy-egy ilyen „súlykoló játék” (mi nevezetük őket így el) menete körülbelül a következő: Az általános köszönő stb. formulák után, ha a játékos végül is lenyomja az „i” betűt (= ’igen, játszunk egyet!’), a képernyőn az előre tárolt szavak közül véletlenszerűen megjelenik egy, pl. így: $g\acute{o}+a$, ahol is a itt „+” jellel kiemelt helyen egy kis

négyzet villog a képernyőn: oda kell beírni a „j” vagy a „ly” betűk valamelyikét (ezt a teendőt egyértelműen kiírta a program a képernyőre még az első szó megjelenése előtt). Helyes válasz esetében a program dicsér, helytelen esetében javít, megkérdezi, kívánunk-e tovább játsszani-gyakorolni. Amikor a tanuló nem akarja tovább folytatni a gyakorlást, még egyszer megjelennek a képernyőn eddig elkövetett hibái kijavítva (nehogy a rosszat vessük be valahogy – úgyis az szokott bevésődni magától is!), esetleg még további kíváncsú kombinációkban a jobb megjegyezhetőség végett. Így például gyakorlatunkban a fentebb említett „fordított betűrendbe szedés” jól beleillett az orosz lágyjelre végződő szavak nemét, az orosz főnevek futó (kieső) hangját és így tovább sulykoló programokba: ezek olyan típusú munkák voltak, ahol értelmes információval szolgálhatott ez a kissé szokatlan rendezés is – „ha a lágyjel előtt ilyen és ilyen mássalhangzó-jel van, akkor a szó inkább . . . nemű”, „ha a főnév végén . . . betűkapcsolat van, példánkban gyakran kiesik az utolsó magánhangzó”. Ezek a formális rendezések nem kötelezőek, feladata-osztálya válogatja, mikor mit alkalmazunk belőlük. Fontos, hogy itt is felhívjuk a tanuló figyelmét az élő szerkezetekben való gyakorlásra – ám ezt ne erőszakoljuk a gépen: jó formális bevésés után várhatóan vígabban fog menni az élő emberi óra, élő szituációkkal és dialógusokkal, de ez utóbbiak azért főleg az óra feladatát jelentik. Másutt persze úgy látszhat célszerűnek, hogy mégis a gép adja meg a környezetet is: az angol nyelvi példákra fentebb már hivatkoztunk.

Bizonyos szempontból ugyanilyen egyszerűeknek látszhatnak azok a játékok-gyakorlatok, amelyekben már nem a lexikális tudást vessük be, ha ilyennek nevezhetjük a *golya* – *hajó*, *áru* – *árú*-féle esettípusokat, hanem bonyolult algoritmusok eredményét ellenőrizzük egyetlen szóval. Erre klasszikus példa az elválasztásé – legalábbis a magyarban, az oroszban és számos más helyesírásban; az angolban nehezen adható meg ennek általános szabály-rendszere. Valóban, ha csak az eredményt kívánjuk ellenőrizni: az *asszony*, a *bodza*, a *brinda* itt fettel kiemelt részei – mondjuk – kezdenek el villogni a képernyőn azzal a feladattal, hogy válasszuk el őket helyesen, s erre kapunk esetenként megerősítést (dicséretet) vagy helyesbítést. Ámde e feladatban jóval több lehetőség is rejlik. Nevezetesen: a „kimenet” – az elválasztás – ilyenkor egy-egy bonyolult algoritmus működtetésének eredményeképpen jön létre. Ez az algoritmus, melyet pedig gimnáziumi tanulónk már nagyon jól tud, bonyolultabb számos a fizikában, matematikában, kémiában általa alkalmazottnál; ugyanakkor ez az algoritmus kiváló példa arra, amikor nem számokkal, hanem betűkkel kell bizonyos műveleteket, ellenőrző operációkat stb. végeznie. Ilyesfélétet: „Ellenőrizd, hogy egy- vagy többjegyű betűvel van-e dolgod!” „Magánhangzót jelölő betű van-e ezt megelőzően?” Természetesen mód van arra, hogy ilyen, differenciáltabb, a megoldás folyamatára is kitérő programot készítsünk, ennek segítségével „kibuktassuk” azokat a pontokat, ahol a tanuló immár nem ezt vagy azt a konkrét szót, annak helyesírását és így tovább nem tudja, hanem ahol az algoritmusá sántít, ezzel igen sok esetben hibát kiváltva.

Még bonyolultabb, alkotó-költői programokról az utolsó pontban fogunk szólni.

Melyek a külföldiek számára érdekes magyar nyelvi programok? Az egyszerűbbek: a beadott szavak közül véletlenszerűen megjelenik a képernyőn egy, s arról meg kell állapítani, mély illeszkedésű-e avagy magas; ne tekintsük

egyelőre az ingadozókat. S akkor kiderül az a számunkra természetes tény, hogy — mondjuk — a *derék*, az *indíték*, az *ír*¹ (ige) éppen úgy mély illeszkedésű, mint a mély hangrendű magánhangzókat tartalmazó *ablak*, *asztal* stb. Hasonló módon választani kell — mondjuk — a többes jel előhangzóját: *falak*— *kalapok*, és így tovább; hogy van-e egyáltalán előhangzója a tárgyragnak: *haját*— *bajt*. (Főnevekről szólván természetesen „hazabeszélek”: az ÉrtSz. anyaga, illetve összetételek esetében kódolóink nyelvérzéke alapján rájuk nézve az efféle kérdéseket korábban tüzetesen kidolgoztam.)

Elkészült egy ennél jóval bonyolultabb program: a szórendé, az igekötők leválasztásáé. Megadunk egy igét: *elment*, adunk eléje egy szót: *nem*, *hova* stb. — és a képernyőn megjelenik a helyes, minden külföldit kétségbeejtő, eredmény: *nem ment el*, *hova ment el*, *de mindig elment*, sőt vagylagosan: *tegnap ment el* vagy *tegnap elment*, a képernyőn megjelenő bocsánatkéréssel, hogy maga a gép se tudja, melyiket kell az adott szituációban a kettő közül alkalmaznunk. (Ez utóbbi, szellemes program Hunyadi László és matematikus társa, Lakatos Piroska műve.)

3. Az elválasztás szabályai kapcsán utaltunk arra: tanulóink észrevételül hozzászoknak ahhoz, hogy a humán feladatok egy része is algoritmizálható; kívánságukra maguk is belenézhetnek egy-egy ilyen „alfás” (= ’nem numerikus, nem számokkal dolgozó’) program működésébe. Nehezen belátható ennek a ténynek az az immár nem egyszerűen oktatási, egy-egy tantárgyhoz kötődő, hanem nevelési eredménye, hogy a tanuló a saját gyakorlatán-bőrien tapasztalja: nincs „két kultúra”, ti. külön hulmán és külön „dögész”, hanem csak egy; hogy a világ anyagi egysége az azt tükröző gondolati folyamatok egységes struktúrájában is megmutatkozik. Számos más izgalmas kérdés mellett van itt még egy, amire ebben a pontban szeretnénk röviden kitérni. Nevezetesen: hogy sok mindent lehet „másképp”, más algoritmus szerint is csinálni; esetenként a célszerűségnek, az algoritmust realizáló berendezésnek kell eldöntenie, melyik utat válasszuk a lehetségesek közül.

Évekkel ezelőtt folyóiratunk hasábjain rámutattam arra, hogy az orosz parancsoló mód alakjainak képzését egy lényeges ponton másként programoztam a gépnek, mint ahogy oktatni szoktam az embereknek (vö. Nyr. 93: 456—66). Most egy egyszerűbb példán tudok bemutatni valami hasonlót. Nevezetesen: a betűrendbe szedésén, az ábécébe állításán. Hogyan szokott Ön listákat betűrendbe rakni? A szokásos válasz így kezdődik: „Hát kell egy nagy asztal. Arra előbb kirakom az *a*, a *b*, a *c* . . . betűvel kezdődőket egy-egy halomba. . .”. Eddig egyetlen embert találtam (éppenséggel asztrahányi illetőségűt — ám többi honfitársa már a fentebb leírt „veszek egy asztalt. . .” módszerrel dolgozott az eddig általam megkérdezettek közül), aki elvileg másként jár el, s ennek megfelelően egy jellemző, önmaga felé fordított két tenyerét valahogy malmozva körbe váltogató gesztussal kezdi az „asztal” helyett. E módszer lényege: (i) vesszük az éppen legfelül fekvő kártyát a korábban semmiképpen fel nem osztott, kezdőbetűje szerint nem rendezett stb. pakliból, (ii) ezt összehasonlítjuk a közvetlen alatta fekvővel: ha „rendben voltak”, letesszük az első lapot és a következőt vesszük kézbe — ha nem, akkor megcserélés után tesszük ugyanezt, (iii) a most kézben tartott lapot összehasonlítjuk a rákövetkezővel — és így tovább, ciklikusan, végigmegyünk egyszer, kétszer, többször az egész anyagon, mindig csak a két közvetlenül következő kártya sorrendjét tartva szem előtt. (Mondjuk még egy dolog fon-

tos: meg kell valahol jegyeznünk a legelső olyan végigmenést, ahol már egyetlen sorrendi helyesbítést sem kellett tennünk — ekkor ugyanis elkészültünk; ha ezt nem jegyezzük meg, akkor egyre csak újból s újból végig fogunk futni a már teljesen rendben álló lapokon.) Nos, ez az „asztrahányi” módszer anynyira idegen programozó szakos egyetemi hallgatóinktól, hogy évről évre újból — ahogy új hallgatók jönnek — el kell ezt velük manuálisan próbáltatni. Mert míg az ember számára valószínűleg mindegy, melyik utat választja — ép eszű programozó. Kisebb anyag esetében csak az „asztrahányi” módszert fogja választani. (Például azért, mert a „kell egy nagy asztal” nagy s nehezen dimenzionálható memóriát jelent, míg itt az egyszer már berakott listán kívül csak egyetlen egy helyre van szükség a memóriában: ahová „kimentjük” a két vizsgált szó közül a nem megfelelő helyen állót, hogy onnan eggyel előrébb emelhessük. Az ember szubjektív benyomása az, hogy az „asztrahányi” módszer lassabb — lehet, hogy ez csak egy téves érzés —, ám láttuk, a mi kis gépünk esetében is, a műveleti sebesség annak éppen erős oldala, szemben a memóriával.) S egy másik nyelvi példa erre a „másként”-megoldásra. Évekkel (lassan évtizedekkel) ezelőtt nagy találmánynak tartottuk Jékel Pállal, hogy rájöttünk (mostanra már nem is tudom, éppen melyikünk): ha a magyar betűjegyeket fonémamegfeleltetésük céljából kívánjuk feldolgozni, márpedig ez a helyzet nem csupán fonémastatisztika, hanem — mondjuk — szóelválasztás esetében is, akkor célszerűbb őket a végüktől (jobb oldaluktól) kezdve feldolgozni, bármennyire is szokatlannak tűnhet egy ilyen jobbról-balra történő, „asztrahányi” olvasási mód. Ám az ifjú programozók, Jékel Pál tanítványai, amikor a szóelválasztást említjük előttük, rendre így kezdenek reagálni, a mi korábbi konkrét munkáink teljesen ártatlan nem-ismeretében: „vesszük a szó végét. . .”. Vagyis ami nekünk még találmány volt, az nekik már a vérükben van, általános számítástechnikai kultúrájuk, érzékük, intuíciójuk alapján.

Valószínűleg ez a „másként”-ság a programozás alapvető nehézsége. Ha magunk akarunk programot készíteni, akkor meg kell tanulnunk egyes „szavakat”: a kazettáról be akarom tölteni az új programot a gép memóriájába, ezt kell begépelnem: „LOAD CAS.”; le akarom törölni a képernyőt, mint a teleírt táblát: „;CHR \$ (12)” — és így tovább. Meg kell tanulnunk ennél lényegesen bonyolultabb dolgokat is, hogy egy a gép számára érthető szöveg álljon elő. Mindez a nyelvtanár számára, aki úgyis két-három nyelven ír, beszél, tanít, nem túlságosan nehéz: ez is egy nyelv, a maga szavaival és szintaxisával (morfológia, ha jól látom, nincs). Az alapvető nehézség, ami miatt sem két nap, sem néhány hét alatt, ahogy a prospektusok ígérik, nem fogjuk tudni megtanulni még azt az „egyszerű” programozó nyelvet sem, melyből az előbbi két szót vettem, s melyet az iskolai kisszámítógépek jól értenek, bár nem az anyanyelvük, ebben a „másként”-ben rejlik. Rá kell jönnünk, milyen úton-módon a legcélszerűbb betűrendbe állítani, elválasztani, ragot leválasztani vagy hozzáilleszteni, szórendet módosítani, hangrendet megállapítani, és így tovább. Ezért eleinte valószínűleg az lesz a helyzet, hogy a kollégák az iskolában a központilag kapott, kész programokkal fognak dolgozni. Ugyanakkor valóban csupán néhány óra, vagy annál is kevesebb gyakorlat kell majd ahhoz, hogy a kész programot a maguk igényének megfelelően alakítsák: például az eleve megadottak helyett azokat a szavakat, mondatokat stb. tegyék be, ami éppen az ő osztályukban, az ő egyes konkrét tanulóik számára szükséges. Sőt, *horribile dictu*: az ilyen apróbb módosításokat valószínűleg hamarosan rábízzhatják a tanulóikra. Az eddigi tapasztalatok szerint

ez a készség még az autóvezetői gyakorlatnál is korábban, 10–12 éves korban a legfogékonyabb: aki ennél idősebb korban tanul meg programozni, az már végig csak „mazsola” marad.

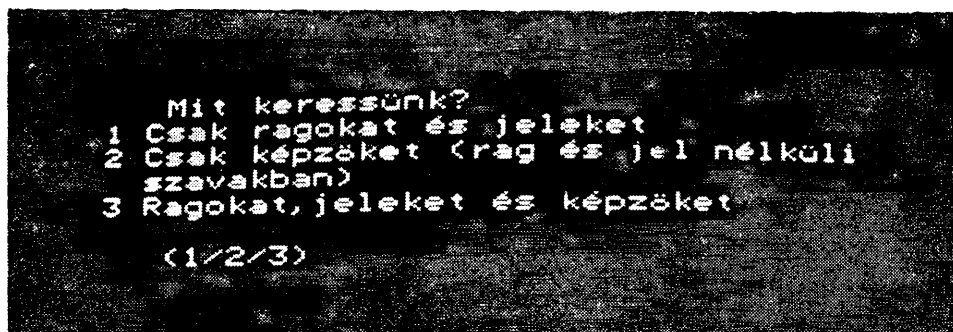
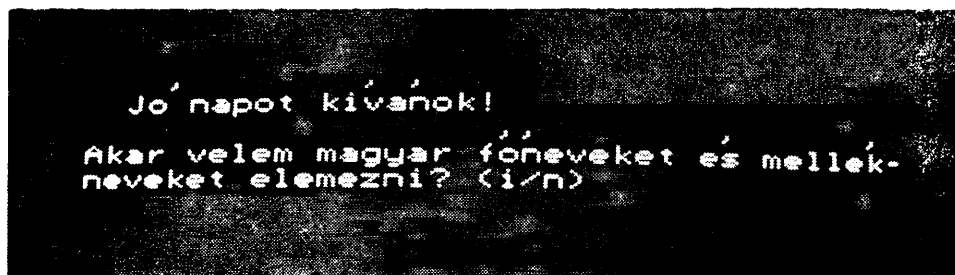
4. Eddig csupán kész, „iskolai oktatásra érett” programjainkról szoltam. Ám hol van a valóság s a költészet, a tudományos kutatás és az iskolai gyakorlat közötti határ, ha van ilyen egyáltalán? Íme, néhány a közeljövő terveinkből.

A hangszimbolikát mérni lehet: mely hangok keltik bennünk a kicsi – nagy, durva – finom, férfias – nőies stb. érzetét attól a szótól függetlenül, amelyben előfordulnak, s amelynek immár saját, ennél magasabb szintű jelentése van (vö. T. Molnár MNy. sajtó alatt; az itt röviden ismertetendő gépi program is az ő munkája). Amit máris tudnánk adni az iskoláknak: ha valaki begépel egy tetszőleges versszakaszt, arról hangstatisztikát kap; továbbá egy összesített „képet” arról, hogy az adott szövegnek pusztán hangzása alapján milyen hangulata van – erre természetesen igen bonyolult módon rakódik rá a vers szavak-mondatok sugallta, általában elsődlegesen érzékelt tartalma, hangulata. Teljesen értelmes – és egyik óráról a másikra könnyen megoldható – a következő házi feladat: „Készíts hangstatisztikát a „Milyen volt. . .” mindhárom versszakáról; értékelj a hangszimbolika és a vers tartalma közötti egyezéseket és különbségeket!” És tovább, ami még nincsen oktatásra kész formában: miért ne állíthatná össze az osztály a maga hangszimbolikáját, mely feltehetően sokban egyezni fog, de egyben-másban – például, mert immár más korosztályról van szó! – el is térhet az eddigi mérési eredményektől? És ha ez a saját, a kis kollektívára érvényes hangszimbolika megvan, az említett házi feladat második fele immár konkrétabban, a „mi osztályunk” számára is feltehető. És így tovább. Ez egyébként egy olyan feladat, ahol a kis gépet végre számolásra is fogjuk használni, méghozzá tetszőleges nehézségi fokúra, a százalékszámítástól a faktoranalízisig (ez utóbbi nincs benne a középiskolás anyagban – csak példaképpen hozom, mint végső számolási-technikai határt). És ha valaki más érdeklődésű, nem „matekos”: vajon nem várható, hogy néhány efféle házi feladat után magától is, gép nélkül is, jobban oda fog figyelni az egyes versek zenéjére?

Feltételezzük, hogy használható lesz e kis gép időmértékes verselés tanulmányozásának a gyakorlása is.

Nemrég jelent meg a híradás a magyar nyelv elsődleges verbális asszociációit tartalmazó szótár elkészültéről, a leggyakoribb asszociációk felsorolásával (Balló: MNy. 77: 462–6). Mármint minden egyes osztály elkészítheti ezekre vagy más szavakra a maga saját asszociációs térképét; ismét egy-egy verset elemezhet abból a szempontból, hogy abban milyen asszociációs világot teremt a költő – s e versen kívül az egyes kulcsszavaknak mik az „általános magyar”, „a mi osztályunkra jellemző” asszociációi, és így tovább. A feladatok újszerűsége s a várható közvetlen és közvetett haszon, a hangszimbolika vizsgálatához hasonlóan sejthető. S ebben a feladatban is lesz azért valami „számítás”, pontosabban: a számítógéppel való bánás fejlesztése, mert a rendezendő anyag alkalmasint meg fogja haladni a memória közvetlen befogadóképességét, ezért a tanulók különféle programozási ravaszságra, a részeredményeknek a kazettán való rögzítésére lesznek kényszerítve. Hozzá fognak szokni ahhoz, hogy nem csupán a fizika-, kémia- stb. órákon kísérletezhetnek, hanem a magyar nyelvi és irodalmi órákon is; ott is van mit mérni – hogy annál jobban tudjuk értékelni a mérhetetlent.

5. A 'számítógép' franciául: *ordinateur*, az Eckhardt-szótár 1981-i kiadása szerint pedig ennek a szónak a jelentése 'papszentelést végző v. egyházi rendet feladó püspök'. Ne menjünk bele e lexéma jelentéseinek fejlődésébe a franciában: még mindig jobb papszentelő püspököknek, mint számító-gépnek tekinteni ezt a valamit. Persze, ha nagyon akarjuk, számít-számol is, de jóval több ennél: a nyelvgyakorlás, az oktatás, sőt az egész emberre nevelés-avató ügyes eszköze lehet ügyes kézben.

1—2. ábra. A "TOLDALÉK" elnevezésű magyar szóalakelemző program kezdete. (A program szerzője: Uzsonyi Pál—Lakatos Piroska.)

Papp Ferenc

Köti az ebet a karóhoz — megrágta az eb a szíjat. Csefkó Gyula ismert magyarázata szerint az eb karóhoz kötése barátságos fogadtatást s ebből kifolyólag a látogatónak kedvében járást, minden jóval való biztatását jelentette, ami azonban többnyire üres ígéretnek bizonyult, minden nagyhangú fogadkozás ellenére (vö. *köti az ebet* 'fogadkozik', Szvorényi J.: Ékes szókötés, 1846. 155). Ez a jelentésfejlődés adatokkal igazolható, mind- amellett nem világos, hogyan alakulhatott a barátságos fogadtatásból, sőt hízélgésből az üres ígéretés, az ígéret be nem tartásának értelme. O. Nagy Gábor szerint „a nagyhangú ígéretésben rendszerint valami gyanúsát érez az ember” (Mi fűn terem? 69), ez azonban, úgy vélem, magyarázatnak kevés. Világossá válik azonban e jelentésváltozás, ha tekintetbe vesszük, hogy szólásunknak volt a régiségben folytatása is, nevezetesen aki ígéretét nem tartotta be, vagy előbbeni kedvességét, kegyét, melyet az eb megkötése jelzett, megvonta, s ebét szabadon engedte, rendszerint azzal indokolta páfördulását, hogy „hja, az eb az éjjel elrágta a szíjat”. Minthogy az efféle páfördulás a régi erdélyi fejedelmi világban — e szólásról csupa erdélyi adatunk van — gyakran megesett, a *köti az ebet a karóhoz* fogalmához egyre inkább hozzákapcsolódott a *megrágta az eb a szíjat* értelme is, azaz az előbbi magába szívta lassanként az utóbbi szólás jelentését. A *megrágta az eb a szíjat* szólásról a MNy. 17: 215—6 alatt már szó esett, ugyanott közölve van három erdélyi adat is, melyek jelentése a kegy megvonása, az ígéret be nem tartása.

Hogy az eb, amely a szíjat elrágta, ugyanaz, melyet karóhoz kötöttek, a szólás értelméből is nyilvánvaló, de megtaláljuk a két gondolat összekapcsolását egy másik adatban is, bár nem ugyanezen formában. 1792: „Mindent ígérnek, úriáson *kötik az ebet* a karóhoz, holnap *szabad pórázra bocsájtják*, és mindenről elfelejtkeznek” (Simai K.: Gyapai 12). Az eb kiszabadulását persze az ebre fogták, az rágta meg a szíjat. Viszont az eb azért rágta meg a szíjat, mert azt bekenték neki hájjal. Amint ezt egy XVII. század végi adatban olvassuk: „Nem kötünk ijat(?), mert a *hájért szíját rágta meg a rossz eb*” (RMDrE. 2: 462), továbbá Ballagi Teljes Szótárában és O. Nagy gyűjteményében: „*Nehéz az ebet a hájas szíjról leszoktatni*” (SzólKözm. 160). Természetesen a „hájjal kenés” voltaképpen az eb gazdájának a markára vonatkozott, azt kellett „megkenni” pénzzel vagy ajándékkal, hogy előbbeni ígéretét visszavonja. S ezt a hatalmasok könnyen megtehették, amint a Comédia Erdély siralmas állapotjáról című, 1668-beli színjátékban mondja Veritas: „Ügy teszik az törvényt, amint akarják, mert *meg ragya az eb az szíjat* — s — nem mernek szólni” (RMDrE. 2: 211).

Később már nem is az eb, hanem maga a hitszegő rágja el a szíjat vagy a madzagot. 1767: „lekötöttem hitemet, fele sem volna becsület, *elrágnom a madzagot*” (Illei János: Ptolomaeus 306); 1773: „Kegyelmes uram, juttasd a szivedbe hajdoni kegyességedet, anint igírted — *El ne rágd a madzagot*, kérlek” (ItK. 27 :416); *megrágni a szíjat* 'ígéretét, szavát nem tartani' (Ballagi: TeljSz.); *megrágta a szíjat* 'sokat ígér, de semmit sem ad meg' (Nyr. 13: 190). Ez utóbbi példában, mint látjuk, a szólás második fele szívta magába az első értelmét is.

Az ebnek emberrel való helyettesítését egyébként mind értelemszerű, mind analógias hatással magyarázhatjuk. Ilyen analóg szólás a *köti magát valamihez, leköti magát valami mellett*, melynél az ígéret megszegését az *ódzkodik* igével fejezték ki. Ez utóbbi is összevegyült az eb és a karó szemléletével, innen a „*nagyon oldotta magát a karótól*” ’tisztára akarta magát mosni; nagyon mentegetőzőtt’ (Nyr. 26: 426), nyilván az ígéret be nem tartása miatt.

Közismert, hogy szólásunknak ’erősen ígér’ jelentéséből ’erősen állít, bizonygat, kitart a maga igaza mellett’ jelentése fejlődött, s ma ez az uralkodó jelentés. E jelentés is eléggé régi, megvan már Szentjóni Szabó Lászlónál. 1788: „Mirtill, én *karóhoz nem kötöm az ebet*. Már bánom” (RMKtár 26. sz. 166). Jelentése a szövegösszefüggésből kiáramozhatóan ’engedek, beadom a derekamat’, azaz ’nem ragaszkodom a magam igazához’.

Elveti a súlykot. Lényegében igaza volt O. Nagy Gábornak, amikor Kertész Manó és Csefkő Gyula nyomán valamiféle versenyszerű súlyokhajigálásra vezette vissza a szólás eredetét. Mindazáltal a *Mi fán terem?*² c. könyvében adott magyarázata (278—81), melyet ő sem tartott teljesen kielégítőnek, némi kiegészítésre és főleg pontosításra szorul. Ezt szeretnénk a következőkben elvégezni.

A súlyokvetés képeivel elsősorban egykori hitvitázóink nem éppen választékos nyelvzetében találkozunk. Ez nem meglepő, hiszen a hitviták is vetélkedések voltak, s a vitázók a szellemi érvekkel való hadakozás mellett szívesen éltek a fizikai vetélkedések nyers képeivel. Így használták fel például a lovagi versenyek kopjatörésének kifejezéseit is. „De mit *törünk ezen kelevézt*” — azaz kopját — írja Czeglédi István 1663-ban a „Barátsági Dorgálás”-ban (121), viszont Pósa-házi 1666-ban így gúnyolódik: „de halljuk *kép-faragó* Fábiant, mint *bárdollya a nyárfát*” (A három kérdésre való summás választételnek megrázogatása 183). A „kép” is dárda vagy kopja, melyet Fábían a könnyű-súlyú nyárfából farag, még hozzá bárdal, ami egyszersmind utalás a hitvitázók nyelvében az argumentum szó helyett gúnyosan használt *bárdumentum* szóra (l. NySz.), s így az egész mondat azt jelenti, hogy Fábían a súlyos argumentumok helyett könnyű fajsúlyú bárdumentumokkal hajigálódik.

Az ilyen argumentumok között a legsúlytalanabb azonban a *szalmaargumentum* volt (Matkó: BányCs. 50: NySz.). A *szalma* szó ugyanakkor ’hitvány, nem valódi’ jelentésű is (vö. a ma is élő *szalmaözvegy*, *szalmázik* szavakat); szalmakoszorút kapott a nem szűz menyasszony, szalmafundamentomra épített, aki nem vetett szilárd alapot mondanivalójának (1801, A Kánt szerént való filosofióának rostálgatása 95, Pozsony, név nélkül), s végül a szalmaargumentumot nevezték *szalmakopjának* is (Ballagi: TeljSz.), mondván, hogy az illető komoly érvek helyett szalmakopjával hadakozik.

Olykor az íjászversenyek nyelvéből kölcsönöztek. Pázmány Péternél olvassuk: „Ládd-e mely *messze esik a te nyílád a feltött tárgytól*”, azaz a céltáblától. Hasonló szemlélet szülte a régi angol szólást: *to draw a long bow*, szó szerint ’hosszú íjat feszíteni’, amittől ugyanis a nyíl messzebb megy a kelleténél, s innen a jelentése: ’nagyot mondani, lódtítani’. Figyeljünk fel a *messze* szóra, ez szerepel a lineától, a zsínórmértéktől, azaz az igazságtól való eltérés képében is: 1614: „az apostoli tudományok *lineája mellől messze estek* az Luther ívásai” (értsd: szüleményi) — írja Pázmány (ÖM. 5: 8), s ezt látjuk majd a *messzire hajítani a súlykot* szólásban is.

Hasonlóan vitték át a feltehetően versenyszerű súlyokvetés képét is vitairataikba. Innen a nyárfa- vagy fűzfásúlyokkal való hajigálás ’gyenge érv’ jelentése: „*nyárfa súlyok* ez szemtelen Mátyás” (Pósa-házi i. m. 216).

Hogy milyen lehetett valójában a sulyokkal való vetélkedés, arról némi képet adnak régi adatok. A sulykot feltehetően valamilyen kimért pályán kellett eldobni: „Nálánál senki *abban a pályában* | *Nem hajít most tovább* az magyar hazában” (Thaly: Ad. 1: 136; valószínűleg sulyokról). Bizonyos viszont, hogy a sulyok nyelét marokra fogva megpergették s úgy dobták el, a kalapácsvetéshez hasonlóan. Ez kiderül a következő idézetekből: „markába szakasztani *pergettyűs* sulykának a nyelét” ’hazugságon kapni’ (MVir. 19). „A te sulykod is a gazba esék és te *perdítetted* oda” (MVir. 127); „a gazba *pereg* a te sulykod” (Bal: Csepr. 154). Mint látjuk, az is hiba volt, ha a sulyok a pályát elhagyta, az egyenes útról (a lineárról) letért és a gazba esett. A *gaz* már magában véve is becstelenséget, hazugságot jelentett, ezért írja Pázmány, hogy „az nagy *rút* és *csoportos* *gazból* az tisztájára jöjj” (1614. ÖM. 5: 110). A következő példában: „Az egész világon ha valaki a sulykot a gazra vetette, bezzeg te *messze lódtúdd* a *nyárfa sulykot*” (1641., Kereszt: Fels-Ker. 414: NySz. TESz. *lódít* a.) ’igen nagyot hazudtál’, a sulyok gazba esése és a *nyárfa* könnyűsége mellett a *messze* szó is megjelenik.

Idővel a *gaz* elmarad, s csak a sulyok könnyűségéről és messzevetéséről szól a kép: „*messze veti* a *nyárfasulykot*, azaz hazud egy jó darabot” (1750. Wagner: Phras. 537). Olykor a *messze* is elmarad: 1714: „ama *fasulykot hányó* [azaz hazug] Boér Zsigmond” (MonIrók VIII., Pótfüzet 511); „elhagyítaná a *nyárfasulykokat*” ’hazudozna’ (Dugonics: Etelka 1: 475). Helyenként a *messzire* helyett az *igen* nyomatékosító szót találjuk: „né-mellyek *igen el-vetették* a *sulykot*: quidam superjecere fidem”, ’túldobni az elhíhetőt’ (PPBl); „olly egyenes beszéde, mint a kasza, *igen ellódította* a *sulykot*” (MVir. 224). Ma viszont már a *messze*, *igen* és *nyárfa* nélkül csak egyszerűen *elvetjük* a *sulykot*, bár a népnyelvben még ma is használatos a *messzire* szó: *messzire elhajította* a *sulykot* (OrmSz. *sulyok* a.).

Amint történni szokott, a hajítás ígéje egyedül is magába szívhatta az egész szólás jelentését. Ilyen ma a *lódít* ’hazudik’, a *vet* az *igazán veti* ’ugyancsak hazudik’ kapcsolathoz (MTsz.), a *hajít* — már a legrégebbi adatunkban: „Sokan dycheretet oly ygen keuannak, hogy ewnen magokrol magok predikálnak, ees ky soha nem volt, *olyat hagy-galnak*” (1536. Pesti: Fab. 576). Persze e hajigáláshoz akkor is odaértették a sulykot, vagy valami más hajítani valót. Mert volt más is. Dugonics jegyezte föl a *messze vetette* a *fabaltát* ’nagyot hazudott’ szólást, ami megfelel a német *er wirft das Beil zu weit*, s az angol *to sling/throw the hatchet* szólásoknak, de jellemzően itt is *fa-balta* van (vö. *fasulyok hányó*). A MTsz. közli az *elveti* a *vaskót* ’hazudik’ szólást (a vaskó nyeletlen kés, ám régen dárda) és a Nyr. az *elveti* a *kalapács nyelét* ’hazudik’ szólást (5: 467, Félegyháza), melyet Verseghy kissé más értelemben használ: „*messze vetettem* a *kalapács nyelét*, mikor magamnak előre egy koporsóverset írtam” (MNY. 4: 125, 1820 körül). Itt a szólás csupán „tüllép-tem az elhíhetőt, túlzásba estem” értelmű. Hogy itt csak a nyél szerepel, az valószínűleg az *elrezelte* a *kalapácsnyelet* ’eljátszotta a becsületét’ közismert szólás hatására vezethető vissza.

A sulyok perdítésének homonimja a sáros lapát perdítése, ami azonban aligha volt verseny: „Lássuk már, mint *perdti* ezek ellen *sáros lapátyát* Mátyás” ’milyen hazugságot hoz fel’ (1668. Matkó: BányCs. 206); „Nosza, mongyátok meg nékünk is, ha bizonyosak vadtok, no, Mátyás, *perdüljön* a *sáros lapát*” ’hazudj egyet’ (uo. 236); „lássuk, mint *perdül* ott a *sárhányó lapát*” (uo. 198). Úgy hiszem, a perdítés itt csak forgatást jelent: forgatja a lapátot, a sárhányó lapát pedig célzás lehet arra, hogy a gonosztevőkkel, prostituáltakkal büntetésképpen sarat talicskázattak. „Nyolez kurvával pedig egész estvélig a krakkai utzárul, taligában fogatván őkö, sarat hordattak” (Ráday Pál iratai 1703–06 [1955.] 286).

Hogy miféle sulyok volt az, melyet hajigáltak, arra nézve aligha tévedünk, ha azt állítjuk, hogy az az ölésre szolgáló súlyos keményfakalapács volt, melyről a szóláshasonlat is azt mondja: *nehéz, mint a sulyok* (SzólKözm. 602). Csak ez lehetett alkalmas az

erők igazi összemérésére. Ezzel nemcsak állatokat bunkóztak fejbe, hanem embereket is, amint a következő példák ékesszólóan bizonyítják. „A halálnak *sulyka* volt fejükön” (Alv.Post. 1: 104). „Nem várja az *sulykot* fejére teljességgel, hanem eleibe megyen hadával” (1600 körül, Gyulaffi Lestár, MonIrók 31: 119); „Mint a disznó a *sulykot*, úgy várjuk fejünkre a veszedelmet” (1670., Teleki Lev. V: 240). „Temnechen *sulyokkal* megöletette 1550-ben” (MTEml. III: 39, Veranchich A.). „Az templom közepén *sulyok*-bottal főbe verték” (1784., TörtT. 1908: 461). Szólás is lett belőle: *fejére (lágyára) esett a sulyok* 'bűnhődött' (Dugonics: Péld.) és *maga fejére csinál sulykot* (Margalits idézi Pázmánytól a *sulyok* szónál).

Bernáth Béla

Delján bolgár trónkövetelő emléke magyar falunevekben. A bolgársággal való ősi kapcsolatainkat tükröző helyneveink közül az egyik legérdekesebb egy Somogy megyei falucska, Kisgyalán neve.¹ Eredetileg *Gyalán* volt, illetve legrégebb adata (1250: *Gylan*) szerint valamikor *Gyilan* alakban hangzott és a magyar magánhangzó-illeszkedés következtében vette föl mai alakját. Gombocz Zoltán rég megállapította, hogy e helynév személynévi eredetű, és nevét magyaros névadással birtokosa nevéből nyerte. Nevünk forrása az ótörök *jilan* (*žylan*) 'kígyó' főnév volt.² A mai oszmán-török nyelv is megőrizte *yilan* alakban és változatlan jelentésben. Kakuk Zsuzsa bemutatta, hogy személynévként gyakran szerepelt ez a törökök közt, s a magyar irodalomban Zrínyi Miklós adta a Szigeti Veszedelemben egyik török vitéznek a *Kara-jilan* 'vízisikló' (szó szerint 'fekete kígyó') nevet. A hazai kunok védőnévként *Illan* (1266: *Jllan*) alakban használták.³

De megvolt a szó a török nyelvű előbolgároknál, a mai bolgár államot 1300 évvel ezelőtt megalapító bolgároknál is. A szó szerepel a bolgárok ősi, VII. század végén elkezdett és azóta folyamatosan vezetett történelmi és nyelvi emlékében, az úgynevezett bolgár Fejedelemlajstromban. Itt a kínaiaktól örökölt állatciklusos időszámítás ősrégi állatnevei ősi bolgártörök nyelven, de cirillbetűvel vannak följegyezve. A bolgár uralkodók névsorában, amely két XIV. századi kéziratban maradt ránk, a kérdéses szó *диломъ* — előbolgár nyelvű **d'yilan*, **d'yilon* — alakban bukkan föl, és a turkológusok egybehangzó véleménye szerint 'kígyó' jelentésben, mely a ciklus hatodik évét képviselte.⁴ A turkológia szerint tehát az ótörök *jilan* és a bolgár Fejedelemlajstromban található *диломъ* mai hangtani megfelelője *Gyalán*, amely kezdetben *Gyilán*-nak hangzott.

Megfejtették tehát nyelvészeink a helynév eredetét és jelentését, de tudtommal még senki sem kockáztatta meg annak fölvetését, hogy nálunk ki viselhette ezt a bolgártörökös személynevet. Pedig erre látszik utalni az egykori Bihar megyében meglevő második magyar *Gyalán* vagy *Gyalány* helység ma használatos román *Delani* neve,⁵ mely a magyarból kölcsönözve a mainál régebbi magyar nyelvállapotot tükröz és elárulja, hogy hordozója Deljan, pontosabban Delján Péter lehetett, Radomir Gábor bolgár trónörökös majd cár (1014–1015) fia, aki I. István királyunk udvarában nőtt föl. Mármost föltételez-

¹ Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Bp. 1978. 339.

² Gombocz Zoltán: Árpádkori török személyneveink. Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai. 16. sz., 19.

³ Kakuk, Suzanne: Quelques categories de noms de personne turcs. Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae. 28 (1974): 1–35, 6; Rásonyi László: Hidak a Dunán. Bp. 1981. 131; ОМОИv. 121.

⁴ Фехер, Геза: Именикът на първите български ханове (Fehér Géza: Die Namensliste der ersten bulgarischen Chane). Годишник на Народния музей за 1922–1925 г. (София, 1926.) 245, 246.

⁵ Suciu, Coriolan: Dicționar istoric al localităților din Transilvania. 1: 195.

hető, hogy — amint az ugyancsak nálunk fölserdült Beszprim lengyel trónörökös kapta birtokul a dunántúli Veszprém püspöki várost és a Zala megyei Veszprém községet (a mai Zalaszentmárton helyén)⁶ — ugyanúgy kapta I. István királytól, a nagybátyjától Deljan a két Gyalán falut, az egyiket közel a királyné veszprémi udvarához Somogyban, a másikat viszont Biharban talán vadászterületként vagy nyári szállásbirtokként, s a két falu mindmáig így a bolgár trón egykori magyarországi várományosának, majd szabadságharcos cárijának a nevét tartotta fenn.

Tudnunk kell előljáróban mindehhez azt, hogy mivel a középkorban dinasztikus kapcsolatok létesítése volt a külpolitika egyik gyakori hathatós eszköze, első királyunk a szomszédos országokba házасította ki nővéreit. Az egyiket Velencébe küldte, és az ottani dózse fiától származott Péter király, miután a magyar trón öröklésében utódja lett. A másik Judit nevű Lengyelországba adta feleségül Boleszló herceghez, aki azonban nyilvánvalóan a változott politikai viszonyok miatt eltaszította magától fiával, Beszprim herceggel együtt. Ugyanez ismétlődött meg bolgár viszonylatban. Az ismeretlen nevű magyar hercegnőt Radomir Gábor (bolgárul inkább Gavril-Radomir) bolgár trónörökös, Sámuel cár fia, üzte el magától és a történelem tanítása szerint már magyar földön született meg Delján Péter (a bolgár történelemben Петър-Делян, azaz régiesen *ирва Петъръ-Делянъ*). Sámuel cár (997—1014) korában a bolgár nép hősi es élethalálharcot vívott függetlenségéért a rátörő bizánci birodalommal. E harcban remélt a bolgár uralkodó és feltehetőleg eleinte kapott is támogatást István királytól. Mikor azonban 1001-ben ismét kiújultak a harcok és első királyunk inkább a „Bolgároló” melléknévvel dicsekvő II. Vasziliosz bizánci császárt pártjára állt, s fiatal királyságának belső megszilárdításával foglalatoskodott, akkor történt meg bizonyosan a szakítás a fiatalok közt. A bolgár trónörökös a krónikások szerint „meggyűlölte” magyar feleségét, visszaküldte hazájába, s így Delján magyarországi megszületését Vaszil Zlatarszki bolgár történész, aki nagyon részletesen foglalkozott Delján történetével, 1001-re teszi.⁷ A gyermek bizonyára Gizella királyné veszprémi udvarában nőtt föl a lengyel Beszprim herceggel együtt. Természetesen részt kapott nevelésében a veszprémvölgyi keleti szertartású apácakolostor, ha létesítését nem hozzuk is kapcsolatba Deljan Péter magyarországi tartózkodásával, ahogy Fehér Géza tette, — bár még ez is meggondolandó. Ha Delján Péterre vonatkoztatható a Pliszka-Aboba faluban talált templomi felirat, akkor eszerint ő István királytól báni címet kapott, ugyanis e töredéken ДЕЛАНЪ БАНЪ áll.⁸ (E töredék mai helye azonban 1001-ben, tehát Delján szereplése előtt, bizánci uralom alá került !)

Zlatarszki föltételezi, hogy apja trónra lépésekor, tehát 1014-ben került ismét Delján vissza hazájába. Innen apja következő évben történt meggyilkolása után a bizánci történeti irodalom szerint az uralkodócsalád többi tagjaival együtt Bizáncba került rabszolgának. Mivel nagy nemzeti fölkelését 1040-ben Belgrádnál kezdte, újabban az a nézet uralkodik, hogy csak akkor jött el Magyarországról, és alkalmasint magyar segítséggel állott fölkelése élére. A fölkelők cárrá kiáltották ki, és hadai élén hamarosan egész Macedóniát fölzsabadította a bizánci uralom alól. Minthogy Delján a sokakat sújtó új adórendszer megszüntetéséért is küzdött — és így mozgalmát nemzetek fölötti szociális tartalommal töltötte meg —, nagy görög és albán tömegeket is sikerült megnyernie a

⁶ Györffy György: István király és műve. Bp., 1977, 276.

⁷ Златарски, Васил: История на българската държава през средните векове. Том 2, София 1934. Под редакцията на проф. Димитър Ангелов. Фототипно издание. (Zlatarszki, Vaszil: A bolgár állam története a középkorban, II. kötet, Szófia 1934. Prof. Dimitar Angelov szerkesztésében. Hasonmás kiadás) 1972, 47.

⁸ Fehér Géza: A bolgár egyház kísérletei és sikerei hazánkban. Századok 61—62 (1927—1928): 1—20, 16.; Moravcsik Gyula: Byzantinoturica II. Bp. 1943, 110; s.v. Δελεάνος és 178; s.v. μπάνος.

bolgár ügy támogatásához. Harca azonban mégis elbukott a belviszályok miatt. Egyik unokatestvére orvul megvakíttatta. Sorsdöntő ütközetének elején Delján az ellenség fogságába jutott. Bizánca hurcolták, hazája pedig másfél századra bizánci uralom alá zuhant vissza.

Zlatarszki történész részletesen, külön tanulmányban is foglalkozott Delján Péter nevének problémájával. A bizánci történeti irodalomban neve *Δελεάνος*, *Δελιάνος* és *Δολιάνος*, változatokban fordult elő, míg óbolgárul a *Делань* és *Доліань* alakok látszanak elsőként, mégis legáltalánosabb a *Дѣлянъ* alak lett, s belőle egyszerűsödött a mai *Делян*. A bizánci történészek közt megoszlottak a vélemények arra vonatkozólag, hogy nevét apjától kapta-e, vagy később adták neki. Zlatarszki mindenesetre helyesen állapította meg, hogy abban a korban a bolgár vezetőknek gyakran kettős nevük volt: a keresztnévük mellett használtak egy második szláv nyelvűt is melléknévül. Így volt Delján Péter apja Radomir Gábor (bolgárul Gavril-Radomir), rokonai pedig Ivan-Vladiszlav, Teodora-Koszara stb. neveket viseltek,⁹ de már a keresztséget fölvetett Borisz fejedelem is Mihály keresztnévvel együtt használta régi pogány és törökös Borisz nevét. Hasonló helyzet kezdett akkoriban kialakulni hazánkban is. Bolgár divat szerinti névhasználat *Aba Sámuel*. Sőt maga a *Sámuel*, majd a *Salamon* királynév, hiszen az ótestamentumi nevek használata épp Sámuel cár családjában dívott, — fiverei *Mózes*, *Áron*, *Dávid* voltak. Györffy György szerint ekkor került az Árpád-ház névtárába a *Béla* név mint a bolgár *bojla* méltóságnév átvétele hangrendi átcsapással.¹⁰

Zlatarszki a történelmében megokolás nélkül kijelenti, hogy nevét Delján a néptől kapta és olyan szláv eredetű az, akár apjának, Radomirnak a neve, s belőle valók a ma élő *Deljo*, *Delju*, *Delcso* népszerű nevek, amelyeket a helyesírási reform előtt *ѣ* betűvel írtak. Zlatarszki azonban nem igyekezett megfejteni a Delján név jelentését. Megelégedett annak leszögezésével, hogy a név *-jan* végződése nem lehet örmény, mert az az örményeknél családnévképző. Minthogy „tisztán szláv névnek” tartotta, nyilvánvalóan az óbolgár nyelvemlékekben megtalálható *дѣлати* ‘csinálni, dolgozni’ igével hozta összefüggésbe, hiszen ugyanazzal az *ѣ* betűvel írták származékaival együtt.¹¹

Zlatarszki azonban nem vette figyelembe, hogy a név első följegyzői nem a később fölbukkant jellegzetes bolgár *ѣ* betű hangértékét adták vissza igényes és pontos átírásaikban. Sem a *Δελιάνος*, sem a *Δολιάνος*, sem pedig az óbolgár *Доліань* nem felel meg a bolgár *ѣ* betűs *Дѣлянъ* alaknak. Ellenben teljesen megfelel a török népek körében személynévként használt *jılan*, ill. az óbolgár átírású *диломь* (előbolgár **d'ylan*, **d'ylon*) ‘kígyó’ főnév kiejtésének. A tudós bizánci történétírók itt ugyanis az első szótagban a török nyelvekben ma is élő jellegzetes mély hangú *i*-t igyekeztek átírni hol a görög *ε*, hol a görög *ο* alkalmazásával, nem pedig az óbolgár *ѣ* hangértékét, amelynek az *ea* betűcsoport a kiejtésmegőrző és szokásos bizánci átírása. E hang éppen a név következő szótagjában olvasandó ki a *Δελεάνος* és *Δολιάνος* változatokból, ahol a török nyílt *a* hangot kellett visszaadni. A mai bolgárban e szerepet nevünkben a *я* betű tölti be.

Az ótörök név használatának feltételezése egyáltalán nem ellenkezik, sőt egyezik a Sámuel cár környezetében honos hagyománytisztelettel. Tudjuk, hogy ott féltékenyen ápolták — a hazafias érzület fönntartása végett is — az ősi bolgár szokásokat, amivel igyekeztek kihangsúlyozni, hogy Sámuel cársága a letűnt első bolgár állam folytatását alkotja, annak jogos örököse, és hagyományainak a letéteményese. Sámuel cár legfőbb munkatársa méltóságának a megnevezésére fölújították a bolgár-török eredetű *kavhan* méltóságnévet, amely megközelítőleg a magyarországi *nádor*-nak felelt meg. Ez valami-

⁹ Златарски 48–49.

¹⁰ Györffy György 98.

¹¹ Златарски 48.

kor Szimeon cár udvarában volt használatos, és az előbolgár köfeliratokon már szerepelt, de úgy látszik, nem ment teljesen feledésbe. Sámuel cár uralma alatt ismét tért nyert a boljárság. Az előbolgár köfeliratok szokását ugyancsak fölújították. Épp Sámuel cártól való a sokáig legrégibbnek tartott cirillbetűs emlék, a 993-ban szülei és fivére sírja fölé vésetett felirat. Természetesnek tetszik tehát, hogy a trónörökös fia előbolgár törökös nevet kapjon, hisz hasonló szokásnak az Árpád-ház is hódolt. Így valószínűleg e név kedvező fogadtatásra talált a fiú magyar anyjánál is. Aligha lehet véletlen, hogy a nagy jövőre hivatott trónörökösfi nevének megválasztásakor az óbolgár Fejedelemlajstrom élén álló Attila, majd fia trónra lépésének legendás évét jelző kígyóévet szemelték ki.

Nem lehet azonban figyelmen kívül hagynunk azt, hogy a bolgár udvar döntése már teljesen szlávbolgár környezetben történt, úgyhogy feltehetőleg meghozatalával szinte egy időben elkezdődött a törökös személynév elkerülhetetlen elszlávosodása. A bolgárszláv nyelvérzék azonnal a szláv дѣл- igetővel hozta összefüggésbe, s a nép ajkán a mély hangú törökös -i- helyébe a szláv ѣ hang lépett. Szlávós népetimológia alapján a nevet átértelmezték. E módon akkor, amikor hazánkban a bolgár trón várományosának neve még 1250-ban is *Gyulan* alakban hangzott, hazájában már talán régen *Gyulan*-ná változott, sőt egyes nyelvjárásokban megteremtődött a nép ajkán kiejtésben a mai *Delján*-hoz közeli változat. Ez aztán továbbképezve kontaminálódott a Недѣля 'vasárnap' és hímnemű megfelelője, Недѣльо személynevekkel, amelyek a görög Κυριακή, ill. Κυριαχός személynevek és a latin Dominica, ill. Dominicus 'Domonkos' tükörfordításai, s bizonyosan eleinte a vasárnapi napon született gyermekek viselték. A név mai rövidült változatai — a Дельо, Дело, Делко, Делчо és női megfelelői — a Деля, Дела, Делка, melyek családnevek képzésére szolgáltak alapul, a nép ajkán manapság már a Делян, Делан, valamint a nő Деляна alapjaivá léptek elő. A szocialista bolgár helyesírási reform előtt mindezek a nevek ѣ betűvel íródtak. Ezen a módon a *Delján* név teljesen beilleszkedett a többi eredeti szláv személynevek közé. Sztefan Ilcev bolgár személynévkutató a *Delján* nevet ma a *Delj(o) + an* képző eredményeként értelmezi.¹² Szerintem a bolgár névadásban ehhez hasonlóan még számos bolgár-török személynév lappang.

Befejezésül a teljesség kedvéért következzenek annak a két Gyalán falunak az adatai, mely első királyunk akarataiból Delján, egy hős szabadságharcos, a bolgár trón várományosa nevét őrzi. A Somogy megyei *Kisgyalán* ma az igali járásba tartozik, s 1960-ban 450 lakosa volt, de 1976-ban már csak 382-t számlált. Az egykori Bihar megyei *Gyalán*, majd *Gyalány* (1851 óta) falu elrománosodott, román neve *Delani* és 1910-ben 425 lakossal bírt; Beiuș-Belényes közelében fekszik.

Bödey József

Gyermek. A TESz. szerint *gyermek* szavunk ismeretlen eredetű, finnugor egyeztetése, valamint török származtatása téves. — A török eredet kétségbevonása a csatolt irodalom hiányosságán múlik. Itt ugyanis nem történik említés Räsänennek Die tschuwasschischischen Lehnwörter im Tscheremissischen (MSFOu. 48.) 1920-ban megjelent munkájáról, ahol a következőket olvassuk: „čer. *sāmrek* 'Kind' < čuv. *šamrək* ~ *šarmək* 'jung' < **jamrik* od. **jemrik*, voraus ung. *gyermek*” (187). Ismertetésében Gombocz (KCsA. 1: 81–5) megjegyzi: „Räsänens Auffassung steht nichts im Wege, da die uhr-sprüngliche Bedeutung des ungarischen Wortes auch 'jung' war. Nyomatéku! Reguly csuvas példamondataiból idézem: *vul šamrik hal alanma* 'ő még fiatal, hogy megházasodjék'. A jelentéstani bizonyosságból levonható hangtani tanulság is *gyermek* szavunk

¹² Илчев, Стефан: Речник на личните и фамилни имена у българите. София (A bolgár személy- és családnevek szótára. Szófia), 1969, 159–60.)

bolgár-török eredete mellett vall. Beletartozik az ótörök *j* > bolg.-tör. *ž* > čuv. *š*-szókezdő mássalhangzók fejlődési sorába. Az ismeretlen eredetűnek mondott *gyermek* szavunk az előadottak alapján, már több mint 60 esztendeje jól megoldott kérdés. Ami végül a TESz.-ben megkérdőjelezett *gyermek*.~*gyerek* alakpárok egymáshoz való viszonyát illeti, itt a népnyelvben nem ritka mássalhangzó-kiesésről van szó, ami idővel a jelentésben bizonyos fokú hangulati különbséget vont maga után. Beszélünk például *sok gyermek*-es anyáról, de *gyerekes* viselkedésről; *gyermek*-kórházról, de *gyerek*-szobáról; *gyermek*-üdülőről, de *gyerek*-cipőről.

Piszkok. A TESz. szerint *piszkol* szavunk hangfestő eredetű, beletartozik a *piszkol* ~ *piszkál* ~ *piszmozg* ~ *piszmál* igék csoportjába. A *piszkol* feltehetően elvonás eredménye. Finnugor egyeztetése, valamint török származtatása téves. — Ezzel a megállapítással kapcsolatban idézem Radloff (4: 1350) török nyelvjárási szótárát, ahol a következőket olvassuk: osm. ad. čag. *pis* vom persischen *pis* 'unsauber, schmutzig, schlecht, verdorben'. Doerfer, Das Chaladch — eine archaische Türkenschprache in Zentralasien (ZDMG. 118: 97) szerint is: *pis* < pers. *pes* 'schmutzig'. A magyar *piszkol* ennek a *pis* főnévnek az ősi -*k* denominális képzővel alakult származéka. További alaktani adatai: *piszkos*, *piszklt*, *piszkolódik*. — Befejezésül hozzáfűzöm, hogy az ilyen kifejezéseink is mint: *piszkos ügy* 'erkölcsi szempontból kifogásolható', *piszkolódik* 'másokat rágalmaz, sértő módon vitatkozik semmiképpen sem támogatják a *piszkol* szó hangutánzó mivoltát.

Süket. Az első ízben 1198-ban személynévként adatott *süket* szavunk a TESz. szerint ismeretlen eredetű. A szóvégi -*t* képző volta nem igazolható. Török jövevényszóként való magyarázata téves. Jelentése: 'nem halló, nagyot halló; zajtalan, csendes'. — Clauson török etimológiai szótára a *šük* alapszót hozza 'quite silent, still' jelentésben (867), amit a TESz. másodsorban említ, és hozzáfűzi, hogy a szó szogd eredetű. Egyben utal Radloff (4: 1108) ujg. tar. Ot. *šük* azonos jelentésű adatára. Ismert fonetikai tény, hogy török szó sohasem kezdődik *š*-sel, ez csak idegenből átvett jövevényszavakban fordul elő. Ennek a szogd eredetű *šük* szónak a magyarban már csak *süket* származékával találkozunk. A népnyelvből idézek: *süket kályha* 'nem melegít'; *süket kemence* 'nem sült meg benne a kenyér'; *süket fazék* 'nem forr föl benne a víz' (ÜMTSz.). Imre Samu Felsőőri tájszótárában a *süket* jelentése 'élettelen'. A *süket* fölsorolt példák mindegyikében negatívumot fejez ki: a kályhát hiába fűtik, nem melegít; a kemencébe hiába tüzelnek, nem sült meg benne a kenyér; a fazekat hiába teszik tűzre, nem forr föl benne a víz; a halottat hiába ébresztgetik, nem mozdul. A fölsorolt példák analógiájára létezhetett a múltban egy *süket* 'rosszul működő fül' kifejezés is, amelynek hiába beszélnek, nem reagál rá. Ebből a jelzős szerkezetből tapadás útján válhatott ki *süket* szavunk, éppen úgy mint a régi *láb*as edény kifejezésből a mai *lábos*. — Hogy azután a végső soron szogd eredetű *süket* szavunk mikor és mely török nyelv közvetítésével került nyelvünkbe, azt egyelőre nincs módunkban megállapítani. Végezetül megjegyzem, hogy a *šük* > *süket*, nyilván a *šüret*, *fűzet*, *főzet* féle deverbális főnevek alaktani hatását tükrözi.

K. Palló Margit

Bunyó. A szó — mint ismeretes — az argóból került a diáknyelvbe, sőt talán már a köznyelvnek is része, tekintve, hogy megértése nem okoz nehézséget a magyar nyelven beszélők túlnyomó többségének. Az ÉrtSz. szerint jelentései a következők: 1. 'verekedés' 2. 'verés, ütleget'. *Bunyózik* eszerint annyit jelent, hogy 'verekedik', valamint a sportzsargonban azt, hogy 'öklöz'.

Bárcki Géza megfelelő adatok hiányában hangutánzó-hangfestő eredetűnek vélte, illetve feltételezi, hogy esetleg hangutánzó-hangfestő szóként keletkezhett.

Ám a valódi megfejtés más irányban keresendő. Tudjuk ugyanis, hogy a magyar jassznyelv több olasz eredetű elemet tartalmaz. Olasz eredetűek pl. a Szirmaytól idézett *franka* 'szabad; csavargó, facér' és *frankó*, 'szabadon, nyíltan' < ol. *franco* 'szabad; mentes (vámfól, adótól); őszinte, nyílt(szívű), egyeneslelkű, becsületes'; *mia* 'ezer' < ol. *mille*, *-mila*, ol. N. *mija*, *mije*, *mia* 'ezer'; *durmol* 'alszik'. Az utóbbi a TESz. szerint hangutánzó eredetű, ill. a német és szerb-horvát argó hasonló (*durmen*, *durmiti*) alakok megerősítő hatása alatt terjedt el; de mivel a német és szerb-horvát alakok valószínűleg olasz eredetűek (vö. olasz-lombárd *durmir*), ezt a szót is a magyar nyelv olasz eredetű argó elemei közé sorolhatjuk.

Szintén olasz eredetű a Kálnai—Bendes-féle szótárban szereplő *kalda* 'meleg' < ol. *caldo* 'ua.'; *maládos* 'beteg' < ol. N. *malado* 'ua.', valamint a Jenő—Vető szótárjában található *akva* 'víz' < ol. *acqua*, lat. *agua* 'ua.'; *frankóvilla* 'szabad ég' < ol. *francavilla* 'szabad város' stb.

Megpróbáljuk kimutatni, hogy a magyar *bunyó* az olasz *pugno* (észak-olasz ejtése: *punyo*) szó átvétele. A két szó szemantikailag megegyezik: az olasz *pugno* annyit jelent, hogy: 'ököl, ökölcsapás; marok, maroknyi' és a *ti do un pugno* mondatnak az az értelme, hogy 'megütlek, majd kapsz egyet' (az olasz szó eredetéről még annyit, hogy a lat. *pugnus*-ból származik, amely az i. e. **peug-*, 'ütni', később 'szúrni' folytatásának számíthat).

A *pugno* és a *bunyó* szavak jóformán teljesen azonos alakja is a kölcsönzést bizonyítja. A szókezdő *b* hang könnyen magyarázható vagy mint olasz tájszólásból eredő jelenséggént, pl. a dél-olaszországi nyelvjárásokbeli *p* > *b* csere szabályszerűségével (ebben az esetben azonban nehézségeink támadnak a *ny* mássalhangzó időtartamának vonatkozásában, mert az Közép- és Dél-Olaszországban hosszú, tehát a magyar *nyy* hangnak felelne meg), vagy úgy, hogy egy szó belseji hangelem zöngésítő módon hat a szókezdő fonémára (l. pl. ném. *peler*, *peller* > m. *böllér*; lat. *pugillares* > m. *bugyelláris* stb.), vagy a magyar jassznyelv külön fejleményeként (l. pl. *pia* ~ *bia*; *suli* ~ *duli*; *sulaj* ~ *dulaj*; *csórní* ~ *mórní*, ahol a változás mindig a szókezdő hangra vonatkozik).

E feltétel megalapozottságának demonstrálásához elég lesz idézni a Szegedi Szótárban rögzített alakot: *punyó*. A Bálint-féle szótár annál is inkább hiteles dokumentum, mert előző művektől független, közvetlen gyűjtésen alapszik, s így az 1923—1924. évre biztos adatokat tartalmaz.

Valószínű, hogy a N. *bunyu* 'barack (a fejre)' (vö. EtSz. és Nyr. 25: 384) is idetartozik, az azonos szemantikai mező és a fent elmondottak alapján.

Az nem jelenthet nehézséget az egyeztetés szempontjából, hogy a *bunyó*-t a Kabdebó-féle szótár 'ruha'-ként értelmezi. A jassznyelvben *ruha* annyit jelent, hogy 'verés' (< cig. *ruhi* 'ua.').

Paolo Agostini

Mátra. Az Északi-középhegység középső részén, a Zagyva és a Tarna között húzódó Mátra hegység legmagasabb csúcsa, a Kékes (1014 m) egyben az egész Északi-középhegységnek a legmagasabb pontja. Az Anonymus óta adathozható *Mátra* név (1150 k./13—14. sz.: „ad silvam *Matra*”: An. 32.; 1217/1230: „in sinu *Matra*”: ÁÜO. 11: 140 [az évszámhoz l. Sztp. KritJ. 1: 102]; 1275: „cacumen montis *Matra*”: ÁÜO. 12: 157; 1395: „ad unum magnum montem, qui vulgo *Matra* diceretur”: ZsigmOkl. 1: 434) előbb a hegység legmagasabb pontját, a ma *Kékes*-nek hívott hegyet jelölte, majd e hegyen kívül jelölni kezdte az egész hegységet is (1867: „*Mátra*: ... Magas hegybércz és hegység

Hevesvármegyében”: CzF. 4: 142; 1886: „*Mátra* Gebirge”, „*Mátra* 1010”: Gyöngyös und Bakta. 1: 75 000-es térkép), végül pedig a hegycsúcs jelölését átvette a *Kékes*, s a *Mátra* kizárólag a hegységnek lett a neve; vö.: 1799: „[Heves Vármegye] Hegyei között ... leg nevezetesebb *Mátra* hegye, melly Nógrád Vármegyének szélétől terjed Heves Vármegyének végéig ... Gyöngyös felé fekvő része ... *Kékes* hegynek nevezetetik” (Vályi 2: 168); 1808: „*Mátra* ... Alpes” (Lipszky: Rep. 1: 416); 1816: „[Heves Vármegye] Hegyei között első nevezetet érdemel a’ *Mátra*, mellynek magasra fel-nyúló bérceit a’ völgyek árnya setétíti. Legmagasabb pontja ezen hegyek lánczának az úgy nevezett *Kékes*” (Hübner: Lex. 2: 502); 1863: „A *Mátra* Heves megye éjszaknyugati részét foglalja el ... A hegység főgerince a Parádi völgy déli oldalán vonul el, s rajta emelkedik ... a ... *Kékes*, mely az egész hegység legmagasb pontja” (Hunfalvy: MBir. 1: 312).

A *Mátra* hegynév etimológiájával több kutató is foglalkozott, de megnyugtató megoldás még nem született. Melich előbb német eredetűnek gyanította, és az Elzászban bal felől a Rajnába ömlő *Moder* folyónak régi *Matra* alakjával kapcsolta össze (MNY. 2: 98). Utóbb Melich a szlovák nyelvjárási *matera* ’anya’ (Kálal 326; Hvozdzik 1: 472) főnévből vélte megtalálni a *Mátra* etimonját (NytudÉrt. 41. sz. 70). — Polák a *Mátrá*-t preindoeurópai ősiségűnek tartotta, és a baszk *mutur* ’pofa, állati orr’, francia nyelvjárási *meutro* ’domb’, olasz nyelvjárási *möttra* ’domb’ főnevekkel rokonította (OP. 1. sz. 65, NNK. 10/1: 433). — Ondruš szerint egy szlovák **matra* ’kilátóhegy’ (vö. ószláv **motriti* ’néz’) főnévnek a helynévi alkalmazásával lehet dolgunk (StudAcSlov. 9: 278).

Új magyarázatot ajánlok megfontolásra.

A szláv nyelveknek van egy ősi **matero* ~ **matoro* melléknévük, amely a mai nyelvekben a következőképpen használatos: bolgár nyelvjárási *mātop* ’vén, koros’ (RROD. 251); szerb-horvát *mātor* ’ua.’ (SzbhvMSz. 1: 846): > *matórac* ’vénember; öreg szőlő; öreg állat; kisöreg, koravén’ (uo.); szlovén régi *matór* ’vén, koros’ (SSKJ. 2: 711); ukrán *maměpuŭ* ’nagy, erős, kifejlett (állatról)’ (URSI. 2: 491); fehérorosz *маўпэ* ’ua.’ (BRSl. 443); orosz *maměpuŭ*, *mamepōŭ* ’ua.’, régi, nyelvjárási ’mély, a hajózásra veszélytelen’ (SIRLJ. 6: 702); stb. (A további etimológiai összefüggésekhez l.: Berneker: SIETWb. 2: 25; Vasmer: RussEtWb. 2: 104; Machek: EtSiČ.² 355; Skok: EtRj. 2: 380.) E szláv melléknévvel, illetőleg származékával földrajzi neveken is találkozunk: Szerb-horvát *Matorac* ’268 m magas domb Szerbiában a Duna jobb partján fekvő Grockától dél-délnyugatra’ (Bresztovác. 1: 75 000-es térkép. 1892/1898), *Matorac* ’1939 m magas hegy Boszniában Fojnicától délnyugatra’ (HASz. 6: 532), *Mātore Njive* [többes szám] ’helység Szerbiában a Duna jobb partján fekvő Szendrő ~ Smederevo környékén’ (uo.) | Orosz *Mamepa* ’folyó az Arhangelszktól nyugatra levő Kem közelében’ (WbRussGn. 3: 221), *Mamepa* ’egy-egy falu Kosztroma és Olonyec környékén’ (RussGeogrNb. 5: 461).

Az a feltevés, hogy a magyarba egy déli szláv **Matora* (ti. *gora* vagy *planina*), tkp. ’öreg, azaz nagy (ti. hegy)’ került át, és a kétnyíltszótagos törvény érvényesülésével szabályosan *Mátrá*-vá fejlődött (vö. *lóca*, *málna*, *pajta*, *pálca*, *pince*, *pózna*, *rosta* stb.). Az ’öreg’ → ’nagy’ jelentésfejlődésre l. a FNEsz.-ben *Öreg Futóné*, *Öreg Kovács*, *Öreg-lak* szócikkét, valamint a *Balkán-hegység* szócikkében a bolgár *Стара планина* magyarázatát. (A sokfelé található magyar *Öreg-hegy* helynév a határ legrégebben telepített szőlőjét szokta jelölni; l. Jankó: BNépr. 74.) Figyelmet érdemel az is, hogy a szláv **staro* ’öreg’ melléknévnek a litvánban *storas* ’kövér’, az óészaki germánban pedig *stórr* ’nagy’ felel meg (Trautmann: BSl. 282). Az óészaki germán *storr*-t folytatja a svéd *stor* ’nagy’. Ebből való a svéd *Storberg* (tkp. ’nagy hegy’) ’531 m magas hegy Mörsiltől északra’, ’782 m magas hegy a Stor Umantól délre’ előtagja is. L. még izlandi *Stórihnúkur* (tkp. ’nagy hegycsúcs’) ’900 m magas hegy Akureyri mellett’ (Egliš 882). — Gyakori hegynév a magyar *Nagy-hegy* is (l. ZMFN. 695, MNYTK. 125. sz. 246, SMFN. 1051, TMFN. 720,

VMFN. 735 stb.). Korai előfordulásához l. 1592: *Nagyhegy* '851 m magas fennsíkyszerű hegy Pelsőctől északra' (IIa 3: 178).

A Mátra (illetőleg a Kékes) joggal kaphatott 'öreg' → 'nagy' értelmű nevet. A környéken nincs nála magasabb hegy. Látványa különösen megkapó dél felől, mert jóformán átmenet nélkül emelkedik az Alföld síkja fölé.

Hernád. Az Alacsony-Tátrában levő Király-hegy (1948 m) északi oldalán eredő és Ónodtól délkeletre bal felől a Sajóba ömlő Hernád 282,2 km-es hosszával a Kárpát-medence nagyobb folyói közé tartozik. E folyók jelentős részének neve már az ókor görög és latin forrásaiban is előfordul (*Duna, Tisza, Dráva, Száva, Rába, Zala, Szamos, Körös, Maros, Temes, Olt* stb.). A *Hernád* az ókori forrásokban nem szerepel. Nevét a középkori magyar írásbeliség rögzítette elsőnek; vö.: 1150 k./13–14. sz.: *Honrat, Honrad* (An. 22., 31.); 1232/1384/1393: *Hornad* (CDES. 1: 285); 1255: *Hernad* (Györffy 1: 75). Az alakváltozatokból a következő fejlődés rajzolódik ki: a régi *Honrat* ~ *Honrad* alakból *nr* > *rn* hangátvételssel *Hornád*, ebből pedig *o: á* > *e: á* elhasonulással *Hernád* lett.

A *Hernád* folyónév etimológiájáról számosan nyilvánítottak véleményt, de Melich (MNY. 13: 302), Pais (AnGestHung. 150), Šmilauer (Vod. 394, 499) és Kniezsa (SztIstván-Eml. 2: 451) egyiket sem tartotta elfogadhatónak, s a név eredetét ismeretlennek minősítette.

A továbbiakban megkísérlem, hogy a kérdést k'elendítsem a holtpontról. Abból indulok ki, hogy egy többfelé is jelentkező német helynév legrégibb alakja feltűnően összecseng a *Hernád* folyónév legrégibb alakjával; vö.: 896: *Honrade* 'a jelenlegi Hohenrode Braunschweigben' (Bach: DtNam. 2/2: 374); 1196: *Hanrode* 'a jelenlegi Honrath bei Siegburg Kölnctől délkeletre' (NDtSt. 102); l. még FörstON. 1: 1314 *Hanroth* a. — Az összetett német helynév előtagjához l. ófelnémet, ószász *hōh* 'magas', középfelnémet *hōch* 'ua.', középalnémet *ho, hoch* 'ua.'; az utótaghoz l. ófelnémet *rot* 'irtványföld', középalnémet *rod* 'ua.'. A név tulajdonképpen értelme 'magasan levő irtványföld'. Képzésmódjához l.: 1163: *Hanovere, Hanovere* (tkp. 'magas part') 'Hannover' (NDSt. 102); 1130: *Hanhurst* (tkp. 'magasan levő sűrűség') 'Hohnhorst bei Rinteln' (uo.); 1172: *Hoemberg* (tkp. 'magas hegy') 'Bad Homburg vor der Höhe' (i.m. 104); stb.

A *Hernád* folyónév etimológiailag úgy tartozhat össze a fent bemutatott régi német *Honrade* helynévvel, hogy a nevet egy népvándorlás korabeli germán nép adhatta. Elsősorban a gepidákra gondolhatunk. Ismeretes, hogy 296-ban a Visztula környékéről érkező gepidák megjelentek a Kárpát-medencében, s letelepedtek a Felső-Tisza vidékén. A Kárpát-medence víznevei között több népvándorlás korabeli germán név van (*Morva, Dudvág, Blava* 'a Dudvág mellékvize', *Nyitra*, talán a *Bódva* stb.). Különösen figyelmet érdemel az ugyancsak germán eredetű *Vág*, mert e folyó déli forrása, a Fekete-Vág a Király-hegy északi oldalán, a Hernád forrásvidékének közvetlen szomszédságában ered.

A *Hernád* folyónévnek a fentiek szerint magyarázott germán etimonja jelentésénél fogva elsődlegesen nem a folyót magát jelölhette, hanem a folyó mentén egy magasan levő irtványföldet. A folyóra másodlagosan vonódott át. A 'hely(ség)név' → 'víznév' funkcióváltás nem ritka. Így kapta a bal felől a Kaposba ömlő patak a mellette fekvő Törökkoppányról a *Koppány* nevet (FNESz. 352), a bal felől a Valkóba ömlő patak pedig a mellette fekvő *Lázárfalva*-ról (1237: *villa Lazar*: Dickenmann: Stud. 2: 10; 1390: *Lazarafalua*: ComSirm. 100; 1394: *Lazarfalua*: uo.; l. még Csánki 2: 329 és Kázmér: Falu 220) a *Lázár* (1263: ad fluvium *Lazar*: Dickenmann: Stud. 2: 10; l. még Ortway: Vízr. 1: 464) nevet. A szerb-horvát *Požega* (tkp. 'tűzzel irtott és művelésre alkalmassá

tett hely') helységnévből másodlagosan víznév is lett; vö. 1250: „iuxta rivulum *Posaga*” (Dickenmann: Stud. 2: 76). A Naumburnál bal felől a Saaléba ömlő folyót jelölő *Unstrut* (tkp. 'mocsaras talajú erdőség') (Bach: DtNam. 2/1: 447) és a Rajna-Maas-delta folyóágát jelölő holland *Merwe* < *Merwede* (tkp. 'láperdő') (Bach: DtNam. 2/1: 448) az 'erdő-név' → 'víznév' funkcióváltásra szolgáltat példát. Stb.

A germán (gepida?) folyónév közvetítő nyelven keresztül juthatott a magyarba. A mai szlovák *Hornád* azonban a maga *rn* hangkapcsolatával kétségtelenül a magyarból van átvéve. A szepességi német *Kundert* 'Hernád' (DudenGeogrNb. 255) ugyancsak a magyarból való, de hozzáidomult a német *Konrad* személynévnek az alemann *Kundert* (Brechenmacher 2: 131) változatához.

Kiss Lajos

Vas megye földrajzi nevei. Bárdosi János vezetésével gyűjtötték a Vas megyei pedagógusok és más önkéntes munkatársak. Közzétette Balogh Lajos, Barbalics Imre, Bárdosi János, Bokor József, Guttman Miklós, Gyarmathy Miklós, Hajdú Mihály, Laky Rezső, Ördög Ferenc, Pomogyi József, Szabó László, Vörös Ottó. Tudományos tanácsadó Végh József és Balogh Lajos. Szombathely, 1982. Vas megyei Múzeumok Igazgatósága. 840 oldal. Megjelent a Vas megyei Tanács, a Magyar Tudományos Akadémia és a Művelődésügyi Minisztérium támogatásával, valamint a MTA Nyelvtudományi Intézetének szakmai irányításával.

Alig egy évvel Tolna megye földrajzi neveinek közzététele után egy további dunántúli megye földrajzinév-gyűjteményének a megjelentetéséről adhatunk hírt. Vas megye földrajzi neveinek összegyűjtését 1965-ben kezdeményezte Bárdosi János szombathelyi muzeológus, követve Zala megye példáját. A megyei gyűjtés 1969-ben lezárult, majd megtörtént az összegyűjtött névanyag ellenőrzése, kataszteri térképekről és a Pesty-féle gyűjtésből vett történeti anyaggal való kiegészítése, az adattárnak a megszerkesztése, a kötet bevezetésének, a Vas megyei földrajzi köznevek kis értelmező szótárának és a névmutatónak az összeállítása, majd az elkészült kézirat nyomdába adása, a korrektúra-olvasás stb. 1982-ben látott napvilágot a Vas megye földrajzi nevei (a továbbiakban: VMFN.) című kötet a Vas megyei Múzeumok Igazgatóságának rangos kiadványaként. Mindjárt meg is jegyezhetjük: a becses kiadvány mind tartalmi szempontból, mind pedig a nyomdai előállítás tekintetében eléri a legjobb efféle adattárak színvonalát.

Vas megye 231 helységének túlnyomó többsége magyar lakosságú. A magyarság 900-ban vette birtokba Pannóniát, s bizonyára még a XI. század közepe előtt összefüggő tömbben, véglegesen megtelepedett Vas megye területén is. Minthogy a tatárjáráskor a mongol hadak vonulásának útja elkerülte Vas megyét, s a másfél százados oszmán-török hódoltság sem terjedt ki a megyére, a Vas megyei magyarság viszonylag szerencsésnek mondható az országos méretű csapások átvészelését illetőleg. Falvai nem néptelenedtek el, nem váltak pusztává olyan tömegesen, mint például az alföldi falvak. Nem dőltek mind romba építészeti értékei sem: Jákon ránk maradt egyik legszebb román stílusú templomunk, Veleméren ott áll a kései román—korai gótikus templomcska a XIII. századból stb.

Magyarokon kívül szlovénok (vendek), horvátok és németek is laknak Vas megye helységeiben. Apátistvánfalva, Felsőszölnök, Kétvölgy, Orfalu, Rábatótfalu és Szakonyfalva lakóinak zöme, Alsószölnök lakosságának egy része szlovén nemzetiségű. E szlovénok lehetnek ugyan a honfoglalás előtti Pannóniában élő, régi pannonszlávok utódai, de bizonyos körülmények arra mutatnak, hogy a ma szlovénoktól lakott Vas megyei terület a XI. században még lakatlan volt, sőt még a XII. században sem lehetett a lakossága

jelentékeny. A szlovénság itteni jelenléte tehát csupán ettől kezdve tekinthető biztosnak. — Alsószőlők, Jakabháza, Kiszsidány, Kőszeg, Nemesmedves, Rábafüzes, Rönök és Vaskeresztes lakosainak kisebb-nagyobb része német anyanyelvű. E *hienc*-eknek is mondott németek ősei korán, még az Árpád-korban települtek be Magyarországra. A szomszédos ausztriai területek lakóival megegyezően a bajor-osztráknak a középbajor nyelvjárását beszélik. Történetük, nyelvjárásuk eltér a Magyarország egyéb részein lakó, közönségesen *sváb*-oknak hívott németektől. A „*svábok*” csupán a török hódoltság elmúltával költöztek az országba különböző német vidékekről. — Felsőcsatár, Horvát-lövő, Horvátzsidány, Narda, Ólmod, Peresznye, Szentpéterfa és Tömörd horvát nemzeti-ségű lakosai azoknak a telepéseknek a leszármazottjai, akik a Horvátországba való török betörések elől a XVI. század elejétől kezdve, több hullámban Nyugat-Magyarországra menekültek. Vas megye nemzetiségei közül ők a legújabbak. Általánosnak mondható nyelvjárásuk a *ča*-horvát, bár képviselve van köztük a *što*- és a kaj-nyelvjárás is. Népiesen *vízi horvát*-oknak, *krobót*-oknak hívják őket.

Vas megye földrajzi neveinek formálásában természetesen részt vett minden itt lakó népcsoport. Ezért van az, hogy a VMFN. a magyar földrajzi nevek óriási tömegén kívül szlovén, német és horvát helyneveket is tartalmaz, mégpedig az idegen kiejtést legjobban megközelítő magyar átírásban. A kötet mutatójában azonban szerepelnek a szlovén, német és szerb-horvát irodalmi nyelvi névalakok is. A nemzetiségi községek névanyagának köttétételét szakértők ellenőrizték: a szlovén anyagot Grgič Marija és Grebenár Lőrinc, a németet Manherz Károly és Gerstner Károly, a horvátot pedig Stepanov Predrag és Böles Matild nézte át.

A Somogy megyei kötetnek 1974. évi megjelenése óta örömdetes módon hagyományra vált, hogy a megyei földrajzinév-gyűjtemények tartalmazzák az illető megyében használatos földrajzi közneveket és népi értelmezésüket is. A földrajzi közneveknek ezek a jegyzékei jelentősen bővíthetők és pontosabbá tehetők a magyar szókincsre és a földrajzi tulajdonnevekre vonatkozó ismereteinket egyaránt. Néhány példát mutat be a VMFN. anyagából. — Az *aszó* 'laza, kavicsos, hamar kiszáradó föld' (VMFN. 32) nyilvánvalóan az *aszik* 'szárad' ige folyamatos melléknévi igenevének a főnevesült változata. Érdemes összevetnünk a régi földrajzi nevekben gyakran előforduló *aszó* (TESz. 1: 187) főnévvel, amelynek Szabó T. Attila (SzT. 1: 457–60) — a maga gazdag anyaga alapján — 'száraz-patak, időszakos vízfolyás'-féle jelentést tulajdonít. — A *gesztenyés* 'szelídesztenyével benőtt terület' (VMFN. 34) arról a fontos szerepről tanúskodik, amelyet a Dunántól nyugati és déli részén őshonos szelídesztenye Vas megyében is játszott nemcsak a lakosság táplálkozásában, hanem egykor talán a sertéstartásban is. Csőre (ErdTört. 123) szerint: „Eredetileg a kocsánytalan tölgyesekben elegyesen fordult elő, de az erdőirtásoknál ezeket a fákat megkímélték, s így keletkeztek a gesztenyések”. — A *hajlatom* 'két domb vagy hegy közötti nyereg' (VMFN. 34) a kicsinyítő funkciójú *-m* képzője miatt szolgál rá figyelmünkre. Alapszava a *hajlat* 'domb nyeregszerű része' (uo.). — A tudomás szerint eddig még sehol nyilván nem tartott *hóttó* 'gödrös, bokros, kavicsos, vizes terület, melyet csak a csapadék táplál' (VMFN. 34) a maga világos etimológiájával (*holt-tó*) több földrajzi tulajdonnév megbízható eredetmagyarázatát teszi lehetővé. Mindenekelőtt a Zala megyei *Hóttó* községét (FNESz. 282), amelyet némelyek korábbi **hal-tó* 'halastó' összetételre próbáltak visszavezetni. L. még *Hóttó* hn. (ZMFN. 666, SMFN. 963, VMFN. 668), *Hóttó* (VMFN. 668), *Holt-tó* (VMFN. 665). De nemcsak a Dunántúlon, hanem másutt, például a Mátraalján is számolhatunk a *hóttó* földrajzi köznév egykori meglétével. Bizonyára ez kereshető a Gyöngyöspatától délre eső határársznek 1634 óta adatolható *Hótó* (Sugár: GyFN. 67) nevében. — A *ri* 'szűk út a házak között, legfeljebb egy szekérnyom szélességű, a mezőre vezet' (VMFN. 36) a köznyelvi *rév* 'vízi átkelőhely' főnévnek a sajátos alkalmazása a szárazon való közlekedés viszonyaira.

Az évszázadok során valamilyen okból eltűnt régi Vas megyei falvak helyének felkutatásához kitűnően használhatjuk a VMFN.-nek szöveges részét és térképvázatait. Szemléltetésül álljon itt néhány példa. — Az 1429-ből és 1447-ből adatolt *Almásalja* birtokot Magyarország történeti földrajzának legjobb régi ismerője, Csánki (2: 732) csak nagyjából tudta helyhez kötni: „Valahol Szombathelytől északi irányban kereshetjük.” Nos, a VMFN. segítségével *Almás-aljá*-ra a Szombathelytől északkeletre eső Pósa és Szeleste határában bukkanhatunk rá (i.m. 230, 232). — A Szombathelyhez csatolt Gyöngyösherman egyik mai utcáját *Bádonfa utca*-nak (VMFN. 153) hívják. Ez az utcanév egy régi falu emlékét őrzi. Egykor egymás mellett feküdt Herman, Zarkaháza és Bádonfa mint önálló helység. (L. még 1894/1897: PallasLex. 17: 668. oldal utáni térképen is.) *Bádonfa* fontosabb történeti adatai a következők: 15. sz. vége: *Baldonfalwa* (Csánki 2: 735); 1570: *Badonfalva* (Kázmér: Falu 253); 1720: *Bádonfa* (uo.). A helységnév személynévi előtagjához l.: 1278: „*Balduinus* et Martinus filii Bartholomey de Herman” (UrkBurg. 2: 124); 1309/1328: „*Ba(ldino)* filio *Baldini* comitis de Herman” (AnjouOkm. 1: 177); 1409: „*Georgii Baldon* de Herman” (ZsigmOkl. 2/2: 220). A személynév nyelvi forrása a német *Baldwin* ~ *Baldwin* (Brechenmacher 1: 62). — A Vas megyei *Bakófalva*-t Csánki (2: 734) 1464-ből adatolja, de lokalizálatlanul hagyja. *Bakófalva* [1277: *Bakofalua*: SztP. KritJ. 2/2–3: 201] > *Bakófa* [1781: *Bakófa*: Kázmér: Falu 253] megvan a VMFN.-ben: Táplánszentkereszt egyik falurészét jelöli *Bakófa* alakban (i.m. 163, 164, 165). — Az 1273 óta adatolt *Battyán* Csánki (2: 736) szerint „Gérece, Mesteri, Simonyi, Sitke sat. szomszédságában feküdt”. A VMFN. 247 és 256 alapján megtudjuk, hogy az egykori falu nevét ma a *Battyán-hégy* nevű domb őrzi Sitke belterületétől keletre, valamint a *Bottyán* nevű határrész Vásárosmiskétől északra. — Az 1331-ből adatolt *Bereck*-et Csánki (2: 736) szerint „Kis-Czell, Dömölk, O.-Asszonyfa sat. táján kereshetjük”. Bizonyára nem tévedünk, ha a VMFN. 316 alapján a Nagysimonyi belterületétől dél-délkeletre fekvő *Böröc-kut* nevű rét környékére helyezzük az egykori Bereck falut. — Az egykori *Csibafalva*-t [1359: *Chymafolua*: Kázmér: Falu 193] Csánki (2: 742) csak bizonytalanul lokalizálta: „Jánosháza vidékén feküdt?” A VMFN. 345 alapján pontosan megállapíthatjuk a helyét: a Jánosházával szomszédos Duka belterületétől keletre terült el, ott, ahol ma a *Csiba* nevű határrész található. — *Dergenyé*-t Csánki 1399-ből adatolta, s csupán hozzávetőlegesen lokalizálta: „Hodász, Nádasd, Gerse sat. vidékén kereshetjük”. A VMFN. 554 alapján megtudjuk pontos helyét: Gersekarát belterületétől északnyugatra van a *Teleki-dűlő* ~ *Kis-tag* ~ *Iván-dűlő* nevű határrész, amelyet a kataszteri térkép még *Dergenyé*-ként tartott számon. — Az 1217 óta ismert *Gönyök* faluról Csánki (2: 751) ezt állapította meg: „Vasvár táján kereshetjük.” A VMFN. 530 alapján Csehimindszent határában, a belterülettől északnyugatra bukkanunk rá *Felső-Gönyök*-re és *Alsó-Gönyök*-re. — Az 1325 óta kimutatott *Himeskő* Csánki (2: 756) szerint „Kis-Czell, Ostfy-Asszonyfa, Magasi sat. táján feküdt”. A VMFN. 309 alapján pontosan megállapíthatjuk a helyét: a Mersevát belterületétől nyugatra elterülő, *Himés-kő* nevű határrész emlékeztet rá. — Az 1279–90/1346 óta adatolt *Horrow* (UrkBurg. 2: 223) Csánki (2: 757) szerint „Szombathelytől dk., a Kopács, Császt (ma puszta) és Szécsény közti vidéken feküdt”. A VMFN. 179 alapján rögzíthetjük az egykori falu helyét: Csempeszkovács belterületétől északnyugatra van a *Hóró* nevű határrész. A helyi adatközlő a név eredetére is magyarázatot ajánl: „Az egykori tulajdonos, Háray Anna után.” Ennek a magyarázatnak nincs tudományos értéke. A *Hóró* helynévben az ómagyar *horó* 'szakács' (Heckenast: FejSzolg. 106; Győrffy: IstvKir. 205) foglalkozásnév rejlik.

De nemcsak régi helynevek azonosításához, elenyészett falvak felkutatásához nyújt értékes segítséget a Vas megyei földrajzinév-gyűjtemény. Sok tanulsággal, helytörténeti érdekességgel szolgálhatnak a kötetben bemutatott újabb, sőt legújabb földrajzi nevek is. Köztük több olyan földrajzi név található, amelyet távoli vidékekről plántáltak

át nem is mindig világos képzettársítások révén. Ilyen például *Mékszikó* 'határrész Kőszeg belterületétől délkeletre' [1857: VMFN. 59]. Előfordul más Vas megyei helységekben (VMFN. 726) és az ország más megyéiben is (SMFN. 236, 460; TMFN. 255; Hnt. 1973. *Sarród* a.). Arra lehetne gondolni, hogy különösképpen Ferenc József öccsének, Miksa főhercegnek mexikói császársága (1864—1867) irányíthatta a magyar nép figyelmét az óceánon túli országra. E feltevésnek azonban ellene mond a kronológia: Kőszegen már 1857-ben megvolt a *Mekszikó* helynév. — A *Don-kanyar* 'Szentgotthárd egyik utcájának éles, veszélyes kanyarja' (VMFN. 370) a II. magyar hadsereg 1942—3. évi harcainak és pusztulásának színhelyére, a Donnak Voronyezs alatti kanyarulatára emlékeztet. E hadsereg egyik hadtestét éppen a szombathelyi III. hadtest alkotta. — A *Szingapur-major*: > *Cinga* 'az állami gazdaság majorja Csöngén' (VMFN. 286) Tóth Béla humoros kedvének köszönheti a délkelet-ázsiai államra utaló nevét. — A Kőszeg belterületének északi részén levő *Korona bunkér* (VMFN. 52) magyarázata: „A II. világháború végén itt őrizték a magyar koronát” (uo.). — A *Szputnyik-forrás* 'forrás Kőszeg belterületétől nyugatra' (VMFN. 57) azoktól a munkásoktól kapta nevét, akik az első szovjet mesterséges hold fellövése évében, 1957-ben készítették el a kifolyóját.

A VMFN. nélkülözhetetlen kézikönyve lesz a jövőben mindenkinek, aki Vas megye földrajzával, történetével, lakosságának nemzetiségi összetételével, nyelvjárásával, néprajzával s a Kárpát-medence földrajzi neveinek tudományos vizsgálatával foglalkozik. Bizonyára ösztönzőleg fog hatni azoknak a megyéinknek a pedagógusaira, nyelvészeire, néprajzosaira, muzeológusaira stb. is, amelyekben a földrajzi nevek összegyűjtése és közzététele még nem történt meg.

Kiss Lajos

Magyarországi boszorkányperek 1529—1768. Közreadja Schram Ferenc. III. kötet. Budapest, 1982. Akadémiai Kiadó. 398 lap.

Schram Ferenc 1975-ben bekövetkezett váratlan halála miatt a „Magyarországi boszorkányperek” III. kötetére 12 évet kellett várunk. Az 1970-ben megjelent I—II. kötet (I. ismertetésemet: Nyr. 95 [1971] 228—9) 37 megyéből 466 periratot tartalmaz. A most közzétett (28 megyéből származó) 103 okirat a magyarországi boszorkányperekkel kapcsolatos ismereteinket lényegesen már nem bővíti, mégis e III. kötet több szempontból is megkülönböztetett figyelmet érdemel. A kötet előszavában (7—9) Katona Imre kegyelettel emlékezik az igen korány elhunyt Schram Ferencre, ismerteti életpályáját, és méltatja munkásságát. Schram Ferencnek két évtized alatt mintegy 100 tanulmánya — közöttük néhány könyve — jelent meg. Ezekben leginkább jelenkori és történeti népszokásokkal, zenetörténeti kérdésekkel, főként egyházi népekekkel foglalkozott. Fő művének a boszorkányperek közreadását és feldolgozását tekinthetjük. „Évtizedes munkával, a saját költségén utazgatva járta be a hazai levéltárakat, és másolgatta ki saját kezűleg a kiadatlan boszorkányperek okleveleinek százait. Mindhárom kötet anyagát ő is gépelte, hogy a költségeket megtakarítsa” (9).

Schram Ferenc a gyűjtőmunkát folytatni szeretne volna. Az 1768 (Mária Terézia tiltó rendelete) utáni boszorkányhit emlékeiből egy pótkötetet szándokozott összeállítani, s a szomszédos országok levéltáraiban található boszorkányperek iratait is össze akarta szedni és fel kívánta dolgozni. Hirtelen bekövetkezett halála azonban mindebben megakadályozta.

Az I—II. kötet előszavában Schram Ferenc már jelezte, hogy összefoglaló tanulmányt készül írni az összegyűjtött periratok alapján. Ez a tanulmány a III. kötethez el is készült, de a jegyzetek, a bibliográfiai adatok, az irodalom összeállítását, valamint a

III. kötet lektorálását és sajtó alá rendezését barátja, Tárkány Szűcs Ernő és Nagy Ilona végezte el. Schram Ferenc fontosabb műveiből (1955–1975) válogató bibliográfia is készült (10–1).

Az alapos, a legapróbb részletekre is kiterjedő bevezető tanulmány (12–92) két nagyobb fejezetből áll. „A boszorkányperek társadalmi háttere” című első részben a perek gyűjtésének történetéről, a vádlottak társadalmi állásáról szól. Bebizonyítja, hogy a magyarországi boszorkányperekkel kapcsolatos korábbi pauperizációs felfogás nem állja meg a helyét. Vádolt és elítélt boszorkányok minden társadalmi rétegben megtalálhatók voltak. Nemes asszony, mesteremberek és városi magistratusbeliek felesége éppenúgy gyanúba keveredett, mint az alsóbb osztályból származó zsellér vagy nincstelen. Jómódúak és szegények egyaránt szereplői a boszorkánypereknek. A „boszorkányok” közül nagyon sokan gyógyítottak is, ezért különféle juttatásokat kértek és kaptak, ami lehetővé tette, hogy jó módon és megfelelő körülmények között éljenek. — Schram Ferenc feltárja a „boszorkány-tudomány” megszerzésének módját, ismerteti a boszorkányok külsejét, erkölcsi életét, a közvéleményt a boszorkányokról, a vádolt személyek saját megnyilatkozásait, a tanult emberek boszorkányhitét.

„A boszorkányság néhány problémája” című második rész foglalkozik a periodizációs kérdésekkel, a XV. század végén Németországban kiadott *Malleus maleficarum* („Boszorkányok pörölye”) törvénykönyvnek a magyarországi perekre gyakorolt hatásával, a demonológiával (ördöghittel). „A gyógyítás” című fejezet orvostörténeti szempontból is rendkívül figyelemreméltó. Schram feltárja a boszorkányok gyógyító tevékenységét és megállapítja, hogy tudásuk „semmit sem állt alacsonyabb szinten, mint a kor egyéb hivatasos gyógyítóié” (76).

„A boszorkányok gazdálkodása” című fejezetből kiderült, hogy ezek a perbefogott személyek általában ügyes, tiszta gazdaasszonyok voltak, akik pl. kiválóan értettek az állattartáshoz, ezért is irigyelték tudásukat a szomszédok. A tanulmány „A vádlottak gyanúba kerülése” című fejezettel és az Összegezéssel zárul.

Méltatnunk kell a Tarjáné Papp Zsófia készítette mutatókat is. A III. kötet végén az I—III. kötet összesített személynév-, helynév- és tárgymutatója található. Az utóbbi három kérdéskörben öleli fel az anyagot. A Társadalom című részben pl. a kiemelt rokonsági terminológián belül (a kötetszám és lapszám alapján) megtudható, hogy hol és mikor használták a *fiám* szót a meny, a *Jób annyá-t* a nagyanyja, a *kisebbik urá-t* a sógor, a *másik apó-t* a nagyapó, a *leány öccsé-t* a húga, a *szépanyá-t* a nagyanya stb. megszólítására. A tárgymutató „Anyagi kultúra” című részében pl. 28 féle tárgynak, illetőleg állatnak az árára lehet utalást találni az *ár* alatt. Az „időmeghatározás” cím alatt az „egyházi év” bekezdés a szentek ünnepével kapcsolatos; a „gazdasági év” bekezdésben többek között a *hajdinavetéskor*, *hegyvényszeredéskor*, *kendernyővészkor*, *körtvélytöréskor* stb. időmeghatározások is fel vannak tüntetve. A mutató a „napszakok szerinti időmeghatározás” alatt pl. a *déleesti könyörgéskor*, *estéli fejesnek idején*, *tehén behajtásakor*, *főlöstököm idején* stb. kifejezéseket is felveszi. — A személynévmutató csak a gyanúsított, perbefogott és elítélt személyek nevét tartalmazza. A periratokban azonban számtalan tanú és kárvallott neve is megtalálható, ezért a mutatóban Tarjáné Papp Zsófia kiemelte az érdekesebb, többnyire foglalkozásnévnek is felfogható családneveket, mint pl. *Csizmadia*, *Takács*, *Szőkrénygyártó* stb. — A tárgymutató Folklor része a boszorkányhit, a boszorkányok ténykedése és az ezzel kapcsolatos hiedelmek, a különféle betegségek és gyógymódok stb. előfordulásának mutatója. — A szavak alaki vagy jelentésbeli változását is közli a mutató. Magának a mutatónak a végigolvasása után is már némi képet nyerhetünk a magyarországi boszorkányokkal kapcsolatos hiedelemvilágról.

Amint az I—II. kötet ismertetésekor, úgy most, a III. kötet megjelenése alkalmából is felhívom a figyelmet a periratok sokoldalú használhatóságára. Nemcsak a néprajz

művelői, hanem jog-, gazdaság- és orvostörténészek egyaránt haszonnal meríthetnek a gazdag anyagból. Schram Ferenc a periratok betűhív közzétételével pedig igen nagy szolgálatot tett a nyelvtörténeti kutatásokkal foglalkozóknak. Jelen alkalommal is idézem néhány – az eddig ismert előfordulásnál korábbi – szótörténeti adatát.

A *csárma* főnév 'lárma' jelentésben 1806-ban fordul elő. Melléknévként 'bőbeszédű' jelentésben 1829-ből, 'kelekedtya' jelentéssel csak az Ormánysági Szótárból, 1952-ből adatolható (TESz.). Ezzel szemben Pápán 1666-ban a perbefogott Fogas Bálintné férje mentegeti a bírák előtt „es azt mondgia, hogy . . . mindenkor esztelen es *cserma* lett volna, az mint hogy az be adot supplicatiobolis ki tetszik, es ezen jelen levő becsülletes Nemes Birak Uraimekis . . .relatitot tehetnek *csarma*, és esztelenségéről” (3: 292).

A *csáva* főnév 'moslék' jelentését eddig 1805/1922 óta ismertük (TESz.). Csongrád megyében, 1755-ben az egyik tanú azt vallotta, hogy a gyanúsított személytől „az étel megkészítéséhez Vajat hozott . . . s láttya, hogy a [megolvasztott] Vaj között olyan zöld forma golyobisok adgyák fel magokat, melyeket . . . meg vizsgálván, Marha vagy Lóganének találatott lenni, es . . . azon Vajat tüstént a *Csavara* öntötte” (1: 319).

A 'kenyértésztából készült, kemencében vagy zsírban megsütött lepényféle' jelentésű *lángos*-ra első adatunk – eddigi ismereteink szerint – 1792-ből származik (TESz.). 1709-ben Borsod megyében egy tanú azt vallja, hogy „egj alkalmatossággal a Fatenshez menven Lovasz Matyasne a midőn süttött volna, kert tüle *lángost*, de hogj nem adot neki a midőn a tesztat be rakta volna a kemenczeben . . . a teszta csak szellyel ment a talbul” (1: 154).

A TESz.-ben 1783-ból adatolt 'adószedő, végrehajtó' jelentésű *dulló*-ra egy 1755-ből, Sopronból származó boszorkányszerből idézünk: „az mult télen Executor katonákat küldvén az N. Vgye Perceptorja az Városra, kiket minek utánna Birájának parancsolattyából az restantiárius Gazdákra bé kölletett szállítanj, és azok közül az megh irtt Kiss Ferencz egyik volt, és azért midőn oda vitte volna házához, azonnal emlétett Kiss Ferencz fakada illy szókra: no Kiss Biró ide hoztad a *Dullót* de megh bánod . . . a Biro és Eskütték a Tanunak parancsolták, hogy az *Dullókat* szállítaná bé a restantiárius Gazdákra” (2: 278).

A *kucseber* 'házaló kereskedő' főnévre eddigi legkorábbi adatunk 1845-ből való (TESz.). Kétszáz évvel korábban, Vas megyében többször emlegettek egy alsófizesi Kerbel Máté nevű sánta embert, „mely *Kerbel* Mathe, sok ördöngöseknek mestere volt. Ezen embernek fizetet az Tanitássért Angostin Zollgin egy fertaly Buzat, és egy Len vaszon ümgöt, mely santa ember megh holt” (2: 524, 708). A neve után ítélve német származású embernek a boszorkánymesterségen kívül más foglalkozása is lehetett, mert 1648-ban Kőrmenden a „Pöszönyben lakozó Okar Jergh” tanú azt vallotta, hogy „elment Kohfizessre egy Attyafiahoz *Kucseber* Mattehhoz, mely annak eleöte 16. Esztendőuel megh holt” (2: 711). A *Kucseber* ragadványnév Kerbel Máté foglalkozását jelölhette. A későbbiekben a *Kucseber* foglalkozásnévről családnév is alakult, mely családnév előfordul az Ördög-féle Göcseji és Hetési névanyagban és a budapesti 1981-es telefonkönyvben.

A „kutyaharapást szőrivel kell gyógyítani” közmondást mindenki ismeri, de a mondás eredetét és a gyógyítás kivitelét már kevesen. Magyar-Kossa Gyula: „Magyar orvosi emlékek” című munkájában (Bp. 1931. 3: 63) megemlíti, hogy ez a mondás nem sajátosan magyar szerzemény. Már Arisztotelésznél is megtaláljuk ezt az ajánlást, és valószínű, hogy orvosok közvetítésével innen származott át a nép hitébe. A középkorban Németországban és másutt is a veszett kutyák által ejtett sebet úgy kezelték, hogy ugyanazon kutyának a szőrét kötötték a sebre. Debrecen híres orvosa, Csapó József még 1791-ben is azt tanácsolja, hogy a veszett ebek marása után „a seb tüzes vassal mélyen beégetessék, mely égetett sebre osztán a megveszett állat szőrit rá kell kötni, ennek fölibe pedig kötéssék a therjék” (i.h.). A Szamosháti Szótár szerint: „A veszett v. a közönséges

kutyaharapást is azzal gyógyítja, ill. fertőtleníti a nép, hogy a kutya szőréből lenyír egy csomót, megtüzesített lapáton megégeti és a lángjára rátartja a sebet, hogy pörköldjék meg.” A Szlavóniai (Kórogyi) szótárban: „Kutyóhárápás elen kutyó szőrit hamunak megégettem, ász téiszem á sebre.” (1942-ben a Nyírábrány melletti Fülöp községben magam láttam egy fiatal lányt, kinek lábszárát megharapta egy kutya, és a lány a kutya égetetlen szőrét kötötte rá a sebre. Ennek ellenére — szerencsére — meggyógyult !)

Csongrád megyében, 1750-ben Linka Mária, Horváth alias Onto Mihályné perében a „gyógymód” egy másik, korai változatáról szerezhetünk tudomást. Az egyik tanú így vall: „Linka Mária . . . fejér nagy kutyáját egyébbkor nem latta; hanem mikor inát megh kapván a fátensnek, a földhöz ütötte és megh is harapta úgy hogy harmadik héten gyógyult megh a sebe, a harapás után pedig negyedik héten . . . a fatenst a nehéz nyavalya kinezta felette igen úgy, hogy vires tajtékot is túrt . . . Akkor Linka Mária a fatenst melléje ültetvin (a kutyájais ott feküdt) . . . megh fogván a kutyáját egy ollóval nyért szőrt az álla alól adván a fátensnek mondotta hogy azzal füstöllye megh maghát, és a többit kösse valamiben s tartsa a jobb holnálla alat harmad napigh, mellyet ha a fatens megh cselekdné, ha az kutya harapástul lett nyavalája megh fog gyógyulni, ez mint hogy Istené legyen a Dicsősség, az időtül fogva semmi baja nincsen” (1: 290).

Fehértói Katalin

Nyelvművelő cikkek sajtószemléje

(1973—1974)

Az elmúlt években megjelent sajtószemlék sora (vö. Nyr. 79., 80., 81., 85., 87. 91., 93., 96., 100., 105.) az ELTE néhány magyar szakos diákjának a gyűjtőmunkája révén újabb két évfolyam anyagával bővül. Az anyagot Fábián Pál közreműködésével Novotny Júlia dolgozta fel.

A gyűjtés során 32 újság, hetilap, folyóirat, ill. szaklap 1973. és 1974. évi számait vizsgáltuk meg, és a következőkben találtunk nyelvészeti témájú írásokat (a cím után a cikkek számát és a forrás rövidítését jelezzük):

1973.: Újságok: budapestiek: Esti Hírlap (11) EH, Népszabadság (15) Nszb, Magyar Nemzet (37) MN, Magyar Hírlap (55) MH, Népszava (15) Nszv; vidékiek: Észak-Magyarország (13) ÉM, Délmagyarország (20) DM, Dunántúli Napló (31) DN, Kisalföld (25) Ka, Napló (16) N, Vas Népe (7) VN. Hetilapok: Élet és Irodalom (22) ÉI, Élet és Tudomány (55) ÉT, Rádió- és Televízióújság (12) RTv, Magyarország (13) M, Hétfői Hírek (4) HH, Magyar Ifjúság (4) MI. Folyóiratok: Tiszatáj (2) Tt, Valóság (1) V, Életünk (1) É, Új Írás (1) UI, Napjaink (2) Nj. Szaklapok: Köznevelés (10) Kn, Typographia (2) T, Könyvtáros (2) Kv, Népművelés (16) Nm, Magyartanítás (5) Mt. — 1973-ban összesen 397 közlemény.

1974.: Újságok: budapestiek: Esti Hírlap (6), Népszabadság (6), Magyar Nemzet (58), Magyar Hírlap (55), Népszava (8); vidékiek: Észak-Magyarország (3), Délmagyarország (3), Dunántúli Napló (12), Kisalföld (24), Napló (18), Vas Népe (16). Hetilapok: Élet és Irodalom (30), Élet és Tudomány (52), Rádió- és Televízióújság (16), Magyarország (9), Hétfői Hírek (8), Magyar Ifjúság (1). Folyóiratok: Valóság (2), Életünk (1), Napjaink (2), Alföld (1) Af, Palócföld (1) Pf, Kritika (1) Kr, Kortárs (3) Kt. Szaklapok: Köznevelés (16), Typographia (1), Könyvtáros (4), Népművelés (13), Magyartanítás (13). — 1974-ben összesen 383 közlemény.

Az előző két évhez képest számottevő mennyiségi növekedésről nem számolhatunk be. Örömmel fogadjuk, hogy több újságban is van már nyelvművelő rovat, így a

Magyar Hírlapban, a Magyar Nemzetben, a Naplóban, a Kisalföldben, a folyóiratok közül az Élet és Tudományban és a Népművelésben olvashatunk rendszeresen nyelv-művelő cikkeket. Azt is üdvözölhetjük, hogy többször és több helyen is folytak viták nyelvészeti, nyelvhelyességi kérdésekről, amelyekhez az olvasók is hozzászóltak.

I. A nyelvművelésről általában

A nyelvtudomány általános kérdéseivel foglalkozik Balázs József (A nyelvtudomány jövője. MH 1973. jan. 13. 10), Nagy Ferenc (Hol tart ma a nyelvtudomány. MN 1974. márc. 10. 13), Szántó Jenő (Merre fejlődik a magyar nyelv? Nszb 1974. ápr. 23. 8), Imre Samu (Bepillantás a nyelvtudományok műhelyébe. Ka 1974. szept. 7. 3), Imre Samu (Mi kerül ki a Nyelvtudományi Intézet műhelyéből. MH 1974. dec. 7. 1) és Szépe György (Merre tart a nyelvtudomány. MH 1974. dec. 7. 3). — Köznyelvünk változásait elemzi Keresztury Dezső Az élő nyelv c. írásában (Él 1973. dec. 29. 5). — Czigány György nyelvünk dinamikus változásairól szól Nyelvünk humánuma címmel (MN 1974. jan. 6. 12). — A pécsi Tanárképző Főiskola magyar nyelvtudományi tanszékének munkáját mutatja be a DN cikke (1973. febr. 22. 6). — A regionális köznyelv kutatásának céljait ismerteti a VN (A Nyelvtudományi Intézet Szombathelyen. 1973. ápr. 15. 7). — A Magyar Nyelv c. folyóiratot mutatja be Balázs József (MH 1973. máj. 5. 11).

A nyelvművelés módszereiről ír Lőrincze Lajos. Szerinte a rádióban és a televízióban megszólalókat azonnal figyelmeztetni kellene nyelvi hibáikra (MN 1974. okt. 13. 13). — Szűts László a nyelvi ismeretterjesztés gondjairól számol be (MH 1973. ápr. 13. 6). — Gyárfás Imre összehasonlítja a mai és a háború előtti nyelvművelést (ÉM 1973. nov. 4. 4). — Dümmerth Dezső a magyar nyelv történetének lényeges pontjait ismerteti (Küzdelem az anyanyelvért. MH 1973. dec. 1. 3). — A nyelvtisztítás történetéről szól Koválovsky Miklós írása a MH-ban (1974. nov. 9. 3). — Grétsy László a magyar nyelv változásait, néhány fejlődési tendenciáját vázolja fel (Magyar nyelv, anno 1974. ÉT 1974. 579). — Pásztor Emil a családban kialakítható és fejleszthető anyanyelvi műveltséget vizsgálja (Nszb 1973. máj. 9. 6).

„Frissítő forrása lehet-e ma a művelt beszéd, az irodalmi nyelv — a népnyelvben?” — kérdezi Balogh Ödön; a válasza példákkal alátámasztott igen (Anyám nyelve. N 1974. ápr. 14. 5).

A könyv a nyelvhasználati normák elterjedésének legfőbb segítője. Éder Zoltán hívja fel erre figyelmünket (Minden könyv nyomot hagy bennünk. MH 1973. jún. 2. 3).

Az anyanyelv és a gondolkodás összefüggéseit boncolgatja Deme László (MH 1973. máj. 26. 3). — A nyelvérzék körüli gyakori félreértésekről szól Lőrincze Lajos (MH 1973. jún. 9. 4).

A szakszókincsek növekedéséről és a túlbonyolított mondatszerkesztésekről ír Deme László Nyelvművelés — két fronton címmel (Él 1974. jan. 5. 5). Telegdi Polgár István vitatkozik Deme megállapításaival (Nyelvművelés — két fronton? Él 1974. febr. 2. 3). Deme László válaszában sajnálattal veszi tudomásul, hogy a vele szemben álló szerző mennyire félreértette őt (Nyelvművelés. Él 1974. febr. 9. 3). — A Deme László által elindított vita tovább folyt az Él-ben. Vargha Balázs (Irtó nyelvész. 1974. márc. 23. 9), Vargha Balázs (Rossz nyelvi közérzetünk. 1974. ápr. 20. 3), Szepes Gyula (Nyelvi közérzet. 1974. ápr. 27. 8), Fábíán Pál (Aggályaim vannak! 1974. máj. 18. 8), Vargha Balázs (Nekem is... 1974. máj. 18. 8) és végül ismét Vargha Balázs („Rossz nyelvi közérzetünk”. 1974. jún. 22. 2) mondta el a véleményét.

II. Kiejtés

Valóság—gondolat—beszéd címmel Deme László rövid áttekintést nyújt a beszéd szerepéről (MH 1973. okt. 6. 3).

Az MTA mellett működő Országos Beszédművelő Bizottság céljairól és feladatairól olvashatunk a HH-ben (1973. jan. 17. 2). — Balázs József az újonnan alakult Beszédművelő Bizottság munkáját mutatja be (MH 1973. ápr. 18. 3). — Az akadémiai beszédművelő bizottság második ülésén elhatározták, hogy Molnár József magyar hangatlasza szolgál alapul a kiejtési norma közreadásához (EH 1973. máj. 25. 2).

A gyermek beszédének fejlődését mutatja be Liszy Klára logopédus (Ka 1974. febr. 16. 10). — A gyerekek nyelvalkotásáról ír Fodor András (MH 1974. aug. 17. 6). — A szülőknek fontos szerep jut gyermekük beszédtanításában. Pálos Miklós arra hívja fel a figyelmet, hogy a gügyögés nagyon megnehezíti a beszédtanulást (M 1973. 4. sz. 29). — A gyermekek beszédzavarairól szóló német cikk fordítását olvashatjuk a M-ban (1973. 42. sz. 17). — Mindig helyes kiejtéssel kell válaszolni a gyerekeknek, figyelmeztet T. Lovas Rózsa (MH 1974. jan. 12. 8). — Az új veszprémi logopédiai rendelőt mutatja be Czinger János (Napló 1973. jan. 16. 5). — Kőszegen tartották tudományos vándorgyűlésüket a beszédhibák javításával foglalkozó szakemberek (DM 1973. jún. 15. 8). — Az *r*-hangról rendeztek tudományos ülést Szegeden (DM 1973. dec. 9. 1).

A különböző információs eszközök miatt a nyelvi és a beszédkultúra romlik — állapítja meg a DN cikkírója (1973. jún. 24. 5). — A beszéd iramának növekedése nem jár együtt a kiejtés javulásával. Ezért főleg a fiatalok beszéde alig érthető. Kőhádi Zsolt szerint ennek a hibának a kijavítása az egész társadalom ügye (MI 1973. 52. sz. 27).

Ferenczy Géza arra szólít fel, hogy az ógörög neveket eredeti alakjuk szerint ejtsük (ÉT 1973. 1745). — Kálmán Béla szerint az idegen neveket magyarosan kell kiejteni (Habi. ÉT 1974. 1094). — Péchy Blanka az idegen tulajdonnevek kiejtésével kapcsolatban azt tanácsolja, hogy a józan észnek és a magyar artikulációs bázisnak feleljen meg a kiejtés (MN 1973. nov. 7. 12).

Az idegenmajmolás a kiejtésben is elítélendő. Ferenczy Géza a betűszók kapcsán jutott erre a megállapításra (RTv 1973. 36. sz. 6). — B. L. E. több példával is alátámasztja Ferenczy véleményét (Uo. 1973. 38. sz. 6), Pető Gábor Pál is a betűszók magyaros ejtését támogatja (Uo.). — Egy olvasónak válaszolva magyarázza el Ferenczy Géza, hogy mi a különbség a *Times* és az *FDJ* ejtése között (Uo. 1973. 41. sz. 8). — Bodrossy Henrik az idegen szavak helytelen kiejtését nevetségesnek tartja (ÉT 1973. 2406). — Spartakiád vagy szpartakiád címmel Szilágyi Ferenc az *s* ejtését vizsgálja az idegen szavakban (MH 1974. jún. 29. 9). — Balogh Éva Rózsa a Sopianae városnév *p*-s ejtését indokolja (ÉT 1974. 726). — Külföldön végzett fiatalok hajlamosak magyartalan beszédükkel hivalkodni. Ez igen visszatetsző (Bodó László: Magyarul. Ka 1973. nov. 17. 7).

A helyes kiejtésről ír Rónai Béla (DN 1973. márc. 8. 6, márc. 24. 6). — Péchy Blanka a helyes magyar kiejtésről, a színészek beszédkultúrájáról ír Beszélni nehéz címmel (ÚI 1973. 5. sz. 99).

A rádió nyelvéről olvashatunk Bözsöny Ferentől (MH 1973. aug. 11. 3). — Egressy István a bemondó beszédtempójáról ír (RTv 1974. 11. sz. 8). — A hadarásról szól a Kevskösünk c. cikk a RTv-ban (1974. 12. sz. 9). — A rádióban hallott *vikkend*-et helyteleníti Ábel Olga (RTv 1973. 7. sz. 9).

A hangsúly titkait tárja fel Péchy Blanka cikksorozatában (MN 1973. ápr. 4. 14, ápr. 15. 12, ápr. 22. 12, ápr. 30. 13).

A zárt és a nyílt *e* létéről ír Rónai Béla (DN 1973. máj. 3. 6). — A zárt *ē* nem tájékoztató a Népművelés cikkírója szerint (1974. 1. sz. 25). — Bodolay Géza a zárt *ē* használata és terjesztése mellett kardoskodik (ÉI 1974. szept. 7. 2, MN 1974. szept. 8. 13).

— Többen is leírják véleményüket ezzel kapcsolatban: Imre Samu szerint a zárt *ē* használatának és tanításának nagyon sok elvi és gyakorlati akadálya van (MN 1974. szept. 8. 13). G. Varga Györgyi egyetért Imre Samuval, mert szerinte nem képzelhető el a zárt *ē* általánossá tétele (MN 1974. nov. 10. 13). Kálmán Béla elismeri ugyan, hogy a zárt *ē*-nek jelentésmegkülönböztető szerepe van, de terjesztésének sok akadályát látja (MN 1974. nov. 10. 13). Tiszamarti Antal azt javasolja, hogy az *e* túlzott használatát *ő*-vel ellensúlyozzuk (MN 1974. nov. 10. 13). Lőrincze Lajos arra biztatja a zárt *ē*-t tudókat, hogy ne felejtsek el, hanem bátran használják (MN 1974. nov. 10. 13). Végül Bárczi Géza szól hozzá. Egyértelműen Bodolay mellé áll. Az a véleménye, hogy általánossá kell tenni a zárt *ē* használatát (MN 1974. dec. 8. 13).

Vasz megye címmel Kálmán Béla a *v* zöngésítéséről ír (MH 1974. aug. 3. 3).

Gyakori helytelen ejtésű szavakat mutat be Győri Gyula (MH 1974. márc. 8. 5).

— Ferenczy Géza is a hibás ejtésekre hoz példákat (Izzig-vérig Jappán . . . RTv 1974. 5. sz. 9). — Ugyancsak Ferenczy hibáztatja a köznyelvi beszédben a kirívó nyelvjárási-asságot (RTv 1974. 9. sz. 6). — Szepes Gyula szerint a helyesírás és az élőbeszéd két különböző dolog, és ezért nem elítélendő a *kóru*-ejtés (RTv 1974. 9. sz. 6). — Tóth Imre a magánhangzók hibás ejtéséből fakadó zavarokról ír Magánhangzóink megkínzása a pesti nyelvben címmel (ÉT 1973. 2076).

Timár György érdekes vitát keltő cikkének címe: Hogyan ejcünk? A hadsereg példájával él, szerinte a helyes ejtésmód félúton van a [hatsereg] és a [haccsereg] között (RTv 1974. 42. sz. 8). Gulya János a *t + s* hangkapcsolatot vizsgálja, és helyesli a tanítás *cs* ejtését (uo. 1974. 44. sz. 5). Timár György azzal érvel, hogy a hadsereg-nél és még további példánál részleges hasonulás van, ezért indokolatlan a [haccsereg] ejtés (uo. 1974. 48. sz. 5). Grétsy László zárja le a vitát a *t + s*, *d + s*, *gy + s* hangkapcsolatok ejtését elemezve (uo. 1974. 48. sz. 5).

Batthyány nevének helyes ejtéséről olvashatunk Nagy István György és Ladó János cikkében (ÉT 1973. 1664).

Pásztor Emil két hibát talált Bessenyei Himnusz-előadásában (RTv 1974. 43. sz. 7).

Mit vették „a zemberek” címmel Ferenczy Géza a finomkodó ejtésmódra hívja fel a figyelmet. A névelőn nincs nyomaték, ezért kis szünettel el kell választani a szótól (RTv 1973. 4. sz. 5).

Tompá József arról ír, hogyan lehet jellemezni és jelezni frott szövegben a beszélő artikulációját (MN 1974. szept. 8. 13). — A beszéd és írás különbségeit vizsgálja Szende Tamás (MH 1973. júl. 7. 3).

A helyes köznyelvi kiejtést gyakran megváltoztatjuk a tréfa kedvéért, így jön létre a halandzsa, makaróni nyelv, madárnyelv (Rónai Béla. DN 1973. aug. 28. 6).

Melis György Kazinczy-díja alkalmából elmondja véleményét a helyes kiejtés fontosságáról (EH 1974. ápr. 25. 2).

A szónokképzés elvi és gyakorlati kérdéseit ismerteti Tamás István A beszédkulturáért c. cikkében (Nszb 1973. júl. 11. 5). — A TIT beszédtechnikai képzését ismerteti Zöldi László (MI 1973. 38. sz. 26). — A TIT Vas megyei szervezetének beszédtanfolyamáról számol be Szakály Éva (VN 1974. jan. 12. 5). — A magnetofont mint egyik eszközt ajánlja Verner Lászlóné a beszédképesség fejlesztésére a tanítás során (Mt 1973. 237).

A szép magyar beszéd versenyéről ad hírt a Ka (1973. márc. 10, 4, ápr. 27. 8, ápr. 28. 7 és 1974. ápr. 24. 4, ápr. 26. 7, ápr. 27. 8). A Kn is felhívja a figyelmet a versenyre (1974. ápr. 19. 2). — Az általános iskolások kiejtési versenyéről olvashatunk a Kn-ben (1974. máj. 10. 2). — A kecskeméti versenyt mutatja be J. Lengyel Ildikó (Kv 1974. 354). — A középiskolásoknak meghirdetett Édes anyanyelvünk verseny tapasztalatait összegezi Berecz József (Nj 1974. 3. sz. 11).

A zenei és a beszédhangok harmóniájáról beszél Kodály művei alapján Sonkoly István (É 1973. 1. sz. 71).

III. Szókincs

Ladó János a szavak őrsgévváltása címmel a szókincs változásának okait és formáit mutatja be (MH 1973. júl. 21. 3). — Köznyelvi szókészletünket a beszűküléstől félti Bély Pál (RTV 1974. 30. sz. 8). — A pesti nyelv szókincsével foglalkozik Bernáth László a Legnagyobb magyar nyelvjárás címmel (EH 1973. ápr. 21. 2). — Rab Zsuzsa szókincsünk szűkülésétől óv 1973. márc. 31. 14). — A szókészlet mennyiségéről, az aktív és a passzív szókincsről szól az ÉM írása (1973. jan. 7. 6). — Fülei Szántó Endre a cse-csemőkortól az iskoláig mutatja be a gyerek nyelvének, szókincsének kialakulását (MH 1974. máj. 4. 8).

1. Szaknyelvek. Neukum Lea a műszaki élet nyelvének egységesítésére irányuló törekvéseket időrendben ismerteti (M 1973. 37. sz. 23). — Jóllehet a szakkifejezések néha nehézkesek, de a tudományos érintkezés nélkülözhetetlen eszközei — állítja Baracska Béla (MN 1974. aug. 25. 14). — Szilágyi Ferenc azt vizsgálja, hogy a technikai fejlődés milyen hatással van a szókincs alakulására (MH 1983. febr. 16. 6). — A műszóalkotás problémáiról ír Paulusz Ede (MH 1974. júl. 27. 3). — A műszaki nyelv megújítását szorgalmazza Pusztai István (MH 1973. dec. 8. 3). — A jogi nyelv néhány kifejezését magyarázza Harsányi György (MH 1974. júl. 27. 3). — A gombok nevééről, ill. a gombászati szaknyelvről olvashatunk a VN-ben (1974. nov. 14. 3).

2. Idegen szavak. Szabó Ernő kifejti, hogy a hírközlő eszközöknek különösen vigyázniuk kell a közérthetőségre, ezért kerülniük kell az idegen szavakat (Nm 1973. 3. sz. 23). — Az egyre szaporodó idegen szavak veszélyére figyelmeztet Somos Ágnes (MI 1973. 12. sz. 12). — A fölöslegesen használt idegen szavakat helyteleníti Takács Géza (MH 1974. jún. 15. 9) és R.: Palacsinta c. széljegyzete (MH 1973. szept. 1. 9). — Ferenczy Géza jó példaként ismerteti a francia miniszterelnöki rendeletet, mely tiltja az idegen szavak használatát a francia hivatalos nyelvben (ÉT 1973. 1077).

Az 1973 áprilisában a rádió Magyarán szólva c. műsora által meghirdetett szómagyarító pályázat eredményeiről többen is beszámolnak (Grétsy László: Audiovizuális? Hangos-képes! — Show? SÓ! RTV 1974. 7. sz. 4, R. I.: Szómagyarító pályázat. N 1973. ápr. 15. 5, Tabi László: Itt a fanti! Nszb 1973. júl. 29. 9, Ladó János: Fanti és permet. ÉT 1973. 1453, Kv 1974. 245). — Az 1931-es sportnyelvújításra emlékezik Bánhidi Zoltán (MH 1974. nov. 23. 3).

A latin szavak túlzott használatára figyelmeztet többször is a DN (Tóth István: Per pillanat. 1973. szept. 13. 4, Direkte. 1973. okt. 17. 4, Babel. 1973. nov. 2. 4; Bán Valér: Ellatinosodunk? 1974. márc. 13. 4) és a MH (Pusztai István: Latinizálunk? 1974: nov. 2. 3).

A Babaszervíz műsorcím fölösleges nyelvi import (ÉI 1973. febr. 24. 9). — *Decentrum* helyett mondjunk inkább alközpontot (ÉI 1973. febr. 24. 9). — A *design* szót helyteleníti Grétsy László (MN 1974. jún. 9. 13). — A *disc-jockey club* elnevezést hibáztatja a M két olvasója (1973. 31. sz. 31 és 1973. 37. sz. 31). — Az *express* helyett van egy kitűnő magyar szó: a gyors (Tóth István. DN 1973. nov. 30. 4). — Az „*Infernális vízió*” újság-címet kifogásolja Kálmán Béla (M 1973. 37. sz. 31). — A nehezen körülhatárolható *infrastruktúra* ellen tiltakozik Kiss Károly (ÉI 1973. jan. 6. 9). — Ladó János „*Komputer, kompjúter vagy számítógép?*” c. cikkét ismerteti a Kv (1974. 304). — Mikor jogos és

mikor fölösleges az idegen szó? — veti fel Pusztai István. A *korrozio* a szükséges idegen szavakhoz tartozik szerinte (MH 1973. aug. 4. 3). — Ferenczy Géza a *stég* ürügyén elmélkedik a tökéletesen helyettesíthető idegen szavakról (ÉT 1973. 1358). — A *szezon* és a *centrum* felesleges idegen szó (Jólesz László, MN 1974. jún. 9. 13). — A *szuper* túlzott használata szegényíti szókincsünket — figyelmeztet Mizser Lajos (MH 1974. szept. 7. 3). — „Stewardesek a Savaria-Göcsej expresszvonaton” olvasta a Vas Népe szerzője és kifejti, hogy a *stewardes* elfogadott megnevezés a légitőzlekedésben, a vonaton dolgozókat kalauzoknak vagy jegykezelőknek nevezzük (1974. márc. 8. 3). — A *tím-munka* kifejezést csak a sznobizmus élteti Kálmán Béla szerint (ÉT 1974. 1715). — A felületes fordításból született helytelen összetételekre mutat néhány példát Szilágyi Ferenc (MH 1974. febr. 23. 9). — Bár a növénynevek többségét magyarosították, vannak mégis, akik az idegen neveket használják (Szepeszy Gyula: Szavak vetélkedése. MH 1974. szept. 21. 3). — A M egyik olvasója kifogásolja az idegen szavak elszaporodását (1973. 4. sz. 31).

3. Rövidítések. A Hortobágyi Nemzeti Park nevének fölösleges rövidítése ellen szól d. kiss (ÉI 1973. febr. 10. 9). — Nagyon megtévesztő, ha azonos rövidítéseket használnak különböző vállalatok, pl. IKV = Ingatlankezelő Vállalat vagy Iparcikk Kereskedelmi Vállalat (F. L. VN 1973. márc. 3. 3). — A hosszú és érthetetlen betűszókat bírálja a Főbuzaság c. cikk (VN 1974. dec. 10. 3). — A pécsi labdarúgó-csapat nevének rövidítését vizsgálja Tóth István (DN 1973. máj. 23. 4). — A nyugatnémet marxista diákszövetség nevét szerencsésebb lett volna magyarra fordítani (Miért Bafög, ha támogatás? MI 1974. márc. 17. 3).

4. Nevek. Az utcák elnevezéséről többször is olvashattunk. Bor Ambrus a MN-ben írt az utca nevekről (jan. 24. 8), erre válaszol Katona Géza a fővárosi tanács VB igazgatási főosztályának vezetője (MN 1973. febr. 14. 8). — Az utcakeresztelés gondjairól szól Ladó János a M-ban (1973. júl. 29. 32) és Ruffy Péter a MN-ben (1973. szept. 9. 12). — Az utca nevek eredetéről olvashatunk a MN-ben (1973. jún. 10. 14), a DM-ban (1973. okt. 6. 8), a DN-ban (1974. febr. 24. 8) és a HH-ben (1974. dec. 16. 4). — Nevezzenek el utcát Zsirai Miklósról és Munkácsi Bernátról, javasolja Láncoz Zoltán múzeumi főelőadó (MN 1973. febr. 13. 8).

A földrajzi nevekről és gyűjtésükről ad rövid ismertetést a N (1974. márc. 8. 5). — Kelet-Közép-Európát kell használni dr. Radó Sándor szerint (MN 1974. okt. 8. 8). — Soltész Katalin a nép- és az országnevek összefüggéseit vizsgálja (MN 1974. okt. 13. 13). — Azt a kérdést veti fel Tóth István, hogy régi magyar városok eredeti vagy jelenlegi idegen nevét használjuk-e (DN 1973. júl. 14. 4). — A M olvasói hosszú ideig vitáztak a *palesztin* — *palesztiniai* — *palesztinai* népnevekről (1974. 5. sz. 31, 7. sz. 31, 8. sz. 31, 9. sz. 31, 12. sz. 31). Ez utóbbit Kálmán Béla írta, és kifejti azt a véleményét, hogy a *palesztinok* nem helytelen elnevezés.

A helységnevésszevonások problémáit vázolja a DN írása (1974. febr. 24. 8). — A helységnevek hangulati tartalmáról ír a DM (Álomzugtól Lánycsókig. 1973. jan. 7. 5). — *Helvécia* eredetét ismerteti Posgay Ildikó (ÉT 1974. 2420). — Kovalovszky Miklós bemutatja Thewrewk József játékát a helynevekkel (MN 1974. márc. 10. 13). — Péter László tiltakozik az ellen, hogy *Sövényházát* átkereszteljék *Ópusztaszerré* (MN 1973. febr. 14. 8). — A DM-ban azt olvastuk, hogy a község egyhangúlag elfogadta az új nevet, *Ópusztaszert* (1973. jún. 19. 3).

Ladó János Névadási gondjaink az Utónévkönyv óta címmel arról ír, hogy ha valaki a könyvben nem szereplő nevet akar adni a gyermekének, akkor a Nyelvtudományi Intézet javaslatára van szükség (MH 1973. ápr. 13. 6). — Takács Géza tanácsokat ad, hogy milyen megfontolások alapján válasszuk ki az utónevet a családnévhez (M H 1974.

márc. 2. 8). — Az idegen utóneveket kifogásolja a VN cikkírója (1974. febr. 1. 3). — A névadás nehézségeiről ír Molnár József (Ka 1973. márc. 25. 9) és Gazdag István (DM 1973. aug. 10. 8).

Ördögh Ferenc arra ad választ, hogy mi az oka annak, hogy Göcsejben gyakran cserélik fel a *Gyula* és a *György* utónevet (MN 1974. ápr. 14. 12). — A *Csöre* becenév eredetét ismerteti Rácz Endre (MN 1974. júl. 14. 13). — A naptári névnapok eredetét és jelentésük rövid magyarázatát közli a HH (aug. 1–31-ig 1974. júl. 29. 2, szept. 1–30-ig szept. 2. 2, okt. 1–31-ig okt. 1. 2, nov. 1–30-ig okt. 28. 2, dec. 1–31-ig dec. 2. 2, jan. 2–31-ig dec. 30. 2). — A ragadványnevek keletkezéséről olvashatunk a Kisalföldben (1973. jan. 5. 8). — Ugyancsak a Ka ír az iskolai ragadványnevekről (1973. aug. 30. 5).

Beck Ö. *Fülöp* nevét magyarázza Ferenczy Géza (RTv 1973. 31. sz. 5). — Néhány családnév származását ismerteti Ladó János (ÉT 1973. 927). — Az asszonynév választásának lehetőségeiről folyt vita a Magyar Nemzet hasábjain (Kassai Ilona–Nagy Endre–Szende Tamás, 1973. jan. 10. 8; olvasói hozzászólások, 1973. jan. 31. 8; végül ismét a vitaindítók, 1973. febr. 7. 8). Pásztor Emil is amellett van, hogy a *-né* képzés forma antidemokratikus (M I 1973. 51. sz. 18). Pásztor Emil a M-ban azt is kifejti, hogy a legrosszabb megoldás, ha a férj családi nevét követi a nő keresztnéve, mert ez idegen példa majmolása (1974. 16. sz. 31).

Két levélíró is kifogásolja azt, hogy egy lónak egy híres ember nevét adták (M 1973. 41. sz. 31 és 43. sz. 31).

A vállalatok, intézmények neveiről szól a Névszörnyetegek c. glossza (ÉI 1973. máj. 5. 9). — A beat-együttesek rossz névválasztásáról ír PGP Wastaps és Gesarol címmel (ÉI 1973. márc. 3. 9). — Suly Sándorné helyteleníti a magyarul megjelenő mesekönyvekben az idegen neveket (MH 1973. szept. 29. 3).

5. Sz ó a l k o t á s m ó d o k. Hernádi Sándor a szócsinálmányok ellen emel szót, a hibás és fölösleges szóképzés ellen, különösen a színek meghatározásánál (Aranyszürke. MN 1974. febr. 10. 11). — A jelentéstapadás jelenségét ismerteti Mizser Lajos (Önálló-sodott jelzők. ÉT 1974. 296). — A népies szómagyarítást mutatja be bő példaanyaggal a DM szerzője (K. M. 1973. jan. 7. 8). — Mizser Lajos a *-szünet* utótagú jelentéssűrítő összetételeket nagyon kifejezőnek tartja még akkor is, ha többször tagadó értelmet ad az összetételnek (*áramszünet*), néha viszont az előtaggal jelzett dolog, cselekvés bekövetkezésére utal (*ebédszünet*) (ÉT 1974. 1784). — Az *időmérés* és a *percszámlálás* helyes, az *időszámlálás* viszont logikátlan, ezért helytelen összetétel (Hernádi Sándor, ÉT 1974. 883). — Egy olvasó az *iskolatej* szót kifogásolta, de Mizser Lajos az aludttej, madártej, halászlé, sárcipó stb. analógiájára hivatkozva helyesli (RTv 1973. 46. sz. 8). — A sajtóban, rádióban többször is előforduló *megválaszol* németes voltára hívja fel a figyelmet a Nm cikkírója (1974. 12. sz. 37). — Az ÉM szerzője megelégedéssel veszi tudomásul, hogy a *kiszerez* ige lassan eltűnik (1973. febr. 11. 12). — A *kiszerezet vkiből* igét kifogásolja Simai Mihály a Délmagyarországban (1973. ápr. 14. 8). — A *rásegítés* szót helyteleníti az ÉI glosszája (1973. ápr. 21. 9). — Hexendorf Edit szerint a *zajszennyezés* összetétel helytelen (ÉT 1974. 251.) — Az elégtelen osztályzat megnevezéseit veszi számba Mizser Lajos (MH 1973. szept. 15. 3).

IV. Szavak jelentése és használata

1. Sz ó t ö r t é n e t, sz ó f e j t é s. Hernádi Sándor irodalmi példákat mutat a szavak ma már ismeretlen, régi jelentésére (MH 1974. ápr. 13. 9). — Győri Gyulának az a tapasztalata, hogy a középiskolások nagy része nem tudja értelmezni Petőfi Tisza c.

versének egyes szavait (MH 1974. dec. 12. 3). — Néhány századeleji foglalkozásnév magyarázatát adja Miklós Dezső (Nszv 1974. aug. 20. 4). — Több olyan német szót vél felfedezni a DN cikkrője, amely magyar eredetű (1973. nov. 11. 8).

A következő szavak etimológiájáról olvashatunk: *ara, öccs, úr* (DM 1974. dec. 22. 4), *asszonyi állat* Gulya Jánostól (ÉT 1974. 1125), *cár* Kármán Bélától (ÉT 1974. 1390), *csalogány* (Ka 1973. jan. 23. 5), *fazék, íj, szabja* László Gyulától (Nszv 1974. okt. 5. 8), *jéreg* Kiss Dénestől (Nszv 1974. márc. 16. 5), a hét napjai Pásztor Emiltől (ÉT 1973. 1005), *ifjú* (RTv 1974. 10. sz. 6), *kifli* R. Lovas Gizellától (ÉT 1974. 182), *laser* Pap Jánostól (Nszv 1973. okt. 5. 16), *mérés* Pásztor Emiltől (ÉT 1973. 613), a pénznevek Kálmán Bélától (ÉT 1973. 1844), *szilveszter* Kelecsényi Gábortól (MH 1973. jan. 9. 11), *szer* Kiss Dénestől (Kr 1114), *szuper* Mizser Lajostól (ÉT 1973. 535), testrészneveink a térszínformák nevében Somogyi Bélától (ÉT 1973. 1327), *triviális* Kálmán Bélától (ÉT 1974. 2198), *úrhajós* Mizser Lajostól (ÉT 1973. 1286), *vadonatúj* (DN 1973. ápr. 19. 4), *viganó* É. Kiss Sándortól (MH 1973. okt. 13. 3).

2. Szólásmagyarázatok. O. Nagy Gábor szólásaink eredetéről (MH 1973. aug. 18. 3) és a habonás szólásokról írt (MH 1974. jan. 5. 9). — A szólások keletkezésével foglalkozik a Ka szerzője (1973. ápr. 28. 5). — A szólások eltorzításának értelemzavaró szerepére hívja fel a figyelmet Kemény Gábor (Keveredés — kavarodás. MH 1974. máj. 18. 9). Mizser Lajos (Eltiport virágok. MN 1974. jún. 9. 13), Rozsly György (Szó éri a ház elejét. ÉT 1974. 1438), Sebestyén Árpád (Miről is van szó? ÉT 1974. 151) és Vincze István (N 1973. dec. 1. 7).

Vas Gereben 1848-as röplapját ismerteti Kulcsár Imre többek között érdekes közmondások gyűjteménye miatt (Ka 1973. jan. 10. 7).

3. Jelentésmagyarázatok. A következő szavak jelentését ismertetik: *adaptálunk és adoptálunk* (É. Kiss Sándor. ÉT 1973. 637), *búsít* (Pásztor Emil. ÉT 1974. 806), *egyenlőre, egyelőre* (Fehér Klára. MN 1974. júl. 17. 6), *emberöltő* (Pásztor Emil. MH 1973. dec. 15. 3), *fehérenmű* (Szilágyi Ferenc, MH 1973. febr. 8. 6), *hatodfél év* (Pásztor Emil, ÉT 1973. 344), *hold és hektár* (VN 1974. szept. 28. 3), *iker, árva, özvegy* (Lőrincze Lajos, MN 1974. máj. 12. 13), *keresztül-kasul* (Török Gábor, ÉT 1973. 1130), *közhit, közhiedelem* (Rozsly György. ÉT 1973. 1893), *-nő, -né* (Bán Valér. DN 1973. máj. 3. 6), *rendelkezik* (Grétsy László. ÉT 1973. 47 és Fecske Pál. MH 1974. aug. 24. 3), *szalonnasiúró vonatok* (ÉI 1973. máj. 5. 9), *százalék* (VN 1974. máj. 16. 3), *tallóz, válogat* (Végh Antal. ÉI 1973. nov. 17. 9), *tankönyvér* (VN 1973. febr. 15. 3), „Tengerén kfnjának” (Pásztor Emil. ÉT 1973. 2336), *vélelem* (VN 1974. jan. 3. 3), *vulgáris* (Kemény Dezső. É 1974. 349), *zömmel* (Harsányi Zoltán. ÉT 1973. 69).

4. Szóhasználat. Hivatali nyelvünk fokozódó nagyképtűségét, homályosságot az idegen szavak, a divatszavak, a homályos jelentésű szavak is táplálják — állapítja meg Lőrincze Lajos (N 1974. ápr. 20. 5). — Állami létesítményeket nem kapunk (!), hanem létesítünk, építünk, és ezeket nem adják, hiszen munkával fizetünk értük (ÉI 1973. dec. 15. 9). — Kovalovszky Miklós olvasói levelekre válaszolva vizsgálja a hivatalos nyelv jellegzetes szavait, kifejezéseit (MH 1974. febr. 9. 9). — Néhány tölteléksszavunk használati körét elemelve May István megállapítja, hogy csak a beszélt nyelvben fordulnak elő (ÉT 1974. 2033). — Az előregyártott nyelvi fordulatok használatát helyteleníti Vincze István a N-ban (1973. nov. 9. 6 és nov. 17. 6). — Faragó Vilmos szerint a divatszó nemcsak szinonimáit pusztítja el, hanem önmagát is (ÉI 1973. febr. 17. 9). — *Azután* vagy azt *követőleg*? Egyik sem helytelen, mégis Tiszamarti Antal azt javasolja, hogy használjuk inkább a rövidebb alakot (ÉT 1974. 81). — Az egyik legtöbbet használt divatszó a

biztosít (Takács Géza: Biztosítás—biztonság? MH 1973. okt. 20. 3 és É. Kiss Sándor: Lakás biztosítva. MH 1974. márc. 30. 9). — A következő divatszavakkal foglalkoztak a cikkek szerzői: *célkitűzés* (Szabó. Nm 1974. 6. sz. 38), *csökkenés* (Sebestyén Árpád, Élet és Tudomány, 1974. 1282), *ezen túlmenően* (Tiszamarti Antal. ÉT 1974. 1311), *éves évforduló* (Szabó. Nm 1974. 11. sz. 34), *felé* (Tóth István. DN 1973. febr. 8. 6, Vincze István. N 1973. nov. 24. 7 és Ka 1974. máj. 25. 9, Kampikus Péter. DN 1974. aug. 18. 6), *felszámolunk* (É. Kiss Sándor. ÉT 1973. 1932), *jó* (Szabó Ernő, Nm 1973. 1. sz. 33), *hogy* (Kálmán Béla. ÉT 1973. 203), *információ* (Rácz Endre. ÉT 1973. 416), *sor kerül* (Vincze István. Ka 1973. nov. 24. 8, VN 1974. febr. 3. 7, DM 1974. febr. 5. 4), *keresztül* (Szabó. Nm 1974. 8. sz. 32), *komoly* (Vincze István. N 1973. nov. 10), *közel* (É. Kiss Sándor. MH 1974. okt. 26. 3), *látványos* (Kovalovszky Miklós. ÉT 1973. 1789), *maradékaltalan*, *nagyságrend*, *össznépi* (Hernádi Sándor. MH 1973. szept. 22. 3), *megold* (Tiszamarti Antal. ÉT 1974. 2460) *mesél* (Rakovszky József. ÉT 1973. 842), *rendelkezik* (Gyárfás Endre. ÉM 1973. dec. 9. 6) *sima* (G. L. ÉT 1974. 1755), *struktúra*, *szuper* (Ka 1974. márc. 16. 9), *történelmi* (Mizser Lajos. ÉT 1973. 2141).

Az egyszerű melléknév, a *fent* és a *lent* határozószók helytelen társadalomszemléletet tükröző használatáról szól az ÉI glosszafője (1973. jan. 27. 9). — Kálmán Béla helyteleníti a nyelvújításkori *fivér* szó népies környezetbe helyezését (ÉT 1973. 1631). — A *hatást gyakorol* kifejezést tudományosnak tartják, pedig csak germanizmus Szabó Ernő szerint (Nm 1974. 7. sz. 27). — A *hoz* és a *visz* ige helytelen használatára mutat példákat Szabó Ernő a Nm-ben (1974. 9. sz. 22). — Az *időben*, *idejében*, ill. *vissza van*, *hátra van* alakokat, használatukat vizsgálja É. Kiss Sándor (MH 1973. ápr. 7. 7). — A *jórészt* és *javarészen* jelentése egyformán nagyrészt, mégsem mindegy, hogy mikor melyiket használjuk (Rozsly György. ÉT 1973. 463). — A *magas kor* kiszorít sok nagyszerű szót; élemedett, hajlott, idős stb. (Szabó Ernő. Nm 1974. 4. sz. 25). — Tiszamarti Antal figyelmeztet, hogy nem cserélhető fel a *megbetegedés* szó a *betegséggel* (ÉT 1974. 1891). — A *minél* és a *mennél* határozószók használatáról, jelzői funkciójáról ír Pásztor Emil (MN 1974. febr. 10. 11). — Fischer Sándor néhány elterjedt helytelen kifejezés helyett sok helyeset ajánl. Pl. *nap mint nap* helyett napról napra, mindennap, naponként stb. (RTV 1973. 29. sz. 7). — Sok esetben magyarul is ki lehet fejezni, hogy egy foglalkozást *nő* végez, de ahol erőltetettnek érezzük, ott nem szükséges jelölni (Mizser Lajos. ÉT 1974. 603). — A névmások helytelen használatáról olvashatunk Lőrincze Lajos *Őket? Azokat?* c. cikkében (MH 1974. júl. 6. 4). — A *sajnos* használatának megritkulásán sajnálkozik Ladó János (ÉT 1973. 683). — A *telefon* nemzetközi szó, a *távbeszélő* magyar összetétel, mindkettőt használhatjuk Tóth István szerint (DN 1973. ápr. 19. 4). — Kemény Gábor az *élő gyapjú* szakszó köznyelvi használata ellen tiltakozik (ÉT 1973. 1533). — A *vagy* kötőszó használati szabályait ismerteti Szende Aladár (MH 1974. márc. 23. 9). — A *viszonylatában* szó helytelen használatáról ír Szombathy Viktor (MH 1974. jún. 22. 10).

Az igeekötők szükséges, illetve felesleges használatával foglalkozik Kemény Gábor (MH 1974. ápr. 14. 12).

Tompa József ajánlja a kedves régi költőktől vett kapcsolatteremtő szavak, képek, kifejezések stb. bátrabb használatát (Láng gyúl a lángról. MN 1974. febr. 10. 11).

V. Szóalaktan

Nyelvsorvadás, nyelvsorvasztás címmel folyt heves vita az Élet és Irodalomban. Erdődy János vitaindítójában kifejtette, hogy a magyar igeragozás szinte céltudatos sorvasztása folyik jó száz esztendő óta. Szerinte nyelvészeink és fróink tudomásul veszik ezeket a változásokat, ahelyett, hogy megállítanák ezt a folyamatot (1974. aug. 24. 4).

Lomb Kató saját példáival is alátámasztja Erdődy álláspontját (1974. aug. 31. 2). Horváth László pontokba szedve cáfolja Erdődy állításait (1974. szept. 14. 2). Szepessy Gyula Erdődy sorait együttérzéssel olvasta, de részletkérdésekben eltér a véleményük (1974. szept. 21. 2). R. Hutás Magdolna nem ért egyet Erdődyvel, elsősorban azt hangsúlyozza, hogy a nyelv egészséges, élő szervezet, amit csak maga a nép tehet tönkre, de erre még nem volt példa (1974. okt. 5. 2). Telegdi Polgár István szerint Erdődy cikke indulatával, túlzásaival együtt rokonszenves írás volt, jóllehet nem ért vele egyet abban, hogy az ikes ragozásnak kizárólagosságot követel (1974. nov. 2. 2). Kálmán György és László régies stílusban megírt levelükkel azt fejezik ki, hogy nem fogadják el Erdődy álláspontját, és a régi formákat ismét használatba állítani értelmetlen dolog lenne (1974. nov. 2. 2).

A *fog* igével szerkesztett jövőidő szükséges és helyes. Nyelvi babona ennek az ellenkezőjét állítani — fejt ki Lőrincze Lajos a MH-ban (1973. dec. 22. 3). — Pásztor Emil a régies alakú múlt idő és a jelen idejű feltételes mód különbségére figyelmeztet (Mennék — menék. ÉT 1973. 1977). Kálmán Béla a *szoktam volt* típusú igealak használata kapcsán beszél a ma már nem élő múlt idejű igealakokról (ÉT 1974. 1931). — A M egyik olvasója számon kéri a laptól, hogy miért használ *-tatik*, *-tetik* alakokat (1973. 31. sz. 31). — Koválovszky Miklós a „Nyelvünk világa” sorozat olvasóinak leveleiből tallózva néhány gyakori hibára tér ki, többek között az ikes igékre, a suksükkölésre stb. (MH 1973. aug. 25. 3). — Az elvonással született igéket kifogásolja Szabó Ernő (*Népművel, közművel, szakfelügyel.* Nm 1973. 12. sz. 23).

Kálmán Béla a váltakozó tövű főnevekkel foglalkozik Nagyerdői gyógyfürdő? címmel (ÉT 1973. 1413). — R. Lovas Gizella a *-at*, *-et* főnévképzős származékok jelentésváltozását vizsgálja a XVI. századtól kezdve (ÉT 1973. 2306 és 2339). — Pusztai István javasolja, hogy ne használjuk gyakran az *-ási*, *-ési* képzőt, mert egyhangúvá teszi a szöveget (MH 1974. dec. 28. 3). — A tőszóismétlés lehetőségével nem élünk D. Máta Mária szerint („Virágnak virága”. MN 1974. júl. 14. 13). — A nyelvi hagyomány szabja meg, hogy a helységnevek *-ban*, *-ben* vagy *-n* ragot kapnak-e (P. Balázs János: Nagyszombatban vagy Nagyszombatban játszott-e a Dózsa? ÉT 1974. 707). — Török Géza szerint a táppénzre vesz a helyes (ÉT 1973. 2198). — A Bánk bánba megyünk a magyaros forma Szabó szerint (Nm 1974. 3. sz. 29). — A nálnélozás címmel Szabó Ernő sok példát bemutatva vizsgálja a rag helytelen használatát (Nm 1974. 2. sz. 23). — Szabó Ernő figyelmeztet arra is, hogy sokszor előfordul a *-ban*, *-ben* helyett a *-ba*, *-be*, és nem csak beszédben. (Nm 1974. 1. sz. 25). — A népies *-rul*, *-rül* rag szerepéről ír Pásztor Emil „Lemondanék minden dicsőségről értem” címmel (ÉT 1974. 414). — Tompa József azt vizsgálja, hogyan lett a pörköltöt-ből pörköltet alak (Régi és új nyelvszokás. MN 1974. dec. 8. 13). — Révbíró Tamás szerint a „mással beszéltet jelez” kifejezés túl van ragozva. Javasolja a „mással beszél-t jelez” kifejezést (ÉT 1973. 1552). — A ható igéből képzett főnévi igenév ritka mai nyelvünkben. Régen főleg az általános alany kifejezésére használták (Raisz Rózsa: Remélik fedezhetni. ÉT 1974. 2229). — Ferenczy Géza hívja fel a figyelmet arra, hogy a *tanyasi* alak helytelen (Nem tanyasi! Tanyai! DM 1973. dec. 20. 8). — A magyarban mind a melléneveket, mind a határozószókat el lehet látni a fokjellel, összetételnél azonban, ha az még nagyon érződik, célszerűbb a határozószót fokozni (Kálmán Béla: Közelállóbb. ÉT 1973. 2373). — Tompa József a fokozásról szólva hiányolja az egyszerűbb használatát a körülírt kárára (MH 1974. máj. 11. 9). — A melléknévi igenevek szerepét, használatát ismerteti Rácz Endre (Tartózkodott munkások, alkotott művészek. MH 1974. nov. 28. 3). — Az ünnepnapok, a róluk elnevezett utcák, terek, gyárak élőlészavas megnevezésében elharapózott tőszámnéveket kifogásolja Fábri Ervin az ÉT-ban (1974. jan. 12. 9). — D. Máta Mária azt vizsgálja, hogyan kopnak le egyes magánhangzók a torlódás elkerülése érdekében (Elseji—elsejei. MN 1974. dec. 8. 13). — Az *eme*, *ama* mutatónévadás magánhangzó előtti alakja helyesen *emez*, *amaz* — hívja fel figyelmünket Tompa József az ÉT-

ban (1973. 2023). — Mizser Lajos a névutóvá váló *alapon* szót vizsgálja (ÉT 1974. 2262). — Ladó János figyelmeztet arra, hogy vannak olyan nyelvi hibák, melyek a szabály részleges ismeretéből erednek. Például nem ikes igék ikes ragozása (edzek helyett — helytelenül — edzem) (ÉT 1974. 375).

VI. Mondattan

A szórend és az érthetőség kapcsolatával többen foglalkoznak: Lőrincze Lajos: Fogalmazás, értelmezés (MN 1974. febr. 10. 11), Pásztor Emil: Félrevezető mondat szerkesztés (ÉT 1974. 2385), Csényi Ákos: Kisokos, aki, sztriptíz, amelyik (MH 1973. nov. 3. 3), Cs. J.: Keverjük a szavakat (N 1973. márc. 13. 8), Telegdi Polgár István: Magyar Szórend (MN 1974. febr. 15. 8). — Hernádi Sándor az összetett igealakhoz kapcsolódó *is* helyét vizsgálja (MH 1974. aug. 31. 3).

Pető Gábor Pál szerint „a mikrofonnál a szerkesztő, X. Y.” forma helytelen, mert nem beszélhetünk magunkról 3. személyben (RTv 1973. 51. sz. 5). Egy olvasó elfogadhatónak tartja az egyébként már megszokott formát a beszélt rádiós nyelvben (uo. 1973. 52. sz. 6). — Az alany és állítmány egyeztetési szabályairól olvashatunk az ÉT-ban (Bán Valér: Egyeztessünk is! 1973. 2291, és Rozsly György: Egyes szám, többes szám. 1974. 1019) és a MH-ban (Tompá József: Szabadság és rend — mondatainkban. 1973. júl. 14. 3).

Egy olyan elbeszélést ismertet Kovalovszky Miklós, amelyikben nincs igei állítmány (MN 1974. aug. 11. 13). — A névszói állítmányt, ha nem különíti el a névelő az alanyt, ne tegyük a mondat elejére, mert félreértést okozhat, jelzőnek is értelmezhető — figyelmeztet Kálmán Béla (ÉT 1974. 1869). — Egy rosszul szerkesztett mondat tanulságaként Rácz Endre kifejti, hogy a mondat alanyát csak akkor hagyhatjuk el, ha az az előzményekből egyértelmű (ÉT 1974. 1596).

A *legjobb*, *leginkább*-féle alakok előtti névelőhasználatról kapunk felvilágosítást az ÉT-ból (G. L. 1974. 2013). — Az *egy* határozatlan névelő használati körével foglalkozik Pusztai István a MH-ban (1974. aug. 10. 3). — A műveltető igék helyett ne használjunk körülményesebb, sokszor érthetetlen alakokat — tanácsolja Tompa József a MN-ben (1974. máj. 12. 13). — A létigéből és határozói igenéből álló szerkezet helyes használatáról ír Benkő László El vannak utazva címmel (MH 1974. jan. 26. 9). — Az *el kell menjek* típusú mondat helytelenségére figyelmeztet Ferenczy Géza (RTv 1974. 6. sz. 7). — A zsúfolt, igeneves szerkezetekkel tömörített mondat szerkesztést pellengérezi ki a MN cikkírója (R. E.: Rendbe hozott tudósok és egyéb furcsaságok. 1974. ápr. 14. 12). — A gyakori mondat szerkesztési sablonok elsűrkítik nyelvünket — hívja fel a figyelmünket Sebestyén Árpád az ÉT-ban (1974. 536).

A vonatkozó névmások használatával foglalkozik Tompa József (Csak a fürdővizet öntsük ki! MN 1974. júl. 14. 13) és Szombathy Viktor (Aki? ami? amely? ÉT 1974. 860). — Az *az* mutatónévmást sokszor feleslegesen használjuk az összetett mondatban. Tompa József három jellegzetes hibát mutat be (El-az-osodunk. MH 1974. jan. 19. 9). — Bár a *hogy*... *nehogy*-os mellékmondat gyakori a kevésbé választékos köznyelvben, a művelt köznyelvben kerüljük! (Hernádi Sándor: Híbrid mondatok. ÉT 1973. 2471). — Az *úgy* a határozói mellékmondat utalószava, feltételes mondatban németes (Szabó Ernő: „Ha... úgy”. Nm 1974. 5. sz. 37). — A *mint* kötőszó használati körét vizsgálja Szabó Ernő (uo. 1973. 10. sz. 25). — Közbevetéssel nem szabad kettéválasztani a névutót és a hozzá tartozó névszót — figyelmeztet Lőrincze Lajos a MN-ben (1974. aug. 11. 13). — Nagy Ferenc ismerteti a nyelvtani szerkezetek transzformációs módszerrel való vizsgálatát (MN 1974. aug. 11. 13).

VII. Fogalmazás, stílus

Az államigazgatási nyelv egyszerűsítésében szerepet vállalnak a nyelvészek is. Szenes Imre a Nszv-ban (1973. febr. 8. 3) és Ruffy Péter a MN-ben (1973. márc. 4. 11) üdvözlí a kezdeményezést. — „Hivatalul” vagy magyarul? kérdezi Kovalovszky Miklós (MH 1973. ápr. 13. 6). Cikkében feltárja a hivatali zsargon elterjedésének okait, és orvoslásának módjait. — A hivatalos levelek stílusát mutatja be a Ka cikkírója (1973. febr. 3. 12). — A tudálékos szószaporításról, a körmönfont kifejezésekről szólnak a következő írások: „Hivatalul” vagy magyarul? (Grétsy László: MN 1974. márc. 10. 13), Szószátyárkodás (Sz. D. MN 1973. júl. 20. 6), „Szükségeltetett pénzeszköz” (Kálmán Béla, ÉT 1973. 333), Két szóval egy értelem (Szombathy Viktor, ÉT 1973. 1234), Nyakatekert nyelv helyett (Sz. I. Nszv, 1974. ápr. 11. 3), Közmondások (Veress Miklós, DM 1973. febr. 11. 12). A magyar nyelv hete (Szabylár Ferenc, RTv 1973. 16. sz. 3). — A jogi és a köznyelv közti „szakadék” gyakran szükségszerű — állítja és meg is indokolja Szöghy Katalin a Pf-ben (1974. 1. sz. 10). — A bürokratikus fogalmazás ellen szól Tabi László a Nszb-ban (1973. júl. 1. 9), Csányi László az ÉI-ban (1973. nov. 24. 2), valamint Szombathy Viktor a MH-ban (1973. szept. 1. 3). — A tömegtájékoztató nyelvéről írt tanulmányt Tuba Imre A jelöletlen valóság címmel (Nj 1974. 3. sz. 2). — Előfordul, hogy a napilapokban olvasható terjengős, szép mondatok mögött semmi konkrétum sincs (Semmitmondunk. ÉI 1973. dec. 15. 9). — A fölösleges ismétlésekről ír Szathmári István a MN-ben (1974. jún. 9. 13). — Grétsy László figyelmeztet a szűkszavúság ártalmas voltára (MH 1973. jún. 16. 4). — Árkus József szembeállítja a szűkszavúságot a mindennapi érintkezésben és a hosszadalmasságot a hivatali nyelvben (N 1974. ápr. 28. 5). — Rozslay György nyelvi furcsasággyűjteményéből mutat be néhányat pl., „a vizsgált áruk jó része rossz minőségű” (Komentár nélkül. ÉT 1974. 225).

A megszólítás nehézségeiről olvashatunk a következőkben: Hernádi Sándor. Miért tegez, ha magáz? (ÉT 1974. 1677), Emberek és elvtársak (ÉI 1973. dec. 15. 9): Tóth István: Kedves elvtárs(nő) (DN 1973. márc. 3. 4) és Éder Zoltán: Mi legyen a kezét csókolommal? (MH 1973. ápr. 21. 11).

Az időhúzó töltelékszavak térhódításáról ír G. Tímár György (MH 1974. nov. 16. 3). — A tankönyvek stílusának követelményeit fejti ki Harsányi Zoltán (MH 1974. nov. 30. 3). — Az iskolai fogalmazástanítást mutatja be Dozsics Györgyné (Mt 1973. júl. 222). — Bán Valér szerint nemcsak a magyartanár dolga a szabatos fogalmazás tanítása (Kn 1974. márc. 29. 8).

A nyelvi közérthetőség fontosságára hívja fel a figyelmet Ferenczy Géza az ÉT-ban (1974. 669) és L. a VN-ben (1974. okt. 11. 3). — Az újság stílusa gyakran nyakatekert a VN szerzője szerint (1973. febr. 16. 3). — Bözsöny Ferenc a rádió sajátos stílusáról ír Zsargon és argó (RTv 1974. 13. sz. 7) és A nagyítás és kicsinyítés a rádióban címmel (MH 1973. nov. 24. 3). — A riportokban hallható fogalmazási hibákról és ezek káros voltáról beszél Vajk Vera: „Műfordítás” magyarról — magyarra (Nszv 1973. máj. 5. 4) és Thierry Árpád: A tisztátalan beszéd rontja életünket (Nszv 1973. dec. 2. 8).

A kezelési utasítás megfogalmazására ad tanácsot Grétsy László a MH-ban (Játék — komoly tanulsággal. 1974. aug. 17. 4). — Egy szőnyeg (EH 1973. jan. 25. 8) és egy borotvaszer (ÉI 1973. márc. 17. 8) használati utasításának szövegét kifogásolják a szerzők.

A reklámszövegek stílus- és szerkesztési hibáival foglalkoznak a VN-ben (1973. jan. 25. 3, 1974. jan. 25. 3, okt. 23. 3, nov. 15. 3). — Az utcai feliratokról mond véleményyt az ÉI glosszáírója (1973. jún. 23. 9). — Az apróhirdetés sajátos nyelvi hibalehetőségeiről szól Mizser Lajos a MH-ban (1973. dec. 29. 3).

Az frott és a beszélt nyelvben egyaránt gyakran található képzavar. Éder Zoltán:

Fél szemük alszik? (MH 1974. márc. 16. 8), Grétsy László: Nyelvörkődés (RTV 1974. 15. sz. 6), Kemény Gábor: Közhely és képzavar a sportnyelvben (MH 1973. okt. 13. 3), Kálmán Béla: Zavaró képek (ÉT 1974. 1496), Lőrincze Lajos: Képzavarok, Homályos képek (MN 1974. márc. 10. 13), Pásztor Emil: Megölték a holttesteket? (ÉT 1974. 1217), Szabó: A pórre vetkőztetett magánügy (Nm 1974. 10. sz. 36), Vincze István: Így beszélünk mi (Ka 1973. dec. 15. 9). — Szokolay Zoltán az anyanyelvi versenyen elhangzott mondatát („sóban, vízben főtt hétköznapi törékeny nevetésként gurulnak tovább”) magyarázza Képzavarom védelmében címmel (Nj 1974. 6. sz. 11).

Félünk a „nagy” szavaktól — állítja a Hódolat c. írás (d.m. MN 1973. júl. 1. 4). — A *tetszik* megszólító forma furcsaságairól ír Kálmán Béla. Szerinte inkább így beszéljünk, mint durván (ÉT 1973. 881). — A durva szavak elszaporodására hívja fel figyelmünket Csala László Fertőző szavak címmel (ÉM 1973. máj. 20. 3, VN 1973. jún. 10. 3). — A nem kívánatos szavak elleni küzdelemről számol be a Ka (1973. aug. 12. 5).

A disc-jockey-k beszédstílusával foglalkozik Elek Lenke a MI-ban (1974. febr. 8. 28). — A „páciens szaknyelv” vadhajításait vizsgálja Mizser Lajos az ÉT-ban (1974. 11). — Mind az ún. pesti nyelvnek, mind a vidékinek vannak fogalmazásbeli hibái, melyek ellen harcolni kell (Mizser Lajos: Vidéki furcsaságok. MH 1974. jún. 8. 8). — Ha véleményünk sértődést okoz, hogyan közöljük minél tapintatosabban? Ebben a kérdésben ad tanácsot a MI szerzője (Sz. G. 1973. 1. sz. 6).

Fischer Sándor Hogyan beszélnek a fiatalok? c. cikke (ÉI 1974. júl. 29. 13) vitát nyitott az ÉI-ba (1974. jún. 29. 4). A nyelvi igénytelenséget rója fel az iskolás korosztálynak. Horváth József szerint nemcsak a fiatalokkal van baj, sőt náluk még könnyebb javítani a helyzeten, ha az oktatás nagyobb gondot fordít az aktív nyelvhasználatra (Az önkifejezés kényszerhelyzetei. 1974. aug. 3. 2). Bóka Róbert szerint a hivatali zsargon sokkal többet árt a nyelvnek, mint a fiatalok nyelve, amely felnőtté válásukkal úgy is lassan kikopik (Cikis-e a helyzet. 1974. aug. 3. 2). Egy másik hozzászóló a gyermekhez szóló gúgyögő felnőttet hibáztatja (Gyagya-nyelv, 1974. aug. 3. 2). — A nyelvi igénytelenség a témája Takács Géza írásának Színtelen, szagtalan, ízetlen címmel (MH 1974. dec. 14. 3).

Milyen (ne) legyen a cím? — kérdezi Mizser Lajos, majd igen részletes választ ad kérdésére (MH 1974. júl. 13. 2). — A mély és a magas magánhangzók érzelmi hatásáról olvashatunk Rónai Bélától a DN-ban (1973. jún. 7. 6). — Csoóri Sándor Találkozásaim az anyanyelvvel címmel a Tt-ban (1973. 10. sz. 52) közli gondolatait az otthoni nyelvről, az idegen szavakról, az elkallódott régi szavakról. — A költészetben található színnevekről ír T. Lovas Rózsa a MH-ban (1973. júl. 28. 3). — Csokonai néhány stilisztikai javítását mutatja be Sz. F. Rőgtözt és csiszolgatta sorait címmel (MH 1973. nov. 17. 3). — A műfordítás nehézségeiről szól a DN (1973. febr. 18. 5) rövid cikke. — A regény nyelvével foglalkozik M. Bahtyin a V-ban (1974. 12. sz. 56).

A közhelyekről két újságban is olvashatunk. Kemény Gábor a sportközhelyeket vizsgálja (MH 1973. jún. 23. 3), Vincze István pedig a köznyelveket (Ka 1974. jan. 19. 5).

VIII. Helyesírás

Az egységes magyar helyesírás kialakulásáról beszél Molnár József a MH cikkírójával (1973. júl. 21. 2). — Az első akadémiai helyesírás megjelenésétől követi nyomon helyesírásunk fejlődését Rubin Péter Másfélszázados harc címmel (M 1974. 19. sz. 23). — Gzántó Tibor a magyar könyv történetét ismertetve kitér az ortográfia kialakulására és fejlődésére is (MI 1973. 22. sz. 17). — Erdődy János arra mutat példákat, hogyan változott

helyesírásunk a szabályzat 1954. évi megjelenése óta (ÉI 1973. ápr. 21. 2). — Az MTA Helyesírási Bizottságának üléséről tudósít Székely Artúr a T-ban (1973. 5. sz. 7).

Szavaink betűrendbe szedésének szabályait ismerteti Pásztor Emil az ÉT-ban (1974. 1451) és a MN-ben (1974. aug. 11. 13).

Az értelmes sajtóhibák veszélyeire figyelmeztet Grétsy László (ÉT 1973. 190) és a VN cikkírója (1974. ápr. 2. 3).

A rövid és hosszú magánhangzók írásával több cikk is foglalkozik. Erdődy János üdvözl sokakkal szemben azt, hogy írógépeinken nem található hosszú *ú* és *ű*. Szerinte a sok hosszú magánhangzó beszédünket vontatottá teszi (ÉI 1974. febr. 2. 15). — Pásztor Emil szerint a homonímák számát gyarapítanánk a hosszú magánhangzók elhagyásával, ami nem kívánatos (ÉI 1974. febr. 23. 2). — A hosszú ékezetek elmaradásának fő oka az írógépek hiányossága, de az ún. regionális köznyelv is szerepet játszik ebben — írja Rácz Endre az ÉT-ban (1974. 515). — A rövid és hosszú hangok és betűk jelentésmegkülönböztető szerepét is Rácz Endre mutatja be több példán (ÉT 1974. 2084). — A hasonló alakú, de különböző jelentésű szavakat sokan fölcserélik egymással az írásban. Erre ad több példát Pásztor Emil (ÉT 1973. 253, MH 1974. jún. 1. 9). — Kocsis Klára felhívja a Ka olvasóinak a figyelmét, hogy a *hús* hosszú *ú*-val írandó (1974. nov. 1. 5). — Bán Valér örömmel látja, hogy több helyen helyesen írták ki a *kötöde* szót (DN 1973. okt. 16. 6).

A különírás—egybeírás problémája többeket foglalkoztatott. Az alkalmi egybeírásról ír Szabó Ernő (Művelődésház-igazgató. Nm 1973. 2. sz. 23). — Raisz Rózsa a *penicillin-érzékeny* vagy inkább a *penicillinre érzékeny* kifejezést javasolja (ÉT 1974. 449). — A *tudni való* igeneves szerkezet, a *tudnivaló* főnév — magyarázza Sebestyén Árpád az ÉT-ban (1974. 927). — Mizser Lajos a *folyóvíz* és a *folyó víz* jelentése közötti különbségről ír (ÉT 1973. 739). — P. Balázs János a *jófiú* és a *jó fiú* eltérő jelentését vizsgálja (ÉT 1973. 2239). — „Bíráló-biztató levelek” címmel Pásztor Emil a kötőjeles alkalmi mellérendelő szóösszetételek nyelvet gazdagító szerepéről szól (ÉT 1973. 1173). — A nevezetes napok helyesírásával foglalkozik Pásztor Emil Pedagógusnap című cikke (ÉT 1973. 1027).

Az idegen- és a jövevényszavak helyesírásáról is többször olvashatunk. Az *Atilla*, a *büfé*, a *sofőr* (Grétsy László, MN 1974. jún. 11. 8), az *eszpresszó*, a *drinkbár* (Fábián László, Mn 1974. márc. 10. 13), a *foto-* és a *fotó-* (Szabó Ernő, Nm 1973. 5. sz. 23), a *klub* (Rakovszky József, ÉT 1973. 132), a *komputer* (Szabó Ernő, Nm 1973. 4. sz. 25), a *proliferáció* (Horváth István, ÉT 1974. 2157), a *videophone* (Horváth Dezső, DM 1973. szept. 2. 12) helyes írásmódjáról kapunk magyarázatot. — Péchy Blanka az idegen szók ejtésének és fonetikus írásának a kérdésével foglalkozik. Végül is azt tanácsolja, hogy használjunk inkább magyar szavakat (MN 1974. jan. 13. 8). — A sok idegen nevű magyar együttes nem tudja helyesen leírni a nevét — figyelmeztet Tóth István a DN-ban (1973. szept. 28. 4). — Az örmény nevek átírásáról mond véleményt Schütz Ödön (ÉT 1974. 2332). — Strogoff, Sztrogof vagy Sztrogoff címmel May István azt elemzi, hogy miért az első írásmód a helyes (ÉT 1973. 510). — A szerb-horvát-szlovén nevek mellékjeles betűit használjuk-e a magyarországi sajtóban? — veti fel Vass Imre (MH 1974. okt. 19. 3). — A prospektusok értelemzavaró helyesírási hibáira mutat példákat Szász Imre (ÉI 1973. ápr. 28. 9).

A rövidítés alapelveit ismerteti E. Kovács Kálmán (ÉM 1973. márc. 7. 4). — A mozaikszó-alkotásról ír Kuti István a MN-ben (1974. ápr. 8. 8).

A feliratok, reklámok gyakori íráshibáit többen is szóvá tették. Tóth István és Háhn Vilmos a Magyar Értelmező Kéziszótár reklámszövegében vette észre, hogy az *írnák* szót kis *i*-vel írták (DN 1973. jan. 12. 4, Ka 1974. jan. 12. 7). — Az utca- és házszámablák helytelen írásmódjára figyelt fel Légrádi Dezső (MN 1974. ápr. 18. 6). — Az utcákon, tereken olvasható tulajdonnevek egységes írására tesz javaslatokat Paál László a MN-ben (1974. máj. 12. 13). — A rádió- és televízió-előfizetési nyugták helyesírását vizsgálja E.

Kovács Kálmán (Nj 1973. 9. sz. 11). — A helytelenül írt reklámszövegekre hívja fel a figyelmet Puruczki Béla (ÉT 1974. 1197), Rónai Béla (DN 1973. szept. 25. 6), Tóth Imre (MH 1974. okt. 19. 3) és Vajk Vera (Nszv 1973. jan. 7. 9 és jún. 17. 8).

A helyesírási szabályzat 371. pontját ismerteti és magyarázza Szabó Ernő. Ez a pont rendelkezik a szerzők nevének és művük címének együttes írásáról (Nm 1973. 6. sz. 23).

A helyesírás tanításának helyzetét vizsgálja Hangay Zoltán a Mt-ban (1974. 213). — Szabó Kálmán a helyesírási készség fejlesztéséhez gyakorlattípusokat mutat be (Mt 1973. 77). — Pásztor Emil egy helyesírási dolgozat elemzését adja közre a Kn-ben (1974. máj. 24. 8). — A helyesírási készség fejletlenségéről mond véleményt — kontra — a Kn-ben (1974. szept. 27. 16).

Idétlen idézés címmel Lőrincze Lajos az idézőjel fölösleges használatára figyelmeztet (MN 1974. júl. 14. 13). — Az idézőjelek helyes használatát ismerteti Mizser Lajos (MH 1974. dec. 21. 4) és Szabó Ernő (Nm 1973. 8. sz. 22). — Nyíri János Kristóf is az idézőjelek nyakra-főre való használatát kifogásolja (ÉI 1974. febr. 9. 9).

A számok, dátumok írásmódjáról olvashatunk Pásztor Emil (ÉT 1973. 801) és Kemény Gábor (M 1973. 6. sz. 31) tollából. — A latin numerus szó rövidítésének írásmódját vizsgálja Tóth István (DN 1973. aug. 30. 4). — A vessző szerepéről és helyes használatáról ír Szabó Ernő (Nm 1973. 9. sz. 23 és 11. sz. 23) és Mizser Lajos (MN 1974. dec. 8. 13). — A mondatvégi írásjelek helyes használatát ismerteti Szabó Ernő (Nm 1973. 7. sz. 25). — A kérdőjel helytelen használatára figyelmeztet Tiszamarti Antal (ÉT 1974. 1558).

Az új helyesnévtár nyelvészeti jelentősége az, hogy a falvak és a városok nevének a hivatalos helyesírását tartalmazza (Nszv 1973. nov. 13. 3).

IX. Nyelvészeti munkák

Az etimológiai szótárak jelentőségét hangsúlyozva Papp László bemutatja az eddig megjelent szótárakat (MH 1974. dec. 7. 2). — Kovalovszky Miklós az egy nyelvű szótárainak méltatja (MH 1974. dec. 7. 2). — Az újonnan megjelent Magyar Értelmező Kéziszótárt üdvözlő és ismerteti Ruffy Péter a MN-ben (1973. jan. 7. 12), M. O. a N-ban (1973. jan. 12. 4), M. O. a Ka-ben (1973. jan. 16. 4), Kovács Sándor a DN-ban (1973. jan. 18. 4), (-nt) a Nm-ben (1973. 2. sz. 37), Pálvolgyi Endre a Kv-ban (1973. 3. sz. 179), Szőke István az ÉT-ban (1973. 1696) és P. Balázs János a MH-ban (1973. okt. 27. 3).

Bakos Ferenc: Idegen szavak és kifejezések kézisztárát népszerűsíti a DN (1974. ápr. 14. 7). — Bakos Ferenc a szótár feladatáról, szerepéről szól a MN-ben (1974. máj. 12. 13).

A Petőfi-szótárról kapunk hírt a DM-ből (1973. nov. 21. 5), a Nszb-ből (1973. nov. 21. 7), az ÉI-ből (1973. nov. 24. 6) és Pásztor Emiltől a MN-ben (1974. jún. 9. 13). — Juhász Gyula költői nyelvének szótáráról olvashatunk a DM-ban (1973. febr. 15. 4).

A magyar–hindi szótár megjelenését közli az EH (1973. okt. 5. 6). Kós Péterrel, a magyar–hindi szótár szerzőjével beszélget a Nszv újságírója (1973. nov. 18. 18). — A magyar–vietnami nagyszótár összeállításának gondjairól tudósít a Nszb (1974. nov. 10. 7).

A Magyar Nyelvjárások Atlaszána III. kötetéről olvashatunk a Kn-ben (1974. ápr. 5. 13) és a MN-ben Ruffy Péter tollából (1974. okt. 21. 11). — A földrajzi nevek gyűjtéséről ad hírt Baranya megyéből a DN (1974. dec. 28. 2), Győr–Sopron megyéből a Ka (1974. nov. 25. 3), Somogy megyéből a MH (1974. máj. 25. 10). — Szeged utcaneveiről szól Péter László könyve (N 1974. aug. 18. 5). — Az Utcák, terek, emberek c. kiadvány

Budapest személynevet viselő utcáit mutatja be (Puruczki Béla: *Tűnődés egy könyv felett*. MN 1973. okt. 9. 8).

Bárzsi Géza *A magyar nyelv életrajza* c. könyvéről Németh László írt (Kt 1974. 278), a *Nyelvművelésünk* kötetét a Kn ismerteti (1974. okt. 11. 14).

Kolozsvári G. Emil bemutatja Csokonai *A magyar nyelv feléledése* c. írását (Kr 1974. 2. sz. 17). — A N felhívja olvasóinak a figyelmét a Tiszatájban megjelent Csoóri Sándor esszéire, melynek címe: *Találkozásaim az anyanyelvvel* (1973. okt. 27. 6). — Deme László *A nyelvművelés társadalmi feladatairól* c. cikkét ismerteti a Nszb (1973. febr. 3. 6).

A Grétsy László szerkesztette *Anyanyelvi kaleidoszkóp* c. kötetre hívja fel a figyelmet a N (1973. jan. 16. 5), az ÉM (1973. jún. 9. 4), a Nm (1973. 7. sz. 36), az EH (1973. szept. 8. 2) és a MN (1973. szept. 13. 4).

Hernádi Miklós a közhely természetrajza c. művét ismerteti a Nm (1973. 10. sz. 40) és az A (1974. márc. 81). — Kulcsár Ödön *Rövidítések* könyve c. munkájáról olvashatunk az ÉI-ban (1974. júl. 6. 11). — Szabó T. Attila válogatott tanulmánykötetéről ad hírt a MH (1973. febr. 5. 6). — *Elmes játékok, játékos elmék* címmel Lukácsy András adott közre nyelvi és irodalmi játékokat (Ka 1974. nov. 26. 5). — Péchy Blanka *Beszélni nehéz* c. kötetének bevezetőjét közli az Ú Í (1973. 5. sz. 99). — Szilágyi Ferenc munkájáról *A magyar szókincs regényéről* ír a Kn (1974. okt. 25. 14) és az EH (1974. júl. 21. 2).

Révai Miklós: *A magyar szép toll* c. könyve kritikai kiadásban megjelent (Nsztv 1973. okt. 16. 4) — Szenczi Molnár Albert nyelvтанát az amerikai Indiana Egyetem kiadta (T 1973. 3. sz. 7), Lakó György Sajnovits Jánosról szóló könyvét ismerteti Ruffy Péter a MN-ben (1973. nov. 25. 9).

Jean Pierre Faye 1930-tól vizsgálja a náci, majd az OAS mozgalom nyelvezetét, erről írt munkáját ismerteti a MH (1973. jan. 8. 6). — Aurélien S'auvageot munkásságát mutatja be Harsányi Zoltán (Nsztv 1973. jan. 16. 7). — Claud Lévi Strauss *Szomorú trópusok* c. tanulmányáról olvashatunk *Szóinfláció* címmel a Ka -ben (1974. márc. 16. 5). — Tran Duc Thao: *Kutatások a nyelv és a tudat eredetéről* c. könyv megjelenéséről tájékoztat a MH (1973. júl. 23. 6).

A Ka a következő könyveket mutatja be: Szilágyi Ferenc: *Csokonai dunántúli tájszógyűjtése* (1974. márc. 1. 10), Orosz Sándor: *A helyesírás fejlődése* (1974. jún. 14. 14), Rácz Endre—Szathmári István szerkesztésében *Tanulmányok a mai magyar nyelv szófaj-tana és alaktana köréből* (1974. szept. 27. 16), Kozma Tamás: *A neveléstudomány szaknyelve* (1974. nov. 22. 14) és *Tanulmányok a nyelv keletkezéséről* (1974. dec. 20. 14). — A Kv (1973. 2. sz. 107) nyelvtörténetünk tanulmányozásához ajánl műveket.

A tanításban használható kiadványokat ismerteti Kovalovszky Miklós a Mt-ban (1974. 141). — *Magyar könyv a nemzetiségi szakiskoláknak* c. kiadványról tájékoztat a Kn (1974. máj. 17. 14). — A nemzetiségi iskolákban folyó irodalmi nevelésről olvashatunk Mócsi Ferenc kandidátussal folytatott beszélgetésben (MN 1973. júl. 4. 4). — Takács Etel bemutatja a romániai iskolákban használatos magyar nyelvtani munkafüzetet (Mt 1974. 273). — Sebestyén Árpád *Nyelvtanításunk az egyetemi felvételi vizsgák tükrében* c. tanulmányára hívja fel a figyelmet a Mt cikkírója (1974. 271). — A Szkopjében elkészült első cigány nyelvtankönyvről tudósít a MH (1973. jan. 29. 6).

X. Egyéb

1. Tudósítás, riport. A Nyelvtudományi Intézet megalapításának 25. évfordulójáról emlékeznek meg 1974 decemberében (Nsztv 1974. dec. 7. 9, EH 1974. dec. 9. 2, ÉI 1974. dec. 14. 7). — A Nyelvtudományi Társaság Közgyűléséről tudósít a Nsztv

(1973. jún. 13. 5) és a Nszb (1973. jún. 13. 9). — A mai magyar nyelv állapotát vizsgálták az Akadémián, ezt ismerteti Ruffy Péter a MN-ben (1974. máj. 19. 9). — A MH adja hírül, hogy a Miskolci Műszaki Egyetemen konferenciát tartottak a nyelvészet szerepéről a műszaki életben (1973. febr. 6. 9). — A műszaki nyelv megreformálására az MTA Anyanyelvi Bizottságán egy új bizottság alakult (HH 1973. márc. 26. 3). — A TIT új szakosztálya nyelvhelyességi kérdésekkel foglalkozik (DN 1973. máj. 17. 4). — A Kossuth Rádió egyik közvetítésében hallhattunk összeállítást a Veszprém vidékéhez kötődő írók és költők munkáiból, melyekben a veszprémi nyelvjárás szépségéről is szoltak (N 1974. ápr. 23. 5). — Bánffy György előadástjére hívta fel a figyelmet a Ka (1973. márc. 9. 5). — A N szerzője javasolja, hogy Grétsy László Nyelvörködés c. műsorát jelentessék meg könyv-alakban (1973. szept. 9. 5). — A Nyelvi figyelő c. tévéműsort méltatja a N munkatársa (1974. febr. 6. 5). — Lőrincze Lajos előadást tartott szülőfalujában, Szentgálon. Erről tudósít a N (1974. ápr. 23. 5). — A magyar rovásírás és a gyorsírás rövidítési rendszere között hasonlóságot fedezett fel egy gyorsírótanár (D N 1974. márc. 17. 8). — A HH egy olyan emberről ad hírt, aki helyesírási hibákat gyűjt bélyegekről, konzervekről stb. (1973. ápr. 24. 3). — Egy három éves göcseji és hetési névgyűjtésről olvashatunk a DN-ban (1974. febr. 24. 8). — Pályázatról ad hírt a VN (A vasi néphagyományok megmentéséért. 1973. febr. 18. 9), a Nm (Fejér megyei néprajzi és nyelvjárási gyűjtőpályázat. 1973. 6. sz. 47), a Kn (Az MTA Nyelvtudományi Intézetének nyelvészeti tárgyú pályázata. 1974. jún. 7. 8) és a Kv (1974. 396).

Karagics Mihály horvát szakos tanárral készült riport egy nyelvi szigetről, Und község nyelvéről (Maróti Zsuzsa, Ka 1974. márc. 14. 4). — Manfréd Mayrhofer nyelvész-professzor munkásságáról olvashatunk abból az alkalomból, hogy az MTA tiszteletbeli tagjává választották (M 1973. júl. 1. 22). — Bárczi Géza a Munka Érdemrend arany fokozatát kapta 80. születésnapja alkalmából (MN 1974. jan. 10. 4, Nszb 1974. jan. 10. 5). — Ortutay Gyula akadémikust a Finn-Ugor Társaság tiszteleti tagjává választotta (Nszb 1973. dec. 12. 8). — Illyés Gyulával László Anna készített interjút (Szavaink hitele. N 1974. júl. 27. 6, DN 1974. júl. 28. 7; Ka 1974. aug. 3. 5). — Bánffy Györggyel beszélgetett Hajba Ferenc (N 1974. jún. 28. 4). — Grétsy László a közművelődés és a nyelvművelés összefüggéseiről beszél Szántó Jenőnek (Nszb 1974. ápr. 14. 7). — Hernádi Miklóssal a közhelyekről készített interjút Zöldi László (MI 1973. 47. sz. 28). — Ruffy Péter hangulatos interjút közöl Lőrincze Lajossal és Haraszti Sándorral, aki atlantai sebészorvos, lelkész és magyar—latin szakos tanár MN 1973. aug. 12. 11). — Molnár József professzor a könyvnyomtatásnak a helyesírásra tett erős hatásáról beszél (T 1974. jan. 1. 11). — Szűts Lászlóval készített riportot László Ilona Miért nem beszélünk szépen? címmel (Nszv 1974. nov. 9. 6).

Az 1973-as magyar nyelv hetéről tudósít a Nszb (1973. ápr. 7. 7, ápr. 14. 7, ápr. 19. 8, ápr. 20. 8), a Nszv (1973. ápr. 15. 8, ápr. 25. 5), a MH (1973. ápr. 13. 6), a Ka (1973. ápr. 22. 1, ápr. 25. 2, ápr. 28. 3), az EH (1973. márc. 26. 2, ápr. 5. 2, ápr. 14. 8), a DM (1973. ápr. 15. 12, ápr. 17. 5) és a DN (1973. ápr. 15. 5). Az 1974-ben megrendezett magyar nyelv hetéről olvashatunk a MN-ben (jan. 23. 7, ápr. 14. 12), az EH-ban (ápr. 22. 2), a N-ban (febr. 2. 1, ápr. 17. 1, ápr. 18. 5, ápr. 20. 1, ápr. 21. 4, ápr. 23. 5), az ÉM-ban (márc. 10. 4), a VN-ben (ápr. 23. 3) és a Ka-ban (ápr. 25. 8).

Megyei anyanyelvi versenyekről ad hírt az ÉM (1973. márc. 27. 4, ápr. 3. 4, ápr. 11. 4, okt. 26. 12, okt. 28. 12), a DM (1973. okt. 31. 8), a Kn (1974. máj. 10. 2, nov. 8. 2), a Mt (1974. 35), az EH (1974. okt. 3. 2).

A Péchy Blanka által alapított Kazinczy-díjról számol be a DM (1973. jan. 26. 7), a MI (1973. 7. sz. 6) és a HH (1974. ápr. 29. 4). — A győri „Szép magyar beszéd” versenyről ír a Ka (1973. jan. 7. 7, 1974. ápr. 24. 8, ápr. 27. 12, ápr. 30. 8) és a Mt (1974. 259).

2. **Nyelvrokonaink.** Pusztay János a szamojéd-magyar nyelvrokonság bizonyítékait ismerteti (Nszv 1974. jan. 5. 6). — Volga-parti nyelvrokonainkról, a marikról közöl egy sorozatot Szathmári Gábor a Nszv-ban (1974. okt. 31. 6, nov. 1. 2, nov. 2. 4, nov. 3. 7). — Nyelvrokonainkról ír Márk Tamás (DN 1973. dec. 18. 6). — A nyugati, sumér—magyar rokonságról szóló elméleteket támadja Bálint Csanád a Tt-ban (1973. 3. sz. 76). — A japán nyelv eredetét és a magyarral való rokonság lehetőségét vizsgálja Kazár Lajos (MH 1974. szept. 14. 3).

3. **Az anyanyelvi oktatás ügye.** Az írástudatlanság megszüntetésére létrehozott alapítványokkal foglalkozik Sebes Erzsébet (HH 1973. szept. 3. 4). — Vargha Balázs Kisdéd utópia az anyanyelv tanításáról címmel a tanterv előírásait vitatja (ÉI 1974. júl. 20. 4). — A DN-ban olvashatunk a nyelv és iskola kapcsolatáról, az anyanyelvi oktatás hatékonyságáról (Hoffmann Ottó: Nyelv és iskola. 1973. aug. 7. 6, aug. 16. 6, Tóth István: Az a szegény Madách. 1974. júl. 11. 4). — Frázis és közhely az iskolában címmel Vidor Zsuzsa ír arról, hogy ez nem kizárólag a pedagóguson múlik (V 1974. 2. sz. 98). — A középiskolai anyanyelvi nevelésről ír Nagy Ferenc (Kn 1974. szept. 13. 8). — A komplex anyanyelvoktatás előnyeit taglalja Lovász Imréné (Kn 1974. nov. 22. 11). — A Mt-ban a tananyagcsökkentés tapasztalatairól (1974. 80), a nyelvtanítás módszertani változásairól (1974. 94, 196, 218), az 1973—74-es tanév tapasztalatairól (1974. 145) és a nyelvtani elemzésekről (1974. 252) számolnak be. — Az anyanyelvi tanítás módszeréről ír a Kn (1974. nov. 1. 9). — A tananyag megtanulhatóságát vizsgálja Orosz Sándor (Kn 1974. ápr. 5. 10). — Szende Aladár az intenzív nyelvtanítási módszert mutatja be (Mt 1973. 49). — Jobbágyiné András Katalin az intenzív képzés tapasztalatairól ír (Mt 1973. 97). — A Kn-ben a Pedagógiai kísérletek rovatban kaposvári és bajai példákrol olvashatunk (1974. okt. 11. 3 és nov. 15. 3). — A diákok is segíthetik a nyelvészek munkáját. Erre mutat követendő példákat Végh József (MH 1973. nov. 10. 3). — A helytelen nyelvi klisék alkalmazásától óv Zsolnai József Közlekedési felszólító mód címmel (Kn 1974. ápr. 19. 16). — Pusztay János Nyelvrokonságunk és az iskola c. írásában azt veti fel, hogy milyen jelentősége van a finnugrisztikának az anyanyelvoktatásban (Kn 1974. ápr. 5. 5).

A Szombathelyen megtartott anyanyelvi oktatási konferenciáról tájékoztat a Nszb (1973. ápr. 18. 6). — Szociolingvisztika és anyanyelvi oktatás címmel konferenciát tartottak Nyíregyházán (Mt, 1974. 32, DM 1973. aug. 23. 3). — Ugyancsak Nyíregyházán, a Tanárképző Főiskola rendezte meg az anyanyelvoktatási napokat (HH, 1974. jún. 24. 4). — Az úttörő irodalombarát és nyelvész szaktárgyi versenyről számol be Miklós Gyuláné (Mt 1974. 228).

4. **Megemlékezések.** A 80 éves Bárczi Gézárt köszönti a Népszabadság (1974. jan. 9), az ÉI-ban Benkő Loránd (1974. jan. 12. 2), a MN-ben pedig Ruffy Péter (1974. aug. 11. 9). — Péchy Blankát köszönti 80. születésnapja alkalmából az EH szerzője (1974. szept. 21. 2). — Budenz Józsefről emlékezik meg Környei Elek (MN 1973. márc. 14. 8). — Ferenczy Gézárt méltatja Grétsy László Eltávozott egy nyelv művelő címmel (ÉI 1974. ápr. 6. 10). — Hodinka Antal szlavisztikus munkásságát idézi fel Pusztai József (DN 1974. jan. 12. 5). — Kardos Tibor sokrétű tevékenységét összegzi búcsúzásként a N (1974. jan. 5. 2). — Lotz János nyelvész, amerikai egyetemi tanár halálakor Károly Sándor méltatja munkáját (MN 1973. szept. 5. 4). — Lugossy József orientalistára emlékezik a DN (1974. márc. 7. 4). — Molnár Szabó Jánosról olvashatunk a Ka-ben. Ő az első magyar nyelvű fizikakönyv írója (1974. júl. 14. 3). — Pais Dezső halálakor a MN közöl nekrológot (1973. ápr. 7. 4). — Pápay Sámuel munkájának a jelentőségére hívja fel a figyelmet a MN két olvasója (1973. jún. 12. 8). — Pesty Frigyes helynévkutatóra emlékezik a Magyar

Hírlap (1973. márc. 6. 6). — Simonyi Zsigmond munkásságát méltatja Tóth Dezső (N 1974. ápr. 18. 5). — Négyszáz évvel ezelőtt született Szenci Molnár Albert (Ka 1974. aug. 30. 6). — A magyar nyelv tudományos művelője volt Teleki László (Ka 1974. szept. 1. 6). — Ruffy Péter Halotti beszéd címmel az 1973-ban elhunyt nyelvészekről ír (MN 1974. jan. 6. 12). — Hary Györgyné a Budenz—Hunfalvy kontra Vámbéry akadémiai nyelvészeti vitát ismerteti a MN (1973. máj. 23. 8). Arany Jánost mint a vitával egyet nem értőt idézi. Ennek kapcsán a MN-ben is vita kerekedett. Hozzászolt Környei Elek (1973. máj. 23. 8) és Bethlenfalvy Géza (1973. máj. 25. 8).

5. **Nyelvi játékok.** A nyelvművelés három módja — a tudós, az irodalmi és a játékos nyelvművelés — közül Bor Ambrus az utóbbiban hisz leginkább (MN 1973. aug. 11. 5). — Vargha Balázs egy szófacsaró pályázatra hívja olvasóit (ÉT 1973. 978). — A nyelvi játékoknak komoly nyelvészeti jelentőségük van (Török Gábor: A bandza fülemüle fészke. 1974. 122). — Mizser Lajos arra hívja fel figyelmünket, hogy a szójátékokat ne utasítsuk el, ugyanakkor ne is éljünk vissza velük (Legszikón és özönvice. ÉT 1974. 967). — Grétsy László vezetésével játékos nyelvi vetélkedőt rendeztek Veszprémben (N 1973. okt. 18. 4). — A Ka ismerteti a betűpóker és a mondatbóvíttési játékot (1973. márc. 16. 5). — A Magyarán szólna c. rádióműsor nyelvi vetélkedőjét dicséri a Ka kritikusa (1974. márc. 9. 5). — Vargha Balázs vidám hangulatú nyelvtanórát tartott a nyúli általános iskolásoknak (Ka 1974. jún. 8. 5). — A játék szerepe a nyelvtan tanításában igen nagy, ezért játsszunk gyakran! (Kn 1974. ápr. 12. 14, nov. 1. 2). — A TIT Nyelvi Játékok Klubjának 4 éves tevékenységéről olvashatunk a DM-ban (1974. febr. 24. 4).

6. **Anyanyelvünk a világban.** Az amerikai magyarok beszédéről ír Ivan Sanders (V 1973. 5. sz. 90) és Kálmán Béla (MH 1974. dec. 7. 3). — A Magyarok Világszövetségének munkáját ismerteti Szekeres Dénes a Nszv-ban (1974. márc. 31. 9). — A külföldön élő magyar szülők gyerekeinek szervezett anyanyelvi tanfolyamokról olvashatunk a Nszv-ban (1973. júl. 18. 4), az ÉM-ban (1973. júl. 12. 8) és a MN-ben (1973. aug. 8. 4). — Simon Dénes bemutatja a magyarságtudomány lehetőségeit az amerikai egyetemeken (MN 1973. aug. 12. 11). — Szűcs Imre jugoszláviai újságíró számolt be a baráti országok magyartanárainak tanácskozásáról (MN 1973. júl. 17. 4).

A II. Anyanyelvi Konferenciával foglalkozik Imre Samu (Anyanyelvünk és a külföldi magyarok. ÉT 1973. 603), Ruffy Péter (Debrecen után, Szombathely előtt. MN 1973. júl. 8. 11), Szende Aladár (A magyar nyelv tanítása. MN 1973. aug. 10. 4), Lőrincze Lajos (Kultúra — anyanyelvi kultúra. MH 1973. júl. 29. 11), Bárczi Géza (Nyelv — anyanyelv — világkultúra. MH 1973. aug. 12. 10) és Graf Dezső („Haza a magasban”. Nszv 1973. aug. 19. 8). — Ezen kívül a következő lapokban olvashatunk a konferenciáról: MN (1973. júl. 22. 11, júl. 31. 4), Nszb (1973. júl. 31. 7, aug. 2. 7), EH (1973. jún. 11. 2, júl. 21. 2, júl. 31. 2), Ka (1973. aug. 4. 8), ÉM (1973. aug. 1. 8, aug. 5. 4), DM (1973. júl. 22. 12), N (1973. aug. 4. 6) és ÉI (1974. jan. 5. 7).

A kétnyelvűség problémáját elemzi Király Péter a Kr-ban (1974. 966). — Petőfitől 1846 és 1960 között 770 vers jelent meg 50 nyelvre lefordítva (DM 1973. febr. 18. 8).

Novotny Júlia

Ne tereljük mellékvágányra... azt a közhasznú vitát, amely helyesírásunk egyszerűsítéséről, megtanulhatóságáról indult! Szepesy Gyula öklelőzése (Nyr. 107: 506—7) elkeni a vita lényegét. Bár sem tudományos újdonságot nem közöl, sem a megoldásra nem tesz javaslatot, kénytelen vagyok néhány dologról tájékoztatni az olvasókat.

Amikor Fábíán Pál közölte egybe- és különírási előterjesztését (Nyr. 104: 135—48), hozzászólásokat is kért, de nem a Nyr. szerkesztőségébe, hanem egyetemi címére. Senkit sem biztatott, hogy hozzászólása megjelenik a Nyr.-ben. Magam is az egyetemi címre küldtem. ha nem is épp neki, hanem Benkő Lorándnak az illető folyóiratszám megjelenése után két héttel (1980. aug. 21-én) nem is közlésre szánt éles ellenvéleményemet. Betegen, otthon fogalmaztam meg, valóban filológiai fölszerelés nélkül. Meglepődtem, amikor jó egy év múlva hírt kaptam róla, hogy a Nyr. közli írásomat. Ekkor utólag fölékesíthettem volna szakirodalommal, nem is esett volna terhemre, hisz több mint tízszer adtam elő szóalaktant a szegedi tanárképző főiskolán. Nem tettem, mert nem találtam szükségesnek, nem is akartam növelni a terjedelmet. Hozzászólásom lényege nem nyelvészeti iskolázottságom igazolása, hanem pedagógusi felháborodásom kifejezése volt! (L. Nyr. 106: 155—9.)

Szepesy nem is minősíthető módon próbálja hatástalanítani mondanivalómat. Szerinte „lényeges, alapvető tévedéseket” vetek papírra: a *dércsipe*, *molyrágta*, *árvíz mosta* (töltés) szókapcsolatokat alanyosnak merem minősíteni. Felelőtlenül nem közli, hogy az általam bírált Fábíán Pál is annak minősíti (i. h. 141—2), vagyis azt már elhalgatja, hogy Fábíán is „lényeges, alapvető” dolgokban téved...

Bármennyire elítélem ma is Fábíán javaslatait, én nem kételkedem benne, hogy ismeri a *dércsipe*-félék ügyében pl. Simonyi véleményét. Pais Dezső és Bárczi Géza közelében felnőtt nyelvészről ezt nem lehet föltenni. (Szepesy hallgatólagosan róla is fölteszi...) Fábíán egyszerűen éppúgy nem tartja itt fontosnak, mint én, hogy alaktani vitákra kitérjen. Követjük a jelenlegi alapműnek, a MMNyR.-nek (1: 446) minősítését.

Hogy mulasztásom, helyesebben: mulasztásunk mennyiben érinti a helyesírási megoldást, arra csudálatosképpen nem „veszteget szót” Szepesy. Sőt magára a helyesírásra — úgy általában — sem! A legnagyobb önkénnyel írja indokolás nélkül háromféleképp a helyesírásunk szerint ma egybeírandó szókapcsolatokat: *Isten-adta*, *madár-látta*, majd már korántsem engem idézve „*dér csipe* (vagy [így!] *dércsipe*...) *levelek*”. Hadd idézzem én is őt: „ha valaki hozzászól valamilyen témához, és a hozzászólásában szigorú bírálatot mond egészen a részletekig, akkor pontosan kell tájékoznia a tárgyhöz kapcsolódó kérdésekről”...

Pontosan kellett volna tájékoznia afelől is, akad-e nemhogy hivatásos nyelvész, hanem csak jól képzett magyartanár, egy is, aki úgy elemzi „A szem, száj elállott merész beszédein, *Ország-világ csodálta* vitézi tettein” mondatot, hogy az egész mondat állítmányának nevezi ki a *csodálta* szót. Ilyen elemző szerencsére csak Szepesy lázálmái-

ban él. Tájékozódhatott volna afelől is, hogy a „*dér megcsípte és a „magva elváló” kifejezésekből elhagyott igekötő miatt nem azonos jelenség. Én ezzel itt nem töltöm a teret.*

Azzal sem, hogy miért ragaszkodom továbbra is ahhoz a meggyőződésemhez, hogy a *jókívánság* miért minőségjelzős, miért nem tárgyias vagy birtokos jelzős szókapcsolat. (Magánlevélben közölhetem.)

Arra kérem csak az olvasót, radírozza ki a helyesírási vita számlájáról Szepesy „hozzászólásának” súlytalan passzíváját az én oldalamról is, Fábianéről is (mert oda is beírta Szepesy); és latolgassa inkább a lényegét.

Török Gábor

Csinom Palkó. Nagy gyönyörűséggel olvastam a Nyelvőr 1982. 3. számában Martinkó András „Lóvá tettem Csinom Palkót” című tudományos dolgozatát. Ugyanúgy örömmre szolgált Kovács Sándor Iván erre vonatkozó Élet és Irodalom-beli reagálása (1983. március 11.) is. Kevésbé tetszett azonban Nemeskürthy Istvánnak a Kossuth Rádióban 1983. június 29-én elhangzott fanyalgó hitelt rontó megjegyzése, miszerint csupán „lehetséges”, „elképzeltet”, hogy a *csinóm* szó ’lovam-at, lovacskámat’ jelent 21.05: A magyar művelődés századai). Ez késztetett arra, hogy az alábbi tényről beszámoljak.

Az Alföld egyik Szolnok megyei kisközségében, Tiszabón ma is így hívogatják, terelik és egyúttal becézik a (fiatal) lovat: *csena*. (E tájszó konnotatív funkciója ugyanolyan szintű, mint feltehetően a kuruc korban volt.) A tiszabói parasztember tehát az udvaron ugránczó csikót, a legelőn szabadjára engedett lovat így csalogatja: *csena, csena, csenám!* De — mint Martinkó is megjegyzi — sohasem ad vagy vesz a vásáron *csená*-t, mindig csak *lov*-at vagy *csikó*-t (a *ló, csikó* jelentéstanilag denotatív funkciójú szó).

Az említett faluban — erről Martinkó sem tud — él tehát a kérdéses szó, igaz, mint mondtam, *csena* és nem *csinó, csinu* stb. változatban. Ha már most ehhez a variáns-hoz illesztjük a lónévként használatos és szintén becézett formájú Palkó, Jankó neveket, akkor máris készen van — mai magyar nyelven — a kuruc dal első sora: „*Csenám Palkó, csenám Jankó. . .*” Ennek pedig a középtiszai nyelvjárásban „fordításra sem szoruló” jelentése egyszerű és kézenfekvő: „Lovacsám Palkó, lovacsám Jankó. . .”

Nemeskürthy István kételkedő egyetértésével szemben határozottan állítom — a tiszabói élő példa is ebben erősít meg —, hogy Palkó és Jankó egyszer s mindenkorra „lóvá lett téve”, mégpedig a kitűnő Martinkó-cikk eredményeképpen. De a fenti adalék alapján talán az is valószínűbbé vált, hogy a birtokos személyraggal ellátott *csino*, mely alanyesetben ha rövid nyílt szótaggal szerepelt is, az *-m* hatására megnyúlhatott: *csinóm* (vö. *csena — csenám*). Martinkó András meggyőződése az én meggyőződésem is: a nevezett kuruc toborzódal a várható kritikai kiadásban így fog kezdődni: „Csinóm Palkó, csinóm Jankó”.

Horváth Károly

Szemle

Vas megye földrajzi nevei (Ismereteti: <i>Kiss Lajos</i>)	102
Schram Ferenc: Magyarországi boszorkányperek (Ismereteti: <i>Fehértői Katalin</i>) ...	105
Nyelvművelő cikkek sajtószemléje (Összeállította: <i>Novotny Júlia</i>)	108

A Nyelvőr postája

<i>Török Gábor</i> : Ne tereljük mellékvágányra	127
<i>Horváth Károly</i> : Csinom Palkó	128

Olvasóinkhoz!

A negyedévenként megjelenő Magyar Nyelvőr előfizethető a POSTA KÖZPONTI HÍRLAP IRODÁ-nál, 1900 Budapest V., József nádor tér 1. és bármely postahivatalban. Pénzforgalmi jelzőszáma: PKHI 215—96162. Előfizethető és példányonként megvásárolható az AKADÉMIAI KIADÓ-nál, 1363 Budapest, Alkotmány utca 21., telefon: 111-010. Pénzforgalmi jelzőszámunk: 215—11488, az AKADÉMIAI KÖNYVESBOLT-ban, 1368 Budapest, Váci u. 22., telefon: 185-612. Előfizetési díj egy évre: 52 Ft.

Külföldön terjeszti a KULTURA Külkereskedelmi Vállalat (H-1 1389 Budapest, P. O. Box 149 62, Postafiók 149) és külföldi bizományosai.

A folyóirat egyes régi példányai korlátozott számban beszerezhetők az Akadémiai Kiadó terjesztési osztályától (Bp. V., Alkotmány u. 21.) és a Magyar Nyelvtudományi társaságtól (Bp. V., Pesti Barnabás u. 1. III.). Példányonként kaphatók a Posta Központi Hírlap Irodájában (Bp. V., József Attila u. 1.) és az Akadémiai Könyvesboltban (Bp. V., Váci u. 22.).

Felhívjuk olvasóink figyelmét a *Nyelvőr Füzetek* című sorozatra. Eddig megjelent füzetek:

1. *Bárczi Géza*: A helyes magyar kiejtés versenye az Eötvös Loránd Tudományegyetemen 1 Ft
3. *Farkas Vilmos*: Jegyzetek „A magyar helyesírás szabályai” tizedik kiadásának szótári részében a kilencedik kiadáshoz képest végrehajtott változásokról 1 Ft
[A 2—3. szám együttes új kiadása ilyen címen: *Deme László*: Magyarázat helyesírási szabályzatunk új (10.) kiadásához (A szótári részben végrehajtott változások jegyzékével)] 4 Ft
4. *Bárczi Géza*: Anyanyelvünk magyarsága 1 Ft
5. *Vértes O. András*: A beszédhibákról 1 Ft
6. *Ferenczy Géza*: Arany János, nyelvünk bűvára és művelője 3 Ft
7. *Bencédy József—Deme László*: Egy szavuló és kiejtési verseny tanulságai 2 Ft
8. *Grétsy László—Wacha Imre*: A műszaki nyelv művelése 5 Ft
9. *Deme László*: Helyesírási rendszerünk logikája 5 Ft
10. *Kiss Lajos—Kovalovszky Miklós—Lőrincze Lajos—Mátyás Ferencz*: O. Nagy Gábor emlékének 2 Ft
11. *Kemény Gábor*: Képszerűség és kompozíció Krúdy prózájában 2 Ft
12. Beszédkultúránk időszzerű kérdései

E füzeteket a Magyar Nyelvtudományi Társaság (Bp. V., Pesti Barnabás u. 1. III.) árusítja.

Nyelvészeti kiadványok

- Congressus Quartus Internationalis Fenno-Ugristarum* Budapestini habitus anno 1975. Red. Gyula Ortutay. Pars I. Acta Sessionum. Cur. János Gulya. 1975. 241 l. 15×25 cm. Német, orosz és francia nyelvű tanulmányok. Fve 140,— Ft. ISBN 963 05 0436 7
- Domokos Péter: *Az udmurt irodalom története*. 1975. 550 l. 17×25 cm. Bibliogr. fejezeteként. Orosz és angol nyelvű összefoglalással. Kve 100,— Ft. ISBN 963 05 0699 9
- Études Finno-Ougriennes*. Tome X. Année 1973. 1975. 318 l. 17×25 cm. Fve 180,— Ft. ISBN 963 05 0579 7. Közös kiadás a párizsi A. D. E. F. O.-val (Librairie Klincksieck, Paris)
- Forschungstätten für Finnougristik in Ungarn*. (Red. von János Gulya, László Honti. Übers. von Regina Hessky. Az előszót írta: Kálmán Béla.) 1975. 165 l. 4 fénykép, 17×25 cm. Kve 100,— Ft. ISBN 963 05 0623 8
- Gregor Ferenc: *Der slowakische Dialekt von Pilisszántó*. (Übers. von István Tóth.) 1975. 295 l., 17×25 cm. Bibliogr. 293—296. l. Kve 180,— Ft. ISBN 963 05 0400 6
- Hadrovics László: *Szavak és szólások*. 1975. 134 l. 17×25 cm. (Nyelvtudományi értekezések 83.) Fve 22,— Ft. ISBN 963 05 0732 3
- Hajdú Mihály: *Budapest utca neveinek névtani vizsgálata*. 1975. 52 l. 17×24 cm. 1 melléklet (Nyelvtudományi értekezések 87.). Fve 11,— Ft. ISBN 963 05 0551 7
- Honti László: *System der paradigmatischen Suffixmorpheme des wogulischen Dialektes an der Tawda*. (Übers. von Regina Hessky.) 1975. 161 l. 17×25 cm. Bibliogr. 157—161. l. Kve 80,— Ft. ISBN 963 05 0237 2
- Jel és Közösség*. Szemiotika tanulmánygyűjtemény. Szerk. Voigt Vilmos, Szépe György, Szerdahelyi István. 1975. 234 l. 17×25 cm. Bibliogr. 201—229. l. (Musseion könyvtár 2.) Kve 52,— Ft. ISBN 963 05 0424 3
- Kniezsa István: *A magyar nyelv szláv jövevényszavai*. Két kötetben 15×21 cm. 2. kiad. 1974. 1. köt. 582 l. 2. köt. 583—1043 l. Német és orosz nyelvű összefoglalóval. Kve együtt 180,— Ft. ISBN 963 05 0413 8 (1—2. köt.), ISBN 963 05 0414 6 (1. köt.), ISBN 963 05 0415 4 (2. köt.)
- Kósa László—Filep Antai: *A magyar nép táji-történeti tagolódása*. 1975. 230 l. 12×18 cm. Bibliogr. 197—228 l. (Néprajzi tanulmányok.) Fve 23,— Ft. ISBN 963 05 0561 4
- Magyar értelmező kéziszótár* (Szerk.: Juhász József, Szőke István, O. Nagy Gábor, Kovalovszky Miklós.) 2., változatlan kiadás. 1975. 1550 l. 17×25 cm. Kve 260,— Ft. ISBN 963 06 0731 5
- A magyar helyesírás szabályai*. 10. kiad. 15. (a tizenegyedikhez képest változatlan, lenyomat). 1975. 267 l. 14×21 cm. Fve 9,— Ft, Kve 16,— Ft. ISBN 963 05 0610 6
- A Magyar Nyelvjárások Atlaszának elméleti-módszertani kérdései*. Szerk. Deime László Imre Sárnu. 1975. 345 l. 17×25 cm. Kve 68,— Ft. ISBN 963 05 0609 2
- Mikola, Tibor: *Die alten Postpositionen des Nenzischen* (Juraksamojedischen). Übersetzt von Tilda und Paul Alpári. 1975. 242 l. 14×21 cm. Kve 100,— Ft. ISBN 963 05 0223 2. Közös kiadás a hágai—párizsi Mouton kiadóval
- Modern Linguistics and Language Teaching*. International Conference Budapest, 1—5 April 1971. 1975. 439 l. 17×25 cm. Angol, francia, német, orosz és egy latin nyelvű tanulmány. Kve 250,— Ft. ISBN 963 05 0265 8. Közös kiadás a hágai Mouton kiadóval
- Papp Ferenc: *A magyar főnév paradigmatis rendszere*. (Leírás és automatikus szintézis.) 1975. 327 l. 45 táblázat. 17×25 cm. Bibliogr. 263—265 l. Kve 66,— Ft. ISBN 963 05 0570 43
- Researches in Altaic Languages*. Papers read at the 14th Meeting of the Permanent International Altaistic Conference. Held in Szeged, August 22—28, 1971. E. by Louis Ligeti. 1975. 338 l. 10 ábra, 18 táblázat, 17×25 cm. (Bibliotheca orientalis Hungarica XX.) Bibliogr. tanulmányként. Angol, francia és német nyelven. Kve 200,— Ft. ISBN 963 05 0124 4
- Steinitz, Wolfgang: *Ostjakologische Arbeiten*. Szerk. Gert Sauer, Renato Steinitz. — Négy kötetben. 27×19 cm. ISBN 963 05 0156 2
- Bd. 1. *Ostjakische Volksdichtung und Erzählungen aus zwei Dialekten. Texte*. Neubearb. von Gert Sauer. 1975. 468 l. Szövegek eredeti nyelven, német nyelvű magyarázószöveggel. Kve 300,— Ft. ISBN 963 05 0157 0. Közös kiadásban a berlini Akademische-Verlaggal és a hágai Mouton kiadóval
- Zsilka János: *A jelentés szerkezete*. A jelentés mozgásegysége. 1975. 262 l. 10 melléklet, 17×25 cm. Kve 60,— Ft. 963 05 0640 8